

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ ТА НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ
ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА ПЕРЕКЛАДУ

Ктитарова Н.К., Воронова З.Ю.

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

(Вступ до перекладознавства. Загальна теорія перекладу.
Лексико - граматичні проблеми перекладу)

Навчальний посібник для спеціальності
«Переклад»

Дніпродзержинськ
2013

Навчальний посібник з дисципліни «Теорія перекладу» (Вступ до перекладознавства. Загальна теорія перекладу. Лексико - граматичні проблеми перекладу) для студентів спеціальності 7. 030507 «Переклад».

Автори: к. філол. н., доцент Ктитарова Н.К.
к. філол. н., доцент Воронова З.Ю.

Відповідальний за випуск: зав. кафедрою Воронова З.Ю.

Рецензенти: Поповський А.М., д. філол. н., професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Панченко О.І. д. філол.н., професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету;

Левун Н.В., к. філол. н., доцент кафедри української мови та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету.

Затверджено на засіданні кафедри переклад
Протокол № від 20. 03. 13 р. _____

Коротка анотація. У посібнику розглядаються найважливіші розділи теорії перекладу, а саме: методи і завдання лінгвістичного перекладознавства, його практичні основи, теорії перекладу, дослідження перекладацької еквівалентності, типи реалізації процесу перекладу, техніку процесу перекладу, різновиди перекладу, граматичні проблеми перекладу тощо. Для

студентів спеціальності «Переклад». Може бути використано аспірантами і викладачами мовознавчих спеціальностей.

ЗМІСТ

1 РОЗДІЛ. ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА	9
Тема 1. "ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА" ЯК НАУКА	9
1.1. ПРЕДМЕТ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА, ЗМІСТ І ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КУРСУ "ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА"	9
1.2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ	11
1.3. НАУКА ПРО ПЕРЕКЛАД ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРАКТИКА	14
Тема 2. НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	17
2.1. ПОНЯТТЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ НОРМИ ТА НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ДО ПЕРЕКЛАДУ	17
2.2. РІЗНОВИДИ НОРМАТИВНИХ ВИМОГ	20
2.2.1. ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНУ НОРМУ ПЕРЕКЛАДУ	19
2.2.2. НОРМА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ МОВИ.....	21
2.2.3. ПРАГМАТИЧНА НОРМА ПЕРЕКЛАДУ	21
2.2.4. КОНВЕНЦІЙНА НОРМА ПЕРЕКЛАДУ	22
2.2.5. НОРМА ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ	23
2.3. МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	24
Тема 3. З ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ.....	30
3.1. ІСТОРІЯ НАУКИ ПРО ПЕРЕКЛАД.....	30
3.2. ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕКЛАДНУ ПИСЕМНІСТЬ КИЇВСЬКОГО І МОСКОВСЬКОГО ПЕРІОДІВ.....	34
3.3. ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ХУШ СТОЛІТТЯ.....	36
3.4. СТАН ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В РОСІЇ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	40
3.5. ПЕРЕКЛАДИ В РОСІЇ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	41
3.6. РОЗВИТОК ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА.....	43
Тема 4. ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ	53
4.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ	53

4.2. ЕТАПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ	60
4.3. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ВІДПОВІДНОСТІ	59
4.4. ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕС ПЕРЕКЛАДУ	61
4.5. ОДИНИЦІ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЧЛЕНУВАННЯ ТЕКСТУ	70
4.6. ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ПЕРЕКЛАДУ	75
 Тема 5. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ПЕРЕКЛАДУ	 82
5.1. ОСНОВНІ ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА НИХ	82
5.2. ОСНОВНІ СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ	90
5.3. ПРАВИЛА ЩОДО ВИБОРУ ВИДІВ ПЕРЕКЛАДУ	91
 Тема 6. ПЕРЕКЛАДАЦЬКЕ ЗІСТАВЛЕННЯ МОВ	 94
6.1. ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ЗІСТАВЛЕННЯ МОВ	94
6.2. ОБ'ЄКТИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ЗІСТАВЛЕННЯ	97
 Тема 7. ПЕРЕКЛАДНІСТЬ - ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП У ПРОФЕСІЙНОМУ СВІТОГЛЯДІ ПЕРЕКЛАДАЧА	 101
7.1. ІДЕЯ ПЕРЕКЛАДНОСТІ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ	101
7.2. ФАКТОРИ, ВІД ЯКИХ ЗАЛЕЖИТЬ ПЕРЕКЛАДНІСТЬ	106
7.3. КОНЦЕПЦІЯ ПЕРЕКЛАДНОСТІ	107
 Тема 8. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО	 114
8.1. ВЗАЄМОПОСЕРЕДКОВАНІСТЬ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ	114
8.2. ПРОБЛЕМА СПІВТВОРЧОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА З АВТОРОМ ОРИГІНАЛЬНОГО ТВОРУ. МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЧА... ..	116
8.3. СПЕЦИФІКА КОМПАРАТИВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОСМИСЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ	118
 Тема 9. КОНТРАСТИВНА СЕМАНТИКА В КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	 122
9.1. ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ НАПРЯМОК КОНТРАСТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	122

9.2. КОНТРАСТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ СИСТЕМ МОВИ ОРИГІНАЛУ І МОВИ ПЕРЕКЛАДУ. ЛЕКСИЦЕНТРИЧНА І ТЕКСТОЦЕНТРИЧНА СЕМАНТИКА	124
9.3. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ	125
2 РОЗДІЛ. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ.....	130
Тема 1. ЗАВДАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ	130
1.1. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ « ПЕРЕКЛАД».....	130
1.2. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ	133
1.3. ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	137
1.4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	139
1.5. ПРИНЦИПИ, ЗАСАДИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ	145
Тема 2. УКРАЇНСЬКА МОВА І ПЕРЕКЛАД.....	148
2.1. РОЛЬ ПЕРЕКЛАДУ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	148
2.2. УКРАЇНСЬКА ШКОЛА ПЕРЕКЛАДУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	153
2.3. СТАН ПЕРЕКЛАДУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	155
Тема 3. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ.....	160
3.1. СУТНІСТЬ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ	160
3.2. ОСНОВНІ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ. ДЕНОТАТИВНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ	161
3.3. ТРАНСФОРМАЦІЙНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ.....	163
3.4. СЕМАНТИЧНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ	165
3.5. ТЕОРІЯ РІВНІВ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ	170
Тема 4. ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ.....	173
4.1. ОПИС ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДУ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ЗМІСТУ	173
4.2. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ МОВНИХ ЗНАКІВ (СЛІВ).....	176
4.3. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ ВИСЛОВЛЕННЯ	178
4.4. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ ПОВІДОМЛЕННЯ	180
4.5. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ ОПИСУ СИТУАЦІЇ	181
4.6. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ МЕТИ КОМУНІКАЦІЇ.....	182

Тема 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ МОВНИХ ЗНАКІВ ТЕКСТУ ОРИГІНАЛУ І МОВНІ ЗНАКИ ТЕКСТУ ДРУГОТВОРУ	187
5.1. ЛЕКСИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ	200
5.2. РІЗНОВИДИ ЛЕКСИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	190
5.2.1. ПЕРШИЙ РІЗНОВИД ВІДТВОРЕННЯ ЗНАКІВ МОВИ ОРИГІНАЛУ У ЗНАКИ МОВИ ПЕРЕКЛАДУ	190
5.2.2. ЛЕКСИЧНА АПРОКСИМАЦІЯ - ДРУГИЙ РІЗНОВИД ТРАНСФОРМАЦІЇ МОВНОГО ЗНАКА МОВИ ОРИГІНАЛУ У МОВНИЙ ЗНАК МОВИ ПЕРЕКЛАДУ	192
5.3. ТРАНСФОРМАЦІЇ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ МОВИ ОРИГІНАЛУ В СИНТАКСИЧНУ СТРУКТУРУ МОВИ ПЕРЕКЛАДУ	195
5.4. ТРАНСФОРМАЦІЇ НА МОРФОЛОГІЧНОМУ РІВНІ	197
Тема 6. ТИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ	200
6.1. ДЕЯКІ ВАЖЛИВІ ПОНЯТТЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ..	200
6.2. МОВНІ ВІДПОВІДНОСТІ ТА ОСНОВНІ ЇХ ТИПИ	201
6.3. ТИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ ТА ФУНКЦІЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ.....	206
6.4. ФАКТОР ЧАСУ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ	207
Тема 7. ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ	211
7.1. ДЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЕТАП ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ	211
7.2. РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ "ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ" ТА "АДЕКВАТНІСТЬ" В ЛІНГВІСТИЦІ ПЕРЕКЛАДУ	214
7.3. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ	219
Тема 8. ТЕХНІКА ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ	224
8.1. ЕТАПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ	226
8.2. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ ТА ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ	228
8.3. ПРИЙОМИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІЛЬШ ВИСОКОГО РІВНЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ.....	230
Тема 9. ПЕРЕКЛАД ЯК ФОРМУВАННЯ ШТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ	233
9.1. ТИПИ РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРОНАСИЧЕНИХ ТЕКСТІВ.....	233
9.2. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ	235

9.3. ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	237
---	-----

3 РОЗДІЛ. ЛЕКСИКО – ГРАМАТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ 242

Тема 1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	242
---	-----

1.1. ПЕРЕКЛАД І КУЛЬТУРА	242
1.2. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ І НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ	244
1.3. ПРОБЛЕМА МОВНИХ ВІДПОВІДНОСТЕЙ	246
1.4. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ	247
1.5. СКЛАДНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ, ВНЕСЕНИХ В ХУДОЖНІЙ ТВІР	249

Тема 2. ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ ТА ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ	256
--	-----

2.1. ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ В	256
2.2. ТИПИ НЕСТАНДАРТНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ	258
2.3. ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ТА КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА	262

Тема 3. ЗАГАЛЬНО-ЛЕКСИКОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ	266
---	-----

3.1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ	266
3.2. ПЕРЕКЛАД ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ СЛІВ, СИНОНІМІВ, ПАРОНІМІВ БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА	269
3.3. ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА МЕТАФОРИЧНИХ ОДИНИЦЬ	278
3.4. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ	279
3.5. ВСТАНОВЛЕННЯ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНИХ ВІДНОШЕНЬ МІЖ ОДИНИЦЯМИ МОВИ ОРИГІНАЛУ І МОВИ ПЕРЕКЛАДУ	288

Тема 4. МОРФОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	291
---	-----

4.1. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ	291
4.2. ІМЕННИК, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ	292
4.3. ПРИКМЕТНИК, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ	293
4.4. ДІЄСЛОВО, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ	294
4.5. ВІДМІННОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ДІСПРИКМЕТНИКІВ	295

4.6. СКЛАДНІ ВИПАДКИ КЕРУВАННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ.....	296
Тема 5. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ	299
5.1. СПІЛЬНІСТЬ СИНТАКСИЧНОЇ БУДОВИ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	299
5.2. СИНТАКСИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА РІВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ І РЕЧЕНЬ	300
5.3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІМЕННИКОВОГО ТА ДІЄСЛІВНОГО ТИПУ	305
5.4. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ	306
4.5. СИНТАКСИЧНА СИНОНІМІЯ І ПЕРЕКЛАД	309
5.6. ПРО ПОРУШЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ НОРМ.....	313
5.7. ТИПОЛОГІЯ ПРИЧИН ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ПОМИЛОК	315
5.8. ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕНЬ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ	318

I РОЗДІЛ. ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Тема 1. "ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА" ЯК НАУКА

План

- 1.1. Предмет перекладознавства, зміст і основні завдання курсу.
- 1.2. Передумови виникнення перекладацької думки.
- 1.3. Наука про переклад та перекладацька практика.

1.1. ПРЕДМЕТ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА, ЗМІСТ І ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КУРСУ "ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА"

Лінгвістична наука про переклад ще дуже молода. Дослідження особливого виду мовної діяльності, яку називають перекладом, почала оформлюватися в самостійну лінгвістичну дисципліну лише з початку II пол. XX століття.

Разом з тим переклад - це дуже давній вид людської діяльності, без якої важко було б уявити такі добре відомі історичні факти, як створення великих імперій, населених численними і багатомовними народами, утвердження культури панівної нації, що мала великий соціальний престиж, поширення релігійних та соціальних вчень.

Проте за десятиріччя масштаби перекладацької діяльності настільки збільшилися, що є всі підстави говорити про початок нового етапу в історії перекладу. Адже на сьогодні, як ніколи, різко підвищилися та розвиваються міжнародні контакти, поширився міжнародний обмін культурними цінностями, в тому числі літературними, різноманітною науковою,

технічною, політичною та діловою інформацією. Звідси - все зростаюче значення перекладу в усіх галузях людської діяльності та великий інтерес до різних сторін такого складного явища, яким є переклад.

Щорічно у світі відбувається багато міжнародних конференцій, зустрічей, симпозіумів, нарад. Проводяться широкі міжнародні кампанії, спільні програми досліджень. Підвищився обсяг міжнародної торгівлі, дипломатичної діяльності, міжнародної переписки. Розширилися культурні зв'язки між народами, масового характеру набув міжнародний туризм.

Усі ці зміни в житті людства викликали небачену досі потребу в перекладах та перекладачах. За короткий час у світі з'явилося багато перекладацьких секцій, бюро перекладу, відділів та інститутів інформації, видавництв перекладацької літератури, періодичних видань, що виходять одночасно кількома мовами і т.д. Перекладацькою діяльністю почали займатися тисячі спеціалістів різного профілю, референтів, інформаторів, секретарів. Не існує статистичних даних про загальний обсяг перекладацької роботи у світі. За далеко неповними даними ЮНЕСКО, щорічно у світі видається біля 40 000 перекладних видань, тобто більше ста книг в день. Крім текстів перекладів, що публікуються, виконується велика кількість перекладів для внутрішніх потреб різноманітних організацій та підприємств.

Переклад - поняття історичне, різні епохи вкладали в нього свій зміст і по-різному розуміли його взаємовідношення з національною літературою. Переклад припускає не тільки засвоєння і розуміння чужого, але також розвиток власної мови і культури.

Переклад з однієї мови на іншу відбувається у самих різних формах. Переклад необхідний для спілкування людей, що живуть у різних кінцях земної кулі, і для відтворення творів, які створені на давно вже існуючих мовах.

Мистецтво перекладу весь час удосконалюється не тільки для того, щоб досягнення мови у сфері наук пересадити в чужий ґрунт і, таким чином, розширити межі їх впливу, воно вдосконалюється також, щоб сприяти діловому спілкуванню народів і дипломатії суверенних урядів, кожний з яких звертається до іншого своєю мовою, якщо хоче суворо дотримуватися рівноправності.

Оскільки переклад завжди має справу з мовою, завжди означає роботу над мовою, оскільки переклад вимагає вивчення в лінгвістичному плані характеру співвідношення двох мов.

"Вступ до перекладознавства" як наукова дисципліна розкриває завдання теоретичного перекладознавства, його загальні положення, етапи перекладацького процесу, знайомить з видами та прийомами перекладознавства, висвітлює роль перекладознавства в розвитку української мови.

Якщо завданням "Вступу до перекладознавства" є розкриття його загальних положень, етапів розвитку тощо, то предметом його є вивчення основних видів та прийомів перекладознавства, а також факторів, що впливають на процес перекладу.

Таким чином, дисципліна "Вступ до перекладознавства" повинна бути науковою основою для перекладацької практики, повинна встановлювати відповідності та розходження між мовами, які беруть участь у перекладі.

1.2. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ

Збільшення масштабів перекладацької діяльності та її значення привертає до себе увагу вчених. Протягом багатовікової історії перекладу були спроби усвідомити цей процес, виявити його основні причини, що викликають труднощі його здійснення, виробити принципи та настанови, якими б перекладачі могли керуватися у своїй роботі. Більшість

висловлювань про переклад належить видатним майстрам слова, серед яких зустрічаються імена Цицерона, Лютера, Гете, Пушкіна, Котляревського, Франка та ін. Проте лише з середини ХХ ст. переклад стає предметом всебічного наукового вивчення. У цей період починаються перші спроби створити теоретичну модель перекладацького процесу, описати саме ті сторони цього процесу, які визначають його своєрідність, відрізняють його від інших видів мовознавчої та літературознавчої діяльності. Перекладацька проблематика привернула увагу лінгвістів, і вивчення перекладу стало особливою лінгвістичною дисципліною, що оперує термінами та поняттями лінгвістики.

Зрозуміло, не можна вважати випадковим, що наука про переклад виникла саме в цей період як особлива галузь мовознавства. Це було обумовлене цілим рядом об'єктивних причин. Перш за все в цей час стала ясно відчуватися необхідність наукового осмислення перекладацької діяльності. До середини ХХ ст. змінилися не тільки масштаби, але й характер перекладацької діяльності. На першому плані з'являється інформативний (діловий) переклад, результатом якого є автентичні тексти на двох і більше мовах (автентичний текст - це текст дипломатичного документа, що має підписи повноважених осіб та печатки відповідних держав). Значно зросли вимоги до точності перекладу. При перекладі матеріалів такого типу вже не можна було задовольнятися правильністю перекладу в цілому, однаковим впливом на читача як оригіналу, так і перекладу. Переклад повинен був забезпечувати точну передачу інформації у всіх деталях, не допускаючи при цьому порушень норм мови перекладу та спроб відтворити елементи мови оригіналу, нерелевантні (несуттєві) для перекладеного тексту. Потрібний був суворо науковий аналіз смислових функцій обох мов, що беруть участь у процесі перекладу. У перекладацькій діяльності все більше виділяється той аспект перекладу, який відрізняє його від інших способів передачі

іншомовної інформації: переказування, реферування, анотації та ін. З іншого боку, все яснішою стає мовна першооснова перекладацькою процесу. На відміну від художнього перекладу (тобто перекладів творів художньої літератури), інформативний переклад має справу з матеріалами, де особливості індивідуально-авторського стилю, як правило, мало суттєві. Ця обставина сприяла усвідомленню визначальної ролі відповідних мов, їх норм і систем у процесі перекладу, розгляданню цього процесу як певних зв'язків між мовами. Необхідно було визначити, в чому полягає лінгвістична сутність цього процесу, як визначається лінгвістичними факторами, як ці фактори обмежують точність передачі інформації.

Якщо розвиток перекладацької діяльності в сучасному світі створив суспільну потребу в її науковому описі, то, з іншого боку, розвиток мовознавства у ХХ ст. привів до створення необхідних передумов для задоволення цієї потреби. Саме в цей період у центрі уваги лінгвістів опинилися проблеми синхронного опису сучасних мов. Загального поширення набуло визнання двостороннього характеру мовного знаку у вигляді

- плану вираження (тобто слів, словосполучень, фразеологічних єдностей);
- плану змісту (тобто інформації, що передається цими словами, словосполученнями тощо).

Було досягнуто успіхів у виявленні та описі структури плану вираження, і мовознавство підійшло до наукового вивчення плану змісту мови, розробляючи теорії семантичного поля, семантичних множників, глибоких семантичних структур тощо. Вивчення змістовної сторони мови закладає основи всебічного лінгвістичного опису, розкриття механізму інтуїтивного розуміння в процесі перекладу.

Разом з тим більшість лінгвістів звертає увагу на те, що лінгвістичне дослідження перекладацького процесу може дати важливі результати для вирішення ряду мовознавчих проблем більш загального характеру. Лінгвоперекладацькі дослідження розкривають різні сторони процесу використання мови як засобу спілкування, способи вираження думки за допомогою різних підсистем та сполучень мовних одиниць (слів), допомагаючи визначити структуру та межі семантичної системи мови.

1.3. НАУКА ПРО ПЕРЕКЛАД ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРАКТИКА

Як уже зазначалося, виникнення науки про переклад пов'язане з кількісними та якісними змінами перекладацької діяльності в сучасному світі. Як відомо, кожна наука сягає своїми коренями в практику, вона починається з вивчення та опису якихось фактів, об'єктивних процесів, які спостерігаються. Розвиваючись, наука починає справляти зворотний вплив на практичну діяльність, полегшуючи її та збагачуючи. Це не означає, що будь-яке наукове дослідження повинно обов'язково мати безпосередній "вихід" до практики. Всяке поширення наших знань про процеси об'єктивної дійсності має безперечну цінність, проте не завжди може бути використано для управління цими процесами. Необхідно враховувати, що практичне використання наукових досліджень передбачає досить високий рівень розвитку самої науки. Як правило, для керування будь-яким об'єктивним процесом необхідно заздалегідь всебічно вивчити та описати цей процес. Значні труднощі на шляху створення системи машинного перекладу були пов'язані з тим, що треба було моделювати при наявності серйозних формальних обмежень процес "людського" перекладу, для якого ще не було адекватного наукового опису.

Усе це необхідно було враховувати в дискусії, що виникла на початку зародження перекладацької науки. Уже перші спроби визначити залежність перекладацького процесу від співвідношення систем відповідних мов викликали заперечення з боку перекладачів-професіоналів, зокрема перекладачів художньої літератури. Такі заперечення зводилися до того, що переклад - це творчий акт, і перекладацька діяльність являє собою мистецтво, недоступне для наукового членування та аналізу.

Заперечення проти науковою вивчення процесу перекладу були явно засновані на непорозумінні. Літературна діяльність - це, звичайно, творчість, але на цій підставі ще ніхто не заперечував існування літературознавства, опозиція "наука - мистецтво" по відношенню до перекладу не може бути визнана правильною. Вона заснована перш за все на невизначенні поняття "переклад" і на відомостях науки про переклад до "науки перекладати".

Наука про переклад займається дослідженням об'єктивної реальності - особливого виду мовної діяльності, результати якої, як і фактори, що її визначають, доступні спостереженню та аналізу. Оскільки існує будь-який реальний процес, можливість та необхідність його вивчення не може бути поставлена під сумнів. Те, що називають мистецтвом перекладу, стосується психології перекладача, його діяльності в процесі перекладу. Це, по суті, вміння вибирати слова, враховуючи всю сукупність релевантних (суттєвих) факторів. Деякі перекладачі володіють цим умінням певною мірою, врахування подібних факторів відбувається найчастіше інтуїтивно, в результаті творчого акту. Творчий характер цього акту не означає, що його результати чи фактори, що впливають на нього, не можуть бути об'єктом наукового аналізу. Поняття "мистецтво" відноситься до вміння створювати текст перекладу, а не вивчати хід та результати цього процесу. В основі протиставлення цього поняття науці про переклад лежить змішування об'єктивного процесу, пов'язаного з певними відношеннями двох мовних

систем, із суб'єктивною здібністю породжувати цей процес у кожному окремому випадку. Наука про переклад вивчає перш за все питання про те, "що означає перекладати". Відповідь на це питання буде багато в чому сприяти вирішенню завдання - "як треба перекладати". Загальні теоретичні дослідження піднімають на новий ступінь і відповідну практичну діяльність. Лінгвоперекладацькі дослідження безумовно відкриють нові перспективи і перед перекладачами-практиками.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Федоров А. В. Введение в теорию перевода. - М., 1955.

Федоров А. В. Основы общей теории перевода. - М.: Высшая школа, 1968.

Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод. - М., 1964.

Комиссаров В.Н. Слово о переводе. - М.: Международные отношения, 1973.

Додаткова

Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода.- М., 1981.

Коптилов В.В. Этапы работы переводчика.- В сб.: Вопросы художественного перевода.- М., 1971.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Завдяки чому зростає значення перекладу на сучасному етапі?
2. У чому полягає завдання наукової дисципліни "Вступ до перекладознавства"?
3. Що є предметом вивчення теорії перекладу?
4. Хто з видатних майстрів слова висловлювався про переклад?
5. З якого часу переклад стає предметом наукового вивчення і визнається науковою дисципліною лінгвістики?

6. Які причини обумовили визнання перекладу як науки про нього?
7. Яка дискусія виникає на початку заснування перекладацької думки?
8. Чи опозиція "наука - мистецтво" є правильною стосовно перекладу?
9. Що досліджує та вивчає наука про переклад?

Тема 2. НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План

- 2.1. Поняття перекладацької норми та нормативні вимоги до перекладу.
- 2.2. Різновиди нормативних вимог:
  - 2.2.1. Жанрово - стилістична норма перекладу.
  - 2.2.2. Норми перекладацького мови.
  - 2.2.3. Прагматична форма перекладу.
  - 2.2.4. Конвенційна норма перекладу.
  - 2.2.5. Норма еквівалентності перекладу.
- 2.3. Методи перекладацьких досліджень.

2.1. ПОНЯТТЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ НОРМИ ТА НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ДО ПЕРЕКЛАДУ

Загальна теорія перекладознавства розкриває поняття перекладацької норми, на основі якої відбувається оцінка якості перекладу. Лінгвістика перекладу включає як теоретичні (дескриптивні), так і нормативні (прескриптивні) розділи. Теоретичні розділи лінгвістики перекладу (тобто лінгвістична теорія перекладу) досліджує переклад як засіб міжмовної комунікації, як явище, яке можна описувати і пояснювати. В нормативних

розділах лінгвістики перекладу на основі теоретичного вивчення перекладу формулюються практичні рекомендації, направлені на оптимізацію перекладацького процесу, розробку методів оцінки перекладів:

1. Для забезпечення високої якості перекладу необхідно вміти зіставляти текст перекладу з оригіналом, оцінювати та класифікувати можливі помилки, вносити необхідні корективи. Оцінюванням якості перекладу, виявленням та класифікацією помилок займається багато людей, що аналізують результати перекладацької роботи: редактори, критики, викладачі перекладу, замовники тощо. Практичні рекомендації перекладачу та оцінка перекладу взаємопов'язані і взаємообумовлені. Всі, хто оцінює якість перекладу, виходять з того, що якісний переклад повинен відповідати певним вимогам. Сукупність вимог, які ставляться до якості перекладу, називається нормою перекладу. Якість перекладу визначається ступенем його відповідності перекладацькій нормі та характером відхилень від цієї норми.

2. Нормативні вимоги формулюються у вигляді принципів або правил перекладу. Нормативні положення можуть бути загальними або частковими, охоплювати окремі випадки або відноситися до певного типу перекладів або до перекладу взагалі. Вони можуть формулюватися у вигляді єдиного правила або вказувати, коли таке правило можна застосовувати, а коли - ні. Порівняймо, наприклад, різний ступінь обумовленості таких нормативних рекомендацій, як правила передачі безеквівалентної лексики, правила передачі власних імен. У кожному випадку нормативні рекомендації поширюються на визначене коло явищ.

2.2. РІЗНОВИДИ НОРМАТИВНИХ ВИМОГ

Результати процесу перекладу, якість перекладу обумовлюються ступенем смислової близькості перекладу оригіналу, жанрово-стилістичною

приналежністю текстів оригіналу і перекладу, прагматичними факторами, що впливають на вибір варіанту перекладу. Всі ці аспекти перекладу носять безпосередньо нормативний характер, визначають стратегію перекладача і критерії оцінки його праці. Поняття норми перекладу включає вимогу нормативного використання перекладачем мови перекладу, а також необхідність відповідності результатів перекладацького процесу загальноприйнятим поглядам на мету та завдання перекладацької діяльності, якими керуються перекладачі в певний історичний період. Таким чином, норма перекладу складається у результаті взаємодії п'яти різних видів нормативних вимог: 1) жанрово-стилістичної норми перекладу; 2) норми перекладацького мовлення; 3) прагматичної норми перекладу; 4) конвенційної норми перекладу; 5) норми еквівалентності перекладу.

2.2.1. Жанрово-стилістичну норму перекладу можна визначити як вимогу відповідності перекладу доміантній функції та стилістичним особливостям типу тексту, до якого належить переклад. Вибір такого типу визначається характером оригіналу, а стилістичні вимоги, яким повинен відповідати переклад, - це нормативні правила, що характеризують тексти аналогічного типу в мові перекладу. Жанрово-стилістична норма багато в чому визначає як необхідний рівень еквівалентності, так і доміантну функцію, забезпечення якої складає основне завдання перекладача і головний критерій оцінки якості його роботи. Слід підкреслити, що подібно тому, як норми правильного мовлення можуть встановлюватися лише з урахуванням стилістичної і соціолінгвістичної диференціації мови, так і нормативні вимоги до якості перекладу суттєві лише стосовно визначеного типу текстів та певних умов перекладацької діяльності. Було б принципово неправильним користуватися однаковими критеріями для оцінки перекладу бульварного роману і високохудожнього літературного твору тощо. Практична критика перекладів в основному базується на інтуїтивному уявленні про жанрово-

стилістичну норму. Переклад художнього твору оцінюється за його літературними достоїнствами, технічний переклад - за термінологічною правильністю, що забезпечує розуміння і можливість використання тексту перекладу в технічній практиці, переклад реклами - за її дієвістю і т.д.

2.2.2. НОРМА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ МОВИ

Текст перекладу - це мовний твір мовою перекладу, для якої обов'язкові правила норми та узусу цієї мови. Проте ці правила неоднакові для всіх випадків функціонування мови. Вони варіюються як в різних функціональних стилях, так і в залежності від різновиду загальнолітературної мови. В лінгвістичній літературі висловлювалася думка, що особливий різновид мови складає і мова науки. «Вторинність» перекладених текстів, їх орієнтованість на іншомовний оригінал виділяє такі тексти серед інших мовних творів тією ж мовою. Сукупність перекладених текстів будь-якої мови складає особливий різновид цієї мови, що пересікає її функціональні стилі та інші різновиди. Орієнтованість на оригінал завжди модифікує характер використання мовних засобів, приводить до розвитку мовної норми і особливо узусу. Контакт двох мов в процесі перекладу завжди приводить до широкого використання аналогічних форм, до відносного уподібнення мовних засобів. Більшість слів, словосполучень, способи опису ситуації стають спочатку характерними для мови перекладу і лише пізніше частково проникають і в мову оригінальних творів або стають в ньому настільки ж узуальними. Таким чином, норму перекладацької мови можна визначити як вимогу дотримуватися правил норми та узусу мови оригіналу з урахуванням узуальних особливостей перекладних текстів цією ж мовою. Такі особливості реалізуються перекладачами інтуїтивно в їх практичній діяльності.

2.2.3. ПРАГМАТИЧНА НОРМА ПЕРЕКЛАДУ

Прагматичну норму перекладу можна визначити як вимогу забезпечення прагматичної цінності перекладу. Вважати її обов'язковою нормою не слід, тому що прагматичне завдання перекладацького акту може бути індивідуальним і не притаманним перекладу взагалі. Проте модифікація

результатів процесу перекладу в прагматичних цілях - це як суперфункція, яка підкоряє всі інші аспекти перекладацької норми . Вирішуючи таке завдання, перекладач може відмовитися від максимально можливої еквівалентності, перевести оригінал лише частково, поміняти при перекладі жанрову приналежність тексту, відтворити якісь формальні особливості перекладу, порушуючи норму або узус мови оригіналу тощо. Прагматичні умови перекладацького акту можуть привести до повної або часткової відмови від дотримання норми перекладу, замінити фактично переклад переказуванням, рефератом або якоюсь іншою передачею змісту оригіналу, що не претендує на його всебічну репрезентацію.

2.2.4. КОНВЕНЦІЙНА НОРМА ПЕРЕКЛАДУ

На сьогодні конвенційну норму перекладу можна визначити як вимогу максимальної близькості перекладу до оригіналу, його спроможність повноцінно замінювати оригінал як в цілому, так і в деталях, виконуючи завдання, заради яких був створений переклад . Практично ця вимога реалізується шляхом виконання всіх або деяких із вказаних аспектів перекладацької норми. Якщо пригадаємо, що існування прагматичного завдання при перекладі - явище не дуже часте, то у багатьох випадках вимоги прагматичної норми задовольняються шляхом забезпечення достатньо високого рівня еквівалентності. Що стосується норми перекладацької мови, то оцінка виконання її вимог багато в чому визначається жанрово-стилістичною приналежністю тексту перекладу і припускається, що перекладач добре володіє тим типом мови, який характерний для сфери його діяльності. Щодо жанрово-стилістичної норми, то і вона також є заданою для більшості перекладів і не вимагає кожного разу заново аналізувати

стилістичні особливості оригінала. Конвенційна норма перекладу залишається незмінною протягом довгого часового періоду і визначає загальний підхід перекладача до своєї роботи, ступінь його прагнення до досягнення максимальної еквівалентності.

2.2.5. НОРМА ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

І, нарешті, норма еквівалентності являє собою кінцеву нормативну вимогу, яка повинна виконуватися за умови дотримання всіх попередніх аспектів перекладацької норми. Безперечно, повнота передачі змісту оригіналу в перекладі є важливою характеристикою міжмовної комунікації, норма еквівалентності - це справді перекладацька нормативна вимога до перекладу. Вона повністю визначається лінгвістичними факторами, і ступінь її дотримання може бути встановлена з максимальною об'єктивністю. Еквівалентність перекладу оригіналу являється і найбільш об'єктивним критерієм для характеристики результатів діяльності перекладача. Еквівалентність змісту оригіналу і перекладу виступає основою їх комунікативної рівноцінності. Норма еквівалентності перекладу не є незмінним параметром. Вона означає необхідність можливо більшої спільності змісту оригіналу і перекладу, але лише в межах, сумісних з іншими нормативними вимогами, що забезпечують адекватність перекладу. Порушення норми еквівалентності може бути абсолютним, якщо переклад визнається нееквівалентним, коли не передає зміст оригіналу хоча б на самому низькому рівні, або відносним, якщо встановлено, що інші нормативні вимоги можуть бути виконані і на більш високому рівні еквівалентності.

Таким чином, збереження всіх нормативних правил, крім норми еквівалентності, носить більш загальний характер, а ступінь відповідності

оригіналу являється тією перемінною величиною, яка визначає рівень професійної кваліфікації перекладача та оцінку якості кожного окремого перекладу.

2.3. МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Кожна наука розробляє свої методи аналізу, виходячи з особливостей предмета дослідження. Предметом дослідження перекладознавства є перекладацька діяльність у всій сукупності її аспектів та визначальних факторів, в основі цієї діяльності лежить відносна еквівалентність (відповідність, рівнозначність) між системами і правилами функціонування різних мов. Тому більша частина її аспектів та визначальних факторів може бути описана в термінах лінгвістики. Теоретичне перекладознавство як лінгвістична дисципліна широко використовує для вивчення перекладу дані і методи інших розділів мовознавства: граматики, лексикології, стилістики, діалектології та ін.

Для вирішення комплексу проблем, пов'язаних з аналізом перекладацької еквівалентності, велике значення мають дедуктивні теоретичні побудови, що виходять з основних загальномовознавчих постулатів про мову як засіб спілкування, про мовну структуру, про двоплановість одиниць мови, про відношення мови до логічних категорій і явищ реальної дійсності. Загальномовознавчі концепції широко використовуються і при розробці теоретичних моделей перекладу, що подають цей вид мовної діяльності в загальному вигляді, а також теоретичне обґрунтування як поняттю еквівалентності, так і процесу появи тексту перекладу.

При розгляді окремих факторів і аспектів перекладацької діяльності можуть також використовуватися дані й методи деяких суміжних наук. Так, вивчення поведінки перекладача в процесі перекладу, ролі його особи та

психічних особливостей вимагають організації спеціальних психологічних експериментів. Аналогічним чином, співставлення художньо-естетичного впливу на нього текстів оригіналу і перекладу відноситься до галузі літературознавства, а для вивчення загального досвіду та асоціацій, відмінних для кожного мовного колективу, необхідно залучати дані історії та етнографії.

Разом з тим особливості об'єкта, що описуються, викликають необхідність створення системи "власне перекладацьких" термінів й розробки деяких додаткових методів дослідження, основним з яких є аналіз результатів перекладацького процесу шляхом порівняльного вивчення текстів перекладу, тобто зіставлення їх з текстами оригіналу. Ці тексти становлять об'єктивні факти, доступні спостереженню і аналізу. Зміст перекладу полягає у встановленні певного відношення між такими текстами і тому, зіставляючи їх, можна виділити еквівалентні одиниці, а також виявити зміни форми і змісту, що відбуваються при заміні одиниці (слова) оригіналу еквівалентною до неї одиницею перекладу. При цьому можливе і зіставлення двох або декількох перекладів одного й того ж оригіналу, але і воно завжди відбуватиметься відносно оригіналу. У всіх випадках процес перекладу передуює дослідженню, і дослідник має справу з його результатами.

Порівняльний аналіз перекладів як метод перекладацького дослідження базується на припущенні, що сукупність перекладів, які виконуються в певний хронологічний період, становить оптимальне вирішення усього комплексу перекладацьких проблем на даному рівні розвитку теорії і практики перекладу. Тоді перекладацькі принципи і прийоми формулюються як узагальнення реально існуючих і доступних спостереженню фактів. Порівняльний аналіз дає можливість визначити, як долаються типові труднощі, а також, які елементи оригіналу залишаються непереданими в перекладі. У результаті перед нами реальний процес. У центрі дослідження

знаходиться не оцінка перекладу, а опис та класифікація "перекладацьких" фактів і створення системи термінів, де можна адекватно описувати співвідношення текстів оригіналу і перекладу.

Застосування методу порівняльного аналізу перекладів показує, що результат процесу перекладу об'єктивно відображає його сутність. Порівняльне вивчення перекладів дає можливість одержати інформацію про корелятивність (співвідносність, відповідність) окремих елементів оригіналу і перекладу (прийоми і способи перекладу), обумовлену як відношеннями між системами мов, що беруть участь у перекладі, так і деякими позалінгвістичними факторами. Подібну інформацію про способи вирішення перекладацьких завдань можна одержати не тільки з уже опублікованих перекладів, але й шляхом пред'явлення декількома перекладачами частин оригіналу, що містять відповідні перекладацькі труднощі. Корисно використовувати в перекладацьких дослідженнях процедуру опитування інформантів, добре відому в мовознавстві. Звичайно, в даному випадку інформантами будуть особи, що володіють двома мовами і мають досвід перекладацької діяльності.

Крім цього, друготвір має бути тотожним оригіналу за змістом та еквівалентним йому за формою, як вважає англійський перекладознавець Джордж Кетфорд.

На думку К.Чуковського, девіз правильного перекладу - змістова та стилістична тотожність друготвору оригіналу. Безумовний імператив перекладацької діяльності, вирішальна та невід'ємна умова перекладу - відтворити значення оригіналу.

Сформувалася думка про три методи перекладацької діяльності:

1. Реалістичний, адекватний, еквівалентний.
2. Об'єктивно-науковий.
3. Суб'єктивно-інтуїтивний.

Розглянемо особливості кожного з наведених методів.

Основи реалістичного методу були закладені ще в перекладацькій практиці античності. У I столітті до н.е. римський письменник Цицерон заявляв, що при перекладі грецьких ораторів Демосфена й Есхіла він "не мав потреби перекладати слово в слово, а тільки відтворював у загальній сукупності сенс окремих слів".

Тобто реалістичний (адекватний) переклад прагне якомога точніше відтворити зміст оригіналу, що ж до форми, то вона може бути будь-якою. Цей метод застосовується при перекладі художніх творів, публіцистичних. Як приклад адекватного, реалістичного методу можна навести переклад "Енеїди" І.Котляревського, здійсненого В.Потаповою.

Застосування об'єктивно-наукового методу при перекладі носить назву буквалізму. Такий метод передає логічно-фактуальну інформацію і не відтворює зображально-стилістичні значення. На думку видатного перекладача І.Кашкіна, дослівний переклад - це "перекладацьке шаманство". Він називав буквалістський переклад "Дон Жуана", здійснений Шенгелі, "свавільним насильством над текстом".

Метод суб'єктивно-інтуїтивний застосовується лише у художньому перекладі. Перекладачем виступає у даному випадку митець - письменник, здебільшого поет. Внаслідок цього виникає так званий вільний переклад, переспів.

Переспівами є переклади деяких Псалмів Давида Старого завіту, здійснені Т.Шевченком, а також поема "Світлана" В.Жуковського - з німецької.

Суб'єктивно - інтуїтивний метод є антиномією, тобто суперечністю, до буквалістського методу.

Звідси виходить, що будь-який досвідчений перекладач є потенційним інформантом для перекладацького дослідження, це стосується і самого

дослідника, якщо він сам ще є досвідченим перекладачем. Тому дослідник інколи в процесі порівняльного аналізу ставить себе на місце перекладача, висуваючи власні варіанти перекладу. Інакше кажучи, дослідник виступає в ролі одного з інформантів, і висунуті ним варіанти тією чи іншою мірою об'єктивні, ніж варіанти, знайдені в якомусь опублікованому перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Корунець І.В. Теорія і практика перекладу.- К.: Вища школа, 1986.

Додаткова

1. Кашкин И.А. Для читателя-современника.- М., 1977.
2. Комиссаров В.Н. Слово о переводе.-М.: Международные отношения, 1973.
3. Ушаков Н.Н. Мастерская. О поэзии и поэтах.- М., 1983.
4. Федоров А.В. Введение в теорию перевода.- М., 1955.
5. Чуковский К.И. Высокое искусство.- 3-е изд.- М., 1988.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які важливі функції виконує мова? Охарактеризуйте їх.
2. У чому полягає двоплановість мовної одиниці?
3. Як відтворюється матеріальна форма слова?
4. Як у мовознавстві називається матеріальна сторона мови?
5. Як називається інформація, що репрезентується?
6. Чому мовний знак нагадує елемент умовного коду?
7. Чим відрізняється мова як засіб передачі інформації в плані вираження від інших кодових систем?

8. Чим відрізняється мова як засіб передачі інформації в плані змісту від інших кодових систем?
9. Побудуйте спрощену схему мовної комунікації.
10. Які висновки можна зробити зі спостережень за процесом мовної комунікації?
11. Яка дискусія відбувалася в історії перекладацьких учень щодо перекладу?
12. Чи можуть переклади бути предметом дискусії?
13. На які ділянки чи напрямки розпадається, вивчення перекладацької діяльності?
14. Охарактеризуйте перший напрямок.
15. Охарактеризуйте другий напрямок.
16. Охарактеризуйте третій напрямок.
17. Що є предметом дослідження?
18. Що лежить в основі перекладацької діяльності?
19. Охарактеризуйте дедуктивні теоретичні побудови.
20. Дані й методи яких суміжних наук використовуються при розгляданні факторів та аспектів перекладацької діяльності?
21. Назвіть основний з додаткових методів дослідження.
22. На чому базується порівняльний аналіз перекладів як метод перекладацького дослідження?
23. Яку роль виконує метод порівняльного аналізу?

Тема 3. З ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДУМКИ

План

- 3.1. Історія науки про переклад.
- 3.2. Відомості про перекладну писемність Київського та Московського періодів.
- 3.3. Діяльність російських перекладачів ХУІІІ ст.
- 3.4. Стан художнього перекладу в Росії в середині ХІХ ст.
- 3.5. Переклади в Росії кінця ХІХ - початку ХХ ст.
- 3.6. Розвиток перекладознавства та розробка ідеї перекладності у ХХ ст.

3.1. ІСТОРІЯ НАУКИ ПРО ПЕРЕКЛАД

Серед численних складних проблем, які вивчає сучасне мовознавство, важливе місце займає вивчення лінгвістичних аспектів міжмовної комунікації, яку називають “перекладом” або “перекладацькою діяльністю”.

Переклад – це дуже давній вид людської діяльності. Як тільки в історії людства утворилися групи людей, мови яких відрізнялися одна від одної, з’явилися і “білінгви”, що допомагали спілкуванню між “різномовними” колективами. З виникненням писемності приходять перекладачі, які перекладають різні тексти офіційного, релігійного і ділового характеру. З самого початку переклад виконував важливу соціальну функцію, зробивши можливим міжмовне спілкування людей. Поширення писемних перекладів відкрило людству широкий доступ до культурних досягнень інших народів, зробило можливим взаємодію і взаємозбагачення літератур і культур. Знання іноземних мов дозволило читати оригінальні твори.

Першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, які прагнули збагатити свій власний досвід, а іноді й досвід інших перекладачів. З викладенням свого “перекладацького кредо” виступали найбільш видатні перекладачі тих часів, і хоча їх міркування не відповідали сучасним вимогам науковості і не склалися в послідовні теоретичні концепції, проте і на сьогодні представляють безумовний інтерес.

Ще перекладачі античного світу широко обговорювали питання про ступінь близькості перекладу до оригіналу. В ранніх перекладах Біблії або інших творів, що вважалися священними або зразковими, переважало прагнення до буквального копіювання оригіналу, що призводило до непорозумінь та неясності перекладу. Тому пізніше деякі перекладачі намагалися теоретично обґрунтувати право перекладача на необхідність відтворити не букву, а смисл оригіналу. Уже в цих перших висловлюваннях про мету, якої повинен досягти перекладач, можна знайти початок теоретичних суперечок нашого часу про допустимість буквального або вільного перекладу, про необхідність зберегти в перекладі той же вплив на читача, який має оригінал.

Пізніше окремі перекладачі намагалися сформулювати деяку подібність “нормативної теорії перекладу”, викладаючи ряд вимог, яким повинен відповідати “хороший” переклад або “хороший” перекладач. Французький гуманіст, поет і перекладач Етьєн Доле (1509-1546) вважав, що перекладач повинен дотримуватися п’яти основних принципів перекладу: 1) в досконалості розуміти зміст оригіналу і наміри автора, якого він перекладає; 2) в досконалості володіти мовою оригіналу і добре знати мову перекладу; 3) запобігати тенденції перекладати слово в слово, щоб не спотворити зміст оригіналу та його своєрідність; 4) використовувати в перекладі загальноживані форми мови; 5) правильно підбираючи слова та розташовуючи їх, відтворити смисл та відповідну “тональність” оригіналу.

В 1790 р. в книзі англічанина А.Тайлера “Принципи перекладу” основні вимоги до перекладу були сформульовані таким чином: 1) переклад повинен повністю передавати ідеї оригіналу; 2) стиль і манера викладу перекладу повинні бути такими ж, як в оригіналі; 3) переклад повинен читатися також легко, як і оригінальні твори.

Основи наукової теорії перекладу стали розроблятися лише з середини ХХ століття, коли перекладацька проблематика привернула увагу мовознавців. До цього часу вважалося, що переклад не можна вносити до кола питань, які вивчає лінгвістична наука. Самі перекладачі гадали, що лінгвістичні аспекти перекладу відіграють у “мистецтві перекладу” незначну, чисто технічну роль. Безумовно, перекладач повинен володіти мовою оригіналу, як і мовою перекладу, але знання мов було попередньою умовою перекладу і не зачіпало його сутності.

Із свого боку, мовознавці самі не бачили підстав включати перекладацьку діяльність до об’єкту лінгвістичного дослідження, бо вона начебто не визначалася лінгвістичними факторами. В центрі уваги мовознавства було вивчення специфіки мови, розкриття її унікальної, неповторної структури, особливостей граматичної будови і словникового складу кожної окремої мови, що відрізняє її від інших мов. Усе це складало своєрідність мови, її національний “дух” і припускало принципову неможливість тотожності двох текстів, написаних різними мовами. А оскільки вважалося, що переклад повинен відтворювати оригінал, то переклад ставав принципово неможливим через лінгвістичні причини, не говорячи уже про необхідність відтворити неповторну своєрідність творчої манери видатного поета або письменника. Ставлення мовознавців до перекладу висловив В.Гумбольдт у листі до відомого німецького письменника і перекладача Августа Шлегеля, в якому говорив про неможливість перекладу оригінальних творів. Такої думки, яка отримала

пізніше назву “теорія неперекладності”, дотримувалося багато лінгвістів, у тому числі й тих, що самі успішно виступали в ролі перекладачів. ”Теорія неперекладності” не справила якого-небудь впливу на перекладацьку практику, оскільки перекладачі продовжували виконувати завдання, яке не можна було виконати. Проте ця теорія була однією з перешкод на шляху лінгвістичного аналізу перекладу.

З середини ХХ століття мовознавці змушені були змінити своє ставлення до перекладацької діяльності і розпочати її систематичне вивчення. У цей період на перший план почав виходити переклад політичних, комерційних, науково-технічних та інших матеріалів, де особливості індивідуально – авторського стилю були мало суттєві. У зв’язку з цим все більше почали розуміти, що основні труднощі перекладу і весь характер перекладацького процесу обумовлюється розходженнями в структурах і правилах функціонування мов, які беруть участь в цьому процесі. Крім того, високі вимоги до точності перекладу також підкреслювали роль мовних одиниць. При перекладі матеріалів уже не можна було задовольнятися правильністю перекладу в цілому, однаковістю впливу на читача оригіналу і перекладу. Переклад повинен був забезпечити передачу інформації у всіх деталях, бути повністю автентичним оригіналу. Все яснішою ставала мовна першооснова перекладацького процесу. Необхідно було визначити, в чому полягає лінгвістична сутність цього процесу, якою мірою він визначається власне лінгвістичними факторами, як ці фактори обмежують точність передачі інформації.

Для задоволення потреб в перекладачах у багатьох країнах були створені перекладацькі школи, факультети, інститути. Підготовка перекладачів відбувалася на базі навчальних закладів – університетів, інститутів, де вивчалися іноземні мови. Спеціалісти – мовознавці повинні були створити наукову базу для підготовки висококваліфікованих

перекладачів. Проте цього було не достатньо, тому що треба було знати не просто дві мови, але знати їх по-перекладацьки, тобто у відповідності з правилами і умовами переходу від одиниць однієї мови до одиниць іншої.

Історія перекладу знайомить нас з двома тенденціями передачі іншомовного тексту, різко протилежних між собою. Це такі типи перекладу:

1. Переклад, заснований на тенденції дослівного відтворення мови оригіналу, що шкодить його змісту, а також тій мові, якою він перекладається.

2. Переклад, заснований на відтворенні “духу” оригіналу, його розумінні, а також на збереженні вимог і норм мови, на яку перекладається оригінальний твір.

3.2. ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕКЛАДНУ ПИСЕМНІСТЬ КИЇВСЬКОГО І МОСКОВСЬКОГО ПЕРІОДІВ

Початок руської перекладацької писемності відноситься до часів Київської Русі, яка підтримувала жваві торговельні, політичні, культурні зв'язки з Візантією, слов'янськими державами, з Німеччиною, Францією, країнами Сходу.

Мова руських перекладів, хоча вони й належали до таких жанрів, як історичні хроніки, "життя святих" та інших видів релігійної літератури, тісно пов'язана з живою мовою тодішньої Русі. Новітні дослідження свідчать, що перекладацька майстерність давньої Русі піднялася до високого рівня досконалості (переклад "Иудейской войны" Іосифа Флавія). Високий рівень руських перекладів давнього періоду є результатом розвинутої національної самосвідомості, впливу живої національної мови на мову писемності та високої культури старослов'янської мови, багатой в лексичному і стилістичному плані.

У XIV - XVІІ ст. продовжує розвиватися перекладна література.

У справі розвитку та вдосконалення перекладів з давньогрецької мови велику роль відіграв у XVI столітті Максим Грек, освічений учений монах, запрошений до Москви з Афону, який став видатним діячем книжкової освіти на Русі і який створив разом зі своїми співробітниками та послідовниками (Дмитром Герасимовим, Власієм, Нілом Курлятевим) цілу школу перекладу.

Перекладалися з давньогрецької і твори світського змісту, що належали до історичного та ораторсько-публіцистичного жанрів. Серед них значним пам'ятником політичного красномовства XV століття є "Рыдание о падении великого града", присвяченого взяттю Константинополя турецькими військами. Невідомий перекладач, як показало дослідження, правильно відтворив політичну направленість оригіналу, зберігши його пристрасний пафос, передав багату образність. Приклад свідчить про те, що освічені та обдаровані руські люди, які бралися за перекладацьку роботу, досягали вершин словесного мистецтва.

Перекладалися із західнослов'янських мов, з латинської, німецької твори різні за змістом: лицарські романи, богословські трактати, книги з географії, алхімії, лікувальної справи тощо. Переклад доручався іноземцям, які погано знали російську мову, тому переклад був важким, іноді незрозумілим через невміння перекладачів передати зміст тексту оригіналу.

Коло перекладацької діяльності все більше збільшується щодо літератури світського характеру. Московські бояри замовляли переклади віршів німецького поета Флемінга, який приїздив до Москви. А в кінці XVII століття був виписаний для перекладу (з англійської мови) "Дон Кіхот" Сервантеса.

У XVII ст. проявляється інтерес до перекладів літератури світського змісту, з'являються спроби перекласти поезії - псалми з польської мови, хоча це вже пізніше.

Коли говорити про переклади Київського та Московського періодів, то для нас вони - глибока давнина. Достоїнства їхні можуть бути оцінені зараз тільки спеціалістами, що займаються вивченням давньоруської мови та літератури.

3.3. ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Для розвитку перекладу ХVІІІ століття - перехідний та переломний період, коли вже немає необхідності в перекладах релігійної літератури. Перебудова всього життя країни, новий напрямок зовнішньої політики в епоху Петра І, посилений розвиток економічних та культурних зв'язків із Заходом обумовили необхідність оволодіти різним іншомовним матеріалом - книжним і документальним, засвоїти численні нові наукові, технічні, культурні поняття.

Що стосується перекладу, то Петро І негативно ставився до буквальних перекладів, які не відзначалися точністю передачі змісту оригіналу.

Якщо на початку ХVІІІ ст. в основному перекладалися книжки з воєнної справи, техніки, точних наук, з питань права та ін., які відповідали практичним потребам Росії, то невдовзі виникає і збільшується інтерес до іноземної художньої літератури. Письменники-перекладачі зверталися до творчості нових західноєвропейських авторів, до спадщини античного світу, перекладалися праці філософів та істориків, передача яких викликала труднощі і літературно - стилістичного, і науково-термінологічного плану. До ХVІІІ століття відносяться і перші спроби перекладу творів народів, що входили до складу Російської імперії: в журналі Сумарокова "Трудолюбивая пчела" з'явилися переклади сибірських народностей.

У теоретичних судженнях про переклад російських письменників, критиків та перекладачів формулювалися думки про особливий характер завдань, що стоять перед ними, про можливості подолання значних труднощів, увага надавалася особливостям стилю. Так, Тредіаковський, що

супроводжував свої переклади поясненнями та міркуваннями, у передмові сатир Буало зазначив з цього приводу: "... сие подлинно трудно, но сил человеческих не выше".

У XVIII ст. і в оригінальній літературі, і в перекладній відбувається процес творчих пошуків вироблення літературної мови, про що свідчить діяльність невеликої групи видатних людей - російських поетів та літературних діячів (Ломоносов, Сумароков, Тредіаковський, Державін). їх ставлення до перекладу - активне і творче в межах класицистського розуміння завдань перекладу. Для поетів-перекладачів цікавими були різні творчі змагання: один і той же оригінал одноразово перекладався двома або трьома поетами. Такі переклади були розраховані на нешироке коло читачів, які б могли оцінити паралельні переклади як різні способи вирішення одного завдання, що ставило перед собою не точне відтворення оригіналу, а його удосконаленість.

У XVIII ст. в Росії поряд з письменниками, що займаються перекладом паралельно з оригінальною творчістю, з'являються літератори, які спеціально присвячують себе перекладацькій діяльності - перекладачі-професіонали (С.Волчков, Кондратович, Гамалов-Чураєв та ін.).

3.4. СТАН ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В РОСІЇ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Середина ХІХ ст. - час жорстокої ідейно-політичної боротьби в російській літературі, боротьби між письменниками-різничинцями, що ставили мистецтво на служіння народу, та представниками реакційного дворянства та ліберальної інтелігенції, прибічників "мистецтва для мистецтва".

У 1840-1860 рр. з'являється багато віршованих перекладів, що належали відомим російським поетам революційно-демократичної літератури

(Плещеев, Михайлов, Курочкин, Мінаєв) і реакційно-дворянської літератури (Фет, Майков, А.К.Толстой). У представників двох протилежних таборів були свої інтереси до іноземної літератури. Плещеев і Михайлов одними з перших почали перекладати Шевченка, свого сучасника і соратника. Михайлов перекладає також прогресивно-гуманістичні зразки поезії Гете. Фет, Майков, Мей звертаються до любовної лірики Гете або його історичних балад. Переклади одних та інших різні за своїми методами і тенденціями. У Фета, Мея, А.К.Толстого відчувається тяжіння до формальної точності оригіналу. Хоча інколи інтереси представників двох течій перехрещувалися, що пояснювалося ідейним і художнім багатством творчості поетів, чиї твори перекладалися, проте відчувалася різниця у підході до оригіналу.

Одним із методів перекладу того часу був метод згладжування, суть якого полягала в тому, ще при перекладі поетів з різко вираженою індивідуальною манерою і незвичайною образністю - наприклад, Шекспіра - нерідко відбувалося пом'якшення і послаблення особливостей твору, заміна коротких образних формул багатомовними описами. Перекладач трагедій Шекспіра і відомий критик А.В.Дружинін намагався пояснити таке явище, вважаючи незвичні метафори Шекспіра невластивими "духу російської мови".

Серед перекладів того періоду відзначаються переклади Діккенса і Теккерея, відомого перекладача Іринарха Введенського, який намагався передавати не букву, а дух оригіналу. І.Введенського можна було порівняти з деякими тодішніми перекладачами-поетами, якби його прагнення передати "дух оригіналу" не переходило в суб'єктивне свавілля, навіть насильство над оригіналом. Він перекручував текст оригіналу на свій лад, додавав власні фрази, хоча по-своєму міг передати його зміст, вмів дати читачеві відчути емоційне забарвлення оригіналу та його ритм.

Різні і протилежні принципи і тенденції російських перекладів середини XIX ст. були глибоко і всебічно оцінені корифеями російської революційно-демократичної критики - Белінським, Чернишевським, Добролюбовим та їх прибічниками. Вони цікавилися перекладом, надавали йому великого літературного значення і критично відгукувалися на всі важливі явища в цій галузі. Белінський висуває такі вимоги до перекладу: 1) заперечення усякого «прикрашаючого» перекладу; 2) вимога до збереження своєрідності оригіналу, навіть його недоліків; 3) дивитися на переклад, як на повноцінну заміну оригіналу, призначену для широкого кола читачів.

Традицію ідейного, художньо обумовленого підходу до оцінки перекладу Белінського в кінці 50-х і початку 60-х років продовжують Чернишевський і Добролюбов.

Чернишевський виступає проти байдужості та невимогливості перекладача до художньої та ідейної спрямованості перекладних творів. Добролюбов виступає проти всяких смислових перекручувань, які пояснюються або поганими знаннями мови оригіналу, або недбалістю і приводять до зниження якості перекладу.

У кінці XIX ст. збільшується кількість перекладних видань, хоча якість перекладів зменшується: вони часто не передають стилістичної своєрідності оригіналу. Погіршення якості перекладу виражається в постійному згладжуванні характерних особливостей, що порушують єдність змісту і форми твору, а також у багатомовності. У такій багатомовності губиться і художня своєрідність, і ідейний зміст багатьох класичних творів.

Відомою людиною серед перекладачів того часу був П.І.Вейнберг. Як перекладач, він популяризує зарубіжну літературну спадщину, виступаючи з позицій прогресивної російської літератури свого часу. Він мав вдалі переклади прозових творів, але при перекладі ліричних віршів йому не вистачало художнього чуття, він не бачив важливих особливостей

оригіналу, користувався нашвидкуруч засобами російської мови і вірша, замінюючи одні образи іншими.

Крім Вейнберга, відомими перекладачами були А.Л.Соколовський та А.І.Кронеберг, В.С.Лихачов та Н.А.Холодковський.

Відносно якості перекладів цього періоду, то їм бракувало системи перекладу. На той час переважала думка, що перекладати прозу дуже просто і легко, треба лише знати іноземну мову. Тому переклади часто виконували люди випадкові, що не знали не тільки мови оригіналу, а й своєї. Звідси елементарні помилки та неточності при передачі змісту оригіналу. Такими були переклади прозових творів, їм бракувало творчого елементу. Хоча, безумовно, були винятки серед перекладених творів, які були виконані доброякісно, зі знанням справи і талановито.

Кінець XIX ст. нічого не приніс цінного в галузі теорії перекладу. Відомий на цей час перекладач-професіонал П.І.Вейнберг у своїх журнальних статтях виправдовує перекладацьку посередність та художні недоліки в передачі іноземної поезії. У літературі 80-х років виникають занепадницькі явища, які в кінці століття призводять до розвитку та розквіту декадансу. У мовознавстві цього періоду - розквіт психологізму, у небагатьох випадках, коли увага філолога або літературного критика того часу направляє на питання перекладу, дається взнаки песимістичний вплив на його основне завдання. Навіть такий чудовий російський лінгвіст, як О.О.Потебня, виходячи зі своїх психологічних позицій, висловив традиційну думку, обумовивши її лише складним, невірним міркуванням:

"Якщо слова однієї мови не перекладаються іншою, то вони можуть перекладатися комбінаціями слів. Припустимо на деякий час можливість того, що перекладацька думка позбавлена своєї первісної словесної оболонки і ще немає нової. Тоді в такому стані перекладацька думка не може бути рівнозначною думці в оригіналі. Перекладена іншою мовою, вона отримує

нові добавки, несуттєві лише з точки зору її первісної форми. Якщо при порівнянні фрази оригіналу і перекладу нам важко сказати, наскільки асоціації від цих фраз відмінні, то це відбувається від недосконалості відомих нам засобів спостереження". Для періоду широкого поширення ідеалістичних філософських теорій думка Потебні на переклад була закономірним висновком із загальних передумов.

3.5. ПЕРЕКЛАДИ В РОСІЇ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У кінці ХІХ століття кількість перекладених видань збільшується: виходять у світ зібрання творів таких авторів, як Гейне, Шекспір, Шіллер, Гете і багато інших. Але разом з цим падала і якість самих перекладів: вони все частіше набували ремісничого характеру, часто не передавали стилістичної своєрідності оригіналу. Погіршення якості перекладів виражалося в постійному згладжуванні характерних особливостей, що порушувало єдність змісту і форми твору, а також в багатомовності, особливо при перекладі драматичних творів, наприклад, Шекспіра.

Крім П.І.Вейнсберга, який, популяризуючи зарубіжну літературну спадщину, виступав з позицій прогресивної російської літератури, користувалися популярністю в середині та у II половині ХІХ століття як перекладачі-професіонали О.Л.Соколовський і О.І.Кронеберг, які переклали ряд трагедій Шекспіра; М.В.Гербель - перекладач і лірики, і драматичних творів, організатор і редактор зібрань творів Шекспіра, Міллера; Д.Є.Мін, який все життя працював над перекладом "Божественной комедии" Данте; В.С.Лихачов - перекладач багатьох комедій Мольєра, "Сіда" Корнеля, "Марії Стюарт" Міллера; Н.О.Холодковський переклав "Фауста" Гете, твори Шекспіра та ін.

Іноземна проза у ХІХ столітті перекладалася на російську мову безперервно у великих масштабах. Діккенс, Теккерей, Віктор Гюго, Дюма-

батько, Бальзак, Флобер, Доде, Мопассан, Золя і багато інших авторів були представлені російському читачу в перекладах.

Кінець XIX століття, що характеризується відомим зниженням загального рівня перекладів, не приносить чогось цінного в галузі теорії перекладу.

Кінець XIX - початок XX ст. - період посиленого інтересу до форми перекладних творів, що пов'язано із загальною направленістю російського символізму та із загальною тенденцією декадансу в мистецтві та літературі.

Для перекладацької діяльності символістів характерна односторонність у виборі матеріалу, що перекладався. Коли поет-декадент перекладав чужого йому поета (наприклад, Сологуб - Шевченка), не бажаючи і не вміючи визначити основні риси та особливості його твору, тоді оригінал поставав у перекрученому вигляді. І, хоча техніка перекладу стала досконалішою порівняно з попереднім періодом, лише небагато перекладів того часу витримують критику наших днів.

Напередодні Жовтневої революції зростає інтерес прогресивної російської інтелігенції, у тому числі й М.Горького, до перекладу літератури народів, що входили до складу Російської імперії.

Основним перекладацьким принципом тоді був принцип збереження національної специфіки і своєрідності творів-оригіналів.

Розвиток перекладу в Західній Європі та в Росії характеризується такими особливостями:

1. Тісним зв'язком між розвитком теоретичних переконань та поглядів на переклад та його практику.
2. Еволюцією вимог, які в різні часи ставилися до перекладу, та історичною мінливістю самого поняття про переклад, в яке різні епохи та літературні школи вкладали різний зміст.
3. Боротьбою протилежних тенденцій перекладу.

4. Відсутністю чітко сформульованого принципового обґрунтування.

5. Загальною спрямованістю самої діяльності перекладачів і теоретичної думки до встановлення єдності в методах роботи і цілісного розуміння завдань перекладу.

3.6. РОЗВИТОК ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА РОЗРОБКА ІДЕЇ ПЕРЕКЛАДНОСТІ У ХХ СТОЛІТТІ

Новий етап у розвитку перекладацької думки, на якому складається теорія перекладу, починається в нашій країні в перші повоєнні роки - у зв'язку з появою нових безпрецедентних в історії завдань, які постали перед літературою і наукою народу. Переклад як художньої, так і наукової літератури був, подібно іншим галузям культури, поставлений на служіння широким народним масам, за допомогою якого народні маси могли ознайомитися із світовим літературним спадком і з кращими творами сучасних зарубіжних авторів, з іноземною науковою думкою.

Умови культурного будівництва у молодій радянській державі склалися таким чином, що в першу чергу став необхідним рішучий перелом в організації роботи перекладачів художньої літератури, у вимогах до самих перекладів, у принципах їх видання. Цей перелом був здійснений О.М.Горьким, з ім'ям якого тісно пов'язана історія радянського періоду, як і здійснення великих просвітницьких завдань перших двох десятиріч радянської ери. Горький, засновник соціалістичного реалізму і великий діяч радянської культури, був і редактором, і критиком перекладацької справи. У його діяльності отримали подальший творчий розвиток ті принципи і вимоги до перекладу, які в ХІХ ст. сформулювали Пушкін, Белінський, Чернишевський, Добролюбов.

За ініціативою Горького та під його керівництвом у 1919 році було створене державне видання "Всесвітня література", метою якого було

випустити у світ в нових або заново відредагованих перекладах систематичне зібрання усіх найкращих творів зарубіжних літератур як західних, так і східних, а в подальшому також і літератур братніх народів нашої країни. До роботи були залучені кращі літературні і наукові сили того часу (поети О.Блок, В.Брюсов, М.Лозинський, критик та літературознавець К.Чуковський, різні спеціалісти по західноєвропейським літературам). Були видані твори Вольтера, Бальзака, Беранже, Гюго, братів Гонкуров, Флобера, Мопассана, Доде, Роллана, Гейне, Шіллера, Байрона, Діккенса, Скотта, Твена, Уеллса, Лондона та ін.

Видання "Всесвітня література" проіснувало лише до 1927 року, і було видано лише біля 120 книг.

У проміжок з 1934 по 1941 роки з'явилися російською мовою два нових переклади поеми Шота Руставелі "Витязь у барсовій шкурі", переклад казахського народного епосу "Киз-Жибек", вірменського епосу "Давид Сасунський", збірки творів Т.Шевченка (головним чином в нових перекладах), І.Франка, циклів сучасної грузинської лірики в перекладах М.Тихонова і Б.Пастернака та ін. Такі переклади вносили багато нового в російську поетичну культуру, збагачуючи її рисами стилістичної своєрідності різних, не схожих одна на одну культур.

Після значного спаду перекладацької та видавничої діяльності, що настав в роки Великої Вітчизняної війни, робота радянських перекладачів набула нового піднесення в 1950-х роках. Велика робота була проведена в галузі перекладів на братські мови народів Радянського Союзу з інших мов - братських та зарубіжних. Таким чином, можна коротко сформулювати характерні особливості радянського мистецтва перекладу та принципів видавничої діяльності в цій галузі:

1. Масштабність та різноманітність перекладацького матеріалу.
2. Принциповість і плановість відбору перекладацьких творів.

3. Загальний високий рівень майстерності, заснованої на ідейно-смісловій правдивості перекладу та збереженні художньої своєрідності оригіналу: а) висока якість рідної мови, яка дозволяла подолати буквалізм, тенденції до будь-якого насильства над рідною мовою та б) різноманітність засобів, що мали місце в окремих конкретних випадках.

4. Творче ставлення до перекладу та відсутність догматизму у самих принципах перекладу.

5. Наявність наукової основи в організації роботи з перекладу, по редагуванню, по випуску у світ перекладної літератури. Головним став той принцип, що роботі перекладача повинен передувати вибір найбільш достовірного та авторитетного тексту оригіналу - з урахуванням наявних редакцій і варіантів, останньої авторської волі, за якою надавалася перевага тому чи іншому з них, з урахуванням роботи коментарів-текстологів і наявних реальних коментарів. Практичний інтерес до перекладу, викликаний інтенсивним розвитком перекладної літератури, почав переростати в інтерес теоретичний. Паралельно з розвитком художньої літератури протягом перших двох десятиріч в її історії не переставали з'являтися - спочатку рідко, а надалі все частіше - присвячені перекладу праці. Матеріал перекладів художньої літератури викликає найбільш складні питання (у порівнянні з іншими видами перекладу).

При дослідженні таких питань вітчизняними філологами сприятливу роль завжди відігравав тісний зв'язок між практикою і теорією, тобто між сучасною перекладною літературою та філологічною думкою. З принциповими міркуваннями про мистецтво перекладу виступали його видатні майстри (К.Чуковський, М.Лозинський, М.Морозов, І.Кашкін та ін.). Більшість робіт будується на матеріалі перекладів нових і сучасних, дається критична їм оцінка або розбір методу роботи в тому чи іншому перекладі.

Іноді це - критичний розбір певного перекладу або автокоментарів перекладача до своєї роботи у формі передмови або післямови.

У 30-х роках з'являється тенденція до формально точного відтворення оригіналу, що базувалася на збільшеній увазі про роль кожного окремого елемента в системі цілого; ціле при цьому уявлялося не як система, а як сукупність складників, кожен з яких потрібно було передати для того, щоб у результаті вийшла подібність цілого. Часто мовні особливості оригіналу нерідко прирівнювалися до стилістичних, і замість виконаного завдання - відтворення стилістичних функцій тих чи інших елементів оригіналу - виникало нереальне у цілому завдання формального копіювання його мовних особливостей. Таке розуміння завдання приводило в глухий кут і практику перекладу, і його вивчення. І для того, щоб вивести вивчення перекладу з такого становища, слід було перевести увагу на літературний твір, як на ціле, на тісну функціональну взаємопов'язаність його складових частин та особливостей, усіх його мовних елементів в їх єдності із змістом - на їх смислову та художню роль в системі цілого і на неминучість творчого відбору певних елементів. Можливість механічного переносу всіх особливостей оригіналу на іншу мову повинна бути відкинутаю.

У деяких працях про переклад у 30-х роках увага надавалася різноманітності форм і методів перекладу, відомих з історії літератури, на багатство та різноманітність засобів, що використовувалися, на справжні можливості в передачі оригіналу, на роль історичних умов у формуванні "точного перекладу".

Такі питання висували у своїх працях К.Чуковський, М.Алексєєв, які вважали, що якими б не були труднощі перекладу, що стоять перед людиною, яка серйозно ставиться до свого завдання, - переклад, як один із важелів культури, неминучий та необхідний.

Діяльність вітчизняних дослідників та критиків перекладу 20-30 рр. об'єднує одна загальна риса - комплексний підхід до постановки питань та до аналізу явищ, що розглядаються, поєднання лінгвістичних і літературознавчих інтересів, точніше - відсутність намагань розмежувати їх направити за різними напрямками. Лінгвістичну основу і лінгвістичний характер мали тільки підручники та навчальні посібники з перекладу наукової та науково-технічної літератури.

Традиції вивчення особливостей, завдань і засобів наукового і науково-технічного перекладу припадає на початок 1930-х рр. Тоді вже вперше починає закладатися міцний, методично надійний фундамент викладання іноземних мов у технічній вищій школі, яке розробляв Л.В.Щерба і яке велося з установкою на читання, розуміння і переклад спеціальних текстів.

Майже тридцятирічний відрізок часу не являв собою картини єдності, в його межах відбувався інтенсивний рух думки та зіткнення поглядів, тенденцій, принципів, пропонувалися різні концепції, але ряд важливих відмінностей дозволяє говорити про цей період, як про дещо ціле. Загальною його і характерною рисою є поступовий відхід від традиційних напрямків дослідження.

Така риса визначилася не відразу. У перші післявоєнні роки теми перекладу порушувалися у вітчизняній пресі, крім одного-двох практичних навчальних вказівок до перекладу спеціальних текстів, а також однієї роботи про принципи перекладу Г.П.Сердюченка "Очерки по вопросам перевода" (1948), у якій подається короткий змістовний огляд поглядів класиків російської революційної демократичної критики на переклад і в якій присвячена ціла глава конкретним перекладацьким прийомам, побудована на матеріалі перекладів політичної літератури та ділових текстів на мови народів Північного Кавказу.

Значну роль у розвитку загальної теорії перекладу відіграли декілька робіт, уміщених у збірнику "Питання теорії і методики навчального перекладу" (1951), виданого російською мовою, до складу його увійшли статті І.Р.Гальперіна "Переклад і стилістика", Л.М.Соболева "Про заходи точності в перекладі", Я.І.Рецкера "Про закономірні відповідності при перекладі на рідну мову", в яких йшлося про спільність та відмінність смислових та естетичних функцій в засобах двох мов, про класифікацію основних видів перекладеного матеріалу, про три основних типи можливих співвідношень між елементами мови оригіналу і засобами мови перекладу, про закономірні відповідності: переклад за допомогою еквівалентів, аналогів та адекватних замінів.

Поряд з такими успіхами у вивченні перекладу в одній журнальній статті була зроблена спроба відкинути саму можливість побудувати якусь самостійну науку про переклад на тій основі, що її об'єктом виступає дуже складне і багатостороннє явище. При цьому говорилося про користь лінгвістики для дослідження будь-якого виду перекладу.

Усі теоретичні публікації, в тому числі й ті, в яких відкидалася можливість науки про переклад, не стали підставою для будь-якої полеміки чи дискусії.

У зв'язку з творчою практикою радянських перекладачів художньої літератури і на підставі досвіду кращих майстрів цього мистецтва як сучасного, так і минулого І.Кашкін запропонував ідею "реалістичного перекладу", яка подавалася ним і як теоретичне поняття, що виражає особливий метод перекладу, і разом з тим як нормативний принцип, якому повинна відповідати діяльність перекладачів і на основі якого вона повинна оцінюватися. Реалістичний метод перекладу, на думку автора, являється відповідністю методу соціалістичного реалізму, здійсненого в радянській оригінальній літературі. Тут звертає на себе увагу недооцінювання ролі

оригіналу як тексту, як системи мовних засобів вираження, а слова про чужу граматичну будову як про перешкоду, яку перекладач повинен подолати, щоб вийти до авторського сприйняття. Все це викликає непорозуміння: адже граматична будова, як і лексика чужої мови, може стати перешкодою для перекладача, який перебуває під впливом неправильного і наївного уявлення, що начебто чужу граматичну будову та лексико-семантичну систему можна механічно скопіювати. Насправді і лексика, і граматична будова оригіналу для перекладача, який повною мірою володіє мовою оригіналу і правильно розуміє його співвідношення з рідною мовою, служить не перешкодою, а допомагає ввійти в ту художню дійсність, яка відкривається в оригіналі і яку І.Кашкін пропонує шукати не в ньому, а поза ним.

Розвиваючи ідею реалістичного перекладу, вчений Г.Р.Гачечиладзе вніс суттєву поправку в розуміння співвідношення між текстом оригіналу та відтвореною в ньому дійсністю. Свою концепцією реалістичного перекладу він обумовив філософськи, спираючись на теорію відображення, і розвинув її на основі різнообразних прикладів перекладу з літератури минулого і сучасності, надавши великої уваги конкретним художнім особливостям окремих творів, зупинившись і на цілому ряді мовних моментів перекладацької роботи, за якими він у зв'язку із загальним літературознавчим характером своєї книги признає лише другорядне значення технічних засобів. Проте автор не долає основної перешкоди на шляху до вирішення загальнофілологічного завдання - недооцінювання мовної сторони питання.

Адже мова в будь-якому перекладі є не тільки допоміжним засобом у роботі. Всяке завдання при перекладі вирішується тільки мовними засобами. Зрозуміло, ідейно правильне розуміння оригіналу, проникнення в його художню своєрідність, висока культура перекладача - все це необхідні передумови для вирішення завдання, але засобом його вирішення є мова.

Найбільш значним явищем в галузі теорії художнього перекладу стала книга чеського філолога Іржі Лєвого (1927-1967) "Мистецтво перекладу", перша частина якої присвячена загальнотеоретичним завданням - таким, як оцінювання стану теоретичної думки в галузі перекладу, розгляд процесу перекладу та естетичних проблем перекладу, деяких загальних питань теорії перекладу, однієї із жанрових проблем (переклад п'єс) і, нарешті, перекладу як історико-літературної проблеми. Друга частина - віршознавча: в ній трактуються питання зіставного віршоведення та основні категорії віршованого перекладу.

Із усіх засобів лінгвістичної загальної теорії перекладу виправдало себе відносно можливостей перекладу наукових і технічних текстів поняття закономірних відповідностей перекладу, висунуте Я.І.Рецкером, поняття еквіваленту як відповідності, що не залежить від умов контексту в межах матеріалу певної галузевої тематики. За допомогою еквівалентів передаються перш за все терміни, тобто ті елементи, які в науковій і технічній літературі займають значне місце і які можна застосовувати і для передачі багатьох службових елементів, для стійких зворотів та ін.

Не менш важливим для науково-технічного перекладу є турбота про високу якість перекладеного науково-технічного тексту, що припускає не тільки повну відсутність помилок за змістом та порушень норми даного стилю, але й ясність, точність викладу, які повинні робити зміст легким для сприймання.

Розвиток кожної наукової дисципліни викликає потребу в нових поняттях та термінах, що їх позначають. За останній період у вітчизняних працях з теорії перекладу розглядається дуже важливе поняття фонових знань, тобто реальних відомостей про дійсність іншої країни, іншого народу, відомостей, необхідних як для тих, що вивчають іноземну мову, так і

перекладачу і читачу перекладів для повного розуміння того, про що йдеться в тексті.

Відбуваються також зміни в значенні та вживанні термінів, особливо це стосується названого вище терміна "еквівалент", запропонованого у вигляді позначення для постійної та однозначної відповідності між одиницями мови оригіналу і мови перекладу, який поступово почав застосовуватися як синонім будь-якої відповідності. На сьогодні можна констатувати суттєве розширення значення такого терміна.

Проблема художнього перекладу також входить до складу загальної теорії перекладу, яка охоплює всі види перекладу. Крім цього, поняття процесу і моделі перекладу знаходить застосування і в такому важливому факторі, як індивідуальність та індивідуальний стиль перекладача, який останнім часом став предметом спеціального вивчення.

І, нарешті, проблема перекладності, з якою органічно пов'язується і визначення адекватності перекладу.

* Декаданс - загальне найменування упадницьких течій в буржуазному мистецтві епохи імперіалізму.

** Символізм - течія в мистецтві, що виражала настрої буржуазії, прибічника «мистецтва для мистецтва».

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Комиссаров В.И. Современное переводоведение.- М.: ЭТС, 2000.

Корунець І.В. Теорія і практика перекладу.- К.: Вища школа, 1986.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002

Додаткова

Комиссаров В.И. Лингвистика перевода.- М., 1981.

Комиссаров В.И. Слово о перевода.- М.: Международные отношения, 1973.

Кашкин И.А. В борьбе за реалистический перевод // Вопросы художественного перевода.- М., 1955.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Охарактеризувати дві тенденції передачі іншомовного тексту.
2. Які переклади належать до першого типу передачі іншомовного тексту?
3. До яких творів застосовувався другий тип перекладу?
4. Хто першим у давнину висловився про свідомий підхід до перекладу? 5. Хто в епоху Середньовіччя виніс вимогу свідомого підходу до перекладу?
6. Розказати про боротьбу, яка виникла з приводу перекладу в епоху Відродження. Назвати її прогресивних представників.
7. Хто був супротивником дослівного перекладу на рідну мову в епоху Відродження?
8. Охарактеризуйте переклади часів класицизму.
9. Яка роль німецького просвітителя Гердера в перекладацькій діяльності?
10. Назвіть діячів романтичної школи. Поясніть, в чому виявлявся їх творчий метод.
11. Яку наукову думку висловив про переклад німецький лінгвіст Вільгельм Гумбольдт?
12. Наведіть висловлювання про переклад філолога-класика Моріца Гаупта.
13. З якого часу бере свій початок руська перекладацька писемність?
14. Що мало вплив на високий рівень руських перекладів давнього періоду?
15. Охарактеризуйте перекладну літературу ХУІІІ ст.
16. Розкажіть про ідейно-політичну боротьбу в російській літературі середини ХІХ ст. Назвіть перекладачів цього періоду.
17. Що сказав А.К.Толстой про перекладацьку діяльність?
18. Охарактеризуйте перекладацьку діяльність символістів. Назвіть одного з головних його представників.

19. Який перекладацький принцип був провідним у кінці XIX - початку XX ст.

20. Назвіть п'ять основних факторів, що характеризують розвиток перекладу в Західній Європі та в Росії.

Тема 4. ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 4.1. Загальні положення щодо вивчення процесу перекладу.
- 4.2. Етапи перекладацького процесу.
- 4.3. Перекладацькі відповідності.
- 4.4. Фактори, що впливають на процес перекладу.
- 4.6. Одиниці перекладу та членування тексту.
- 4.7. Проблема оцінки перекладу.

4.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ

Одне із завдань перекладознавства полягає в описі перекладу у вузькому смислі цього поняття, тобто самої процедури виникнення тексту перекладу. Цінність тексту перекладу визначається його відповідністю тим завданням, для вирішення яких і відбувається процес перекладу. Поняття цінності перекладу включає в себе певний ступінь перекладацької еквівалентності (відповідності, рівнозначності), хоча до неї не зводиться.

Еквівалентність - це поняття суто перекладацьке, яке розглядає результат перекладу виключно по відношенню до оригіналу, за ступенем повноти передачі значущих елементів оригіналу. У той же час реальні акти перекладу здійснюються інколи не тільки для еквівалентної передачі змісту оригіналу, але й для використання тексту перекладу з певною метою.

Придатність результату процесу перекладу до такого використання і визначає його цінність.

Таким чином, цінність перекладу знаходиться ніби за межами перекладацького процесу і не зачіпає його сутності. Значною мірою вона обумовлюється факторами, що не мають прямого відношення до тексту оригіналу, а саме: літературними достоїнствами тексту перекладу, якістю викладу, простотою і ясністю, точністю технічного опису, відношенням перекладу до ідей та творчої манери автора оригіналу, які наявні в тексті тощо. Звичайно, у багатьох випадках всі ці фактори можуть бути вилучені з оригіналу. Наприклад, може статися, що оригінал має високі літературні достоїнства або дає чіткий опис якогось технічного пристрою, і завдання полягає в тому, щоб з достатньою повнотою відтворити ці якості оригіналу в тексті перекладу. Іншими словами, в цих випадках цінність перекладу буде забезпечуватися еквівалентністю. Проте нерідко цінність перекладу визначається як би незалежно від ступеня його еквівалентності.

Виступаючи чимось зовнішнім стосовно процесу перекладу, цінність перекладу суттєво впливає на реалізацію цього процесу. Реальний переклад здійснюється не тільки заради виникнення еквівалентного тексту, але завжди для якогось наступного використання перекладеного тексту. Враховуючи необхідність забезпечити відповідну бідність тексту перекладу, перекладач може інколи відмовитися від досягнення максимальної еквівалентності відносно оригіналу. Таке часто трапляється при перекладі поетичних творів. Створення дійсно справжнього поетичного твору мовою перекладу ставить до тексту перекладу цілий ряд обмежень, не пов'язаних із текстом оригіналу. У зв'язку з цим забезпечення необхідної цінності поетичного перекладу майже завжди пов'язане з вимушеним відхиленням від максимальної еквівалентності. Тому при вивченні реальною процесу перекладу необхідно

враховувати вплив на цей процес вимог, які визначають цінність текстів різного типу.

Відхилення від максимальної еквівалентності може бути викликане додатковим завданням, яке ставить перед собою перекладач, навмисною чи ненавмисною відмовою від повноти передачі змісту оригіналу. У даному випадку відзначаються дві тенденції, які можуть здатися протилежними, хоча обидві припускають лише часткове відтворення змісту оригіналу.

Під час так званого буквального перекладу перекладач встановлює еквівалентність лише на рівні мовних знаків. Якщо не говорити про ті випадки, коли буквальний переклад виникає у зв'язку з невмінням здійснити процес перекладу, то подібні тексти можуть створюватися з метою умовного зображення структури певного рівня змісту оригіналу. Таке зображення, як правило, наводиться разом з оригіналом для зіставлення і супроводжується поясненнями, які розкривають непереданий зміст.

Протилежним буквальному перекладу є так званий вільний переклад, за яким еквівалентність встановлюється на рівні опису ситуації, або краще, на рівні повідомлення. При цьому інформація, що передана на рівні висловлювання та мовних знаків, залишається найчастіше незатребуваною. Подібний переклад значною мірою зводиться до перифрази, тобто опису відповідної ситуації будь-якими засобами, незалежно від способу опису цієї ситуації в оригіналі.

Таким чином, терміни "буквальний переклад" і "вільний переклад" описують неповністю реалізований процес перекладу, в результаті якого виникають тексти, що не мають достатнього ступеня еквівалентності оригіналу.

Важливу роль в описі процесу перекладу відіграють поняття відповідності і перекладацького прийому. Під відповідностями розуміємо

слово або словосполучення, що регулярно використовуються для передачі змісту оригіналу.

Термін перекладацький прийом використовується для опису смислових і формальних відношень між одиницями оригіналу і перекладу, що виникають у процесі перекладу. Структура терміна («прийом», тобто спосіб) відображає той факт, що, з точки зору самого процесу, встановлення подібних відношень уявляється у вигляді якоїсь операції, яку виконує перекладач над текстом оригіналу з метою отримати текст перекладу.

При цьому важливу роль відіграє контекст. Розрізняють лінгвістичний контекст, тобто сукупність змістовних одиниць тексту оригіналу, та ситуативний контекст, що включає в себе екстралінгвістичні елементи обстановки та попереднього досвіду.

Такими є найбільш загальні поняття, що використовуються при описі конкретного перекладацького акту.

4.2. ЕТАПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ

Реальний процес перекладу розвивається самостійними етапами в цьому процесі, які виступають лише комплексами дій, необхідними для перекладу окремого відрізка або частини тексту. Проте у межах кожного такого комплексу можна визначити два види дії. До першого етапу будуть належати дії перекладача, пов'язані з "вилученням" інформації з оригіналу. До другого - вся процедура вибору необхідних засобів в мові перекладу.

Етап "вилучення" інформації з оригіналу найчастіше називають "з'ясуванням значення". Як ми вже знаємо, зміст перекладеного тексту являє собою складний інформаційний комплекс, прийняття якого вимагає значної роботи. Ця робота виконується перекладачем на першому етапі перекладацького акту.

На цьому етапі перекладач повинен здобути інформацію, що міститься як у самій частині оригіналу, яка перекладається, так і в лінгвістичному та ситуативному контексті, а на підставі цієї інформації зробити необхідні висновки про зміст, який йому треба буде відтворити на наступному етапі.

Важливо підкреслити, що розуміння перекладачем оригіналу - це особливе розуміння, розуміння, орієнтоване на переклад, яке відрізняють дві характерні особливості: "закінченість" та обумовленість структурою мови перекладу.

Під "закінченістю" розуміється кінцевий висновок про зміст частини оригіналу, що перекладається.

Крім звичайної процедури "вилучення" змісту із тексту, перекладач ніби проектує на оригінал важливі відповідності мови перекладу і намагається знайти в оригіналі та у зв'язаному з ним контексті (лінгвістичному чи ситуативному) додаткові відомості, які дозволять йому вибрати необхідний варіант перекладу.

При описі другого етапу перекладацького акту - вибору засобів для перекладу - також необхідно виділити аспекти, які відрізняють цей процес від виникнення будь-якого тексту мовою перекладу. Перш за все слід визначити, які мовні особливості відрізняють переклади від оригінальних текстів даною мовою.

У результаті численних актів перекладу в мові перекладу утворюється своєрідна підсистема засобів певної іноземної мови, що використовується при перекладах з цієї мови.

Важливою частиною опису другого етапу перекладацького процесу є вивчення впливу правил вживання одиниць мови перекладу на можливість використання в перекладі знаків, які б забезпечували максимальну еквівалентність. При реалізації цього етапу перекладачу постійно необхідно вирішувати, якими елементами еквівалентності він буде поступатися для того, щоб мати можливість побудувати граматично і семантично правильне висловлення.

Вивчення другого етапу процесу перекладу займає центральне місце в описі цього процесу в цілому. Саме до цього етапу належить ряд проблем, пов'язаних з перекладацькими відповідностями і перемінними факторами, що впливають на процес перекладу.

4.3. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ВІДПОВІДНОСТІ

Встановлення відношень еквівалентності в процесі перекладу припускає наявність в мові перекладу та в мові, з якої здійснюється переклад, еквівалентних одиниць. Сам процес перекладу може бути представлений як процес послідовної підстановки замість якихось одиниць оригіналу еквівалентних одиниць мови перекладу, тобто відповідностей. Тому одним із напрямків наукового вивчення перекладацького процесу повинен бути опис типів та особливостей перекладацьких відповідностей.

Перекладацькі відповідності можуть описуватися різними способами. Найбільш загальний характер носить класифікація за ступенем регулярності використання даної відповідності при перекладі певної одиниці оригіналу. За цією ознакою розрізняють постійні відповідності, варіантні відповідності та okazіональні відповідності (контекстуальні заміни). Як свідчить сама назва, постійна відповідність використовується перекладачем завжди (або майже завжди), коли в тексті оригіналу з'являється ця одиниця. Як правило, такі відповідності пов'язані з наявністю ситуативної еквівалентності між одиницями оригіналу і перекладу. Ми вже знаємо, що ситуативна еквівалентність характерна як для слів певного типу (терміни, географічні назви і т.д.), так і для цілих висловлювань, що використовуються в обох мовах при описі однакових ситуацій (попереджувальні написи, деякі приказки, цитати з раніше переведених офіційних документів тощо).

У багатьох випадках порівняльний аналіз перекладів виявляє в мові перекладу декілька знаків або синтаксичних структур, які завжди використовуються при відтворенні змісту певної одиниці або структури оригіналу. Подібні знаки і структури будуть варіантними відповідностями.

І, нарешті, okazіональною відповідністю буде називатися нерегулярне і випадкове використання знака або структури в перекладі, пов'язане з

якимись особливими умовами, що супроводжують появу даної одиниці в оригіналі.

Уже така загальна класифікація перекладацьких відповідностей має безумовну цінність. Вона дає можливість розмежувати три види дій перекладача в процесі перекладу. За наявності постійної відповідності завдання перекладача зводиться до простої підстановки такої відповідності замість відповідної частини оригіналу. При знаходженні в тексті оригіналу одиниць, що мають варіантні відповідності в мові перекладу, перекладач вибирає варіант, який найбільш точно передає значення такої одиниці в конкретних умовах її використання. І, нарешті, у випадку відсутності у даної одиниці якихось відповідностей в мові перекладу або неможливості використання їх при побудові тексту перекладу, перекладач, враховуючи всю додаткову інформацію, передає зміст одиниці оригіналу зовсім новим способом, що годиться лише для даного випадку.

Ці три види дій перекладача визначають і три види вмінь, які виробляються у перекладача при навчанні: вміння відшукувати постійні відповідності, робити вибір між регулярними способами перекладу і творчо знаходити нові, нестандартні вирішення при відсутності відповідностей. У пам'яті перекладача зберігається велика кількість подібних відповідностей. І тому перекладач буде перш за все використовувати в процесі перекладу ті відповідності, які найчастіше вживаються, і, лише впевнившись у невідповідності їх з іншими елементами контексту, звертатиметься до пошуків інших способів перекладу.

Враховуючи той рівень, на якому здійснюється перетворення для одержання відповідностей, можна виділити такі типи перекладацьких прийомів:

а) створення відповідностей шляхом підставлення знаків мови перекладу при збереженні структури висловлювання. Подібні відповідності створюються

при так званому "дослівному перекладі" - це такий прийом, який відтворює синтаксичну структуру, набір частин мови та порядок їх розташування в оригіналі;

б) створення відповідностей шляхом зміни структури висловлювання при збереженні типу повідомлення. Це досягається за допомогою прийому "транспозиції", який включає операції, пов'язані зі зміною при перекладі частин мови, порядку слів, а також розчленуванням або об'єднанням речень ;

в) створення відповідностей шляхом зміни типу повідомлення, що описує ідентичну ситуацію. Це відбувається за допомогою прийому "модуляції" ("сміслового розвитку при перекладі"), що замінює повідомлення або його частину оригіналу іншим повідомленням, тісно пов'язаним з ним причинно-наслідковими відношеннями;

г) створення відповідностей шляхом зміни ситуації, що описується, з метою досягнення однакового впливу на того, кому призначений текст. Прийом можна умовно назвати "адаптацією".

Вказана класифікація перекладацьких прийомів і відповідностей може бути доповнена рядом інших понять. Опис видів відповідностей повинен супроводжуватися детальним розглядом способів передачі в перекладі змісту окремих синтаксичних структур і слів певного типу для кожної з мов, що беруть участь у перекладі.

4.4. ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕС ПЕРЕКЛАДУ

При теоретичному вивченні процесу перекладу важливим є опис факторів, під впливом яких відбувається цей процес. У першу чергу, хід і результат процесу перекладу визначають смислові відношення, які можуть існувати між оригіналом і перекладом у зв'язку з особливостями їх рівнів

змісту. Ці особливості і є тими постійними факторами, що впливають на будь-який акт перекладу, незалежно від конкретних умов його існування.

Процес перекладу також знаходиться і під впливом ряду факторів, що змінюються залежно від конкретних умов, в яких відбувається цей процес. Опис перекладацького процесу не може пройти повз такі фактори, тим більше, що змінний характер їх зовсім не означає малозначущість їх ролі у виникненні тексту перекладу. Будь-який з цих змінних факторів вирішальним чином може впливати на характер перекладацького процесу. Саме вони визначають, як необхідно і можливо встановити між оригіналом та перекладом відношення еквівалентності, які повинні бути обов'язково між оригіналом та перекладом.

Змінні фактори, що впливають на процес перекладу, можуть бути поділені на три основні групи. До першої групи будуть належати особливості і характер тексту, що перекладається. У процесі перекладу перекладач має справу з різноманітними оригіналами, що відрізняються один від одного функціональною направленістю, часом і місцем виникнення, жанровою приналежністю, відношенням до загальнонародної норми мови оригіналу. Усі ці обставини накладають свій відбиток на методи і прийоми перекладу, а також на результати перекладацького процесу.

Друга група змінних факторів включає різні умови, в яких відбувається процес перекладу. Сюди відносяться, такі факти, як спосіб виникнення оригіналу і перекладу (у вигляді відрізків усної або писемної мови), ступінь співвідношення процесів виникнення оригіналу і перекладу в часі (синхронний, послідовний або віддалений за часом переклад), обстановка, в якій відбувається процес перекладу (строки виконання, наявність додаткової інформації, ступінь автономності змісту матеріалів, що перекладаються, ступінь відповідності за можливі помилки тощо).

I, нарешті, до третьої групи належать усі фактори, пов'язані з характеристикою осіб, що беруть участь у процесі перекладу. Проаналізуємо кожну з названих груп.

1. Особливості і характер тексту, що перекладається. Функціональна направленість тексту. Нам уже відомо, що, крім власне комунікативної функції (передача якихось повідомлень), мова має експресивну функцію (передача почуттів і емоцій) і художньо-естетичну функцію (досягнення естетичного впливу, створення художніх образів). Відповідно до цих функцій твори можуть мати різну направленість, тобто мати вплив на мислення або емоції, або ж на естетичне почуття. Можливі і такі випадки, коли текст призначений для реалізації всіх трьох вказаних функцій.

З лінгвістичної точки зору, найбільш суттєвою є різниця між першою функцією і двома останніми. Якщо при передачі інформації головна увага учасників спілкування направлена на позамовну реальність (оскільки основну інформацію несе ситуація, що описується), то емоційний та естетичний вплив забезпечується вибором відповідних знаків. Усі тексти залежно від їх функціональної направленості можуть поділятися на інформаційні та художні. Відповідно до цього будуть виділятися і два види перекладу: інформаційний (прагматичний) та художній.

Під художнім перекладом розуміємо переклад творів художньої літератури, а до інформаційного перекладу відносять переклади науково-технічних та офіційно-ділових матеріалів. Проте подібне розподілення не зовсім точно відображає сутність питання, оскільки не кожний літературний твір має своєю метою художньо-естетично вплинути на читача. У відповідності до цього переклад багатьох детективних оповідань, п'єс, опису пригод та ін., де переважає чисто інформаційна розповідь, необхідно було б вважати інформаційним. Це розподілення досить умовне, тому що в оригіналі, який вимагає художній переклад, можуть бути окремі частини, що

виконують чисто інформаційні функції і, навпаки, в перекладі інформаційного тексту можуть бути елементи художнього перекладу.

Проте розмежування інформаційного та художнього перекладу досить суттєве для опису перекладацького процесу. У художньому перекладі велика різниця між еквівалентністю та цінністю перекладу. На першому місці тут виступає не точне відтворення змісту оригіналу, а забезпечення високих літературних достоїнств тексту перекладу, більш або менш рівноцінних достоїнствам тексту оригіналу. Літературні достоїнства оригіналу та перекладу визначаються естетичними та літературознавчими критеріями, що виходять за межі лінгвістичного перекладознавства. У зв'язку з цими критеріями повноцінним (адекватним) художнім перекладом може бути визнаний переклад, що зовсім не відтворює інформаційний зміст оригіналу.

Різниця між художнім та інформаційним перекладом повинна враховуватися при порівняльному вивченні перекладів з метою опису перекладацького процесу. Тексти художніх перекладів будуть мати особливості, викликані необхідністю передати індивідуально-авторське використання мовних засобів в оригіналі. У той же час теоретичні узагальнення в лінгвоперекладацьких дослідженнях базуються на аналізі способів перекладу загальноживаних засобів вираження. У зв'язку з цим подібні дослідження доцільно проводити на перекладах інформаційних текстів, де мовні засоби використовуються у відповідності із загальномовною нормою.

Часові і просторові відношення між оригіналом і перекладом.

Процес виникнення тексту перекладу може відбуватися одноразово з виникненням тексту оригіналу, як це відбувається при синхронному перекладі. При інших видах перекладу час і місце виникнення перекладу може дуже відрізнитися від часу та місця створення оригіналу. Перекладач може працювати з текстом, створеним в іншу історичну епоху, у тому числі

його рідною мовою, що змінилася за цей період так, що здається, що він написаний іншою мовою. Автор оригіналу може бути представником народу, що живе або жив в зовсім інших географічних та кліматичних умовах, ніж переклади, що здійснювалися при іншому способі життя, мали різну історію, традиції, культуру. Подібні відмінності не можуть не впливати на процес перекладу.

Переклад тексту, віддаленого за часом, ставить перед перекладачем ряд додаткових проблем власне лінгвістичного характеру. Той факт, що переклад робиться не з сучасної мови, викликає необхідність виявити можливість встановлення еквівалентності між такою мовою і мовою перекладу. "Архаїчність" оригіналу робить неможливим застосування у ролі відповідностей цілого ряду одиниць мови перекладу, які вільно використовуються при перекладі сучасних текстів. Більшість мовних знаків несуть на собі відбиток сучасного етапу розвитку мови й несумісні з історичною епохою, в яку було створено оригінал.

З іншого боку, виникає необхідність передати в перекладі вказівку на хронологічну віддаленість тексту шляхом використання слів та структур мови перекладу, зрозумілих для сучасників, але маловживаних, що сприймаються як архаїчні. При цьому архаїзми не повинні мати різко вираженого "національного забарвлення", щоб можна було вживати їх при передачі іншомовного повідомлення.

У цілому переклад хронологічно віддалених оригіналів повинен бути предметом особливого опису з урахуванням його відмінності від перекладу текстів сучасних мов.

Жанрова приналежність оригіналу. Крім розподілення текстів, що перекладаються, на інформаційні та художні, при описі процесу перекладу слід враховувати наявність в них з цих двох типів текстів більш дрібних підрозділів, які можна умовно назвати жанрами мови. Жанри художньої

літератури (роман, п'єса, оповідання, новела, ессе, поема, балада, епіграма тощо) здавна вивчаються літературознавством. В інформаційній літературі також можна виділити декілька жанрів, як-от: офіційно-діловий, науково-технічний, інформаційно-описовий, публіцистичний .

Завданням перекладознавства є опис впливу приналежності тексту до певного жанру на процес перекладу. Необхідність враховувати жанрову приналежність оригіналу виникає тому, що розподіл текстів за жанрами відбувається не на основі їх лінгвістичних особливостей. По суті, тут має місце зворотна процедура: спочатку виділяються жанри (на основі різних галузей діяльності людського суспільства), і лише потім вивчаються лінгвістичні особливості текстів певного жанру. Якби було інакше, то жанри мови в різних мовах повністю збігалися б, тому що в основу їх виділення можна було покласти одні й ті ж лінгвістичні критерії.

Відношення оригіналу до загальнонародної норми іноземної мови.

Як відомо, мова певного народу не являє собою однорідне ціле. Поряд з її загальнонародною частиною, якою користуються усі носії мови, в ній наявні окремі підсистеми, характерні для мови мешканців якогось певного географічного району ("територіальні діалекти") або для якоїсь соціальної групи ("соціальні діалекти"). Поява елементів подібних підсистем в тексті оригіналу породжує особливі перекладацькі завдання і відображається за ступенем еквівалентності, що досягається при цьому. Аналіз перекладацької практики показує, що в більшості випадків діалектні особливості оригіналу залишаються неперекладеними. Навіть за наявності в мові перекладу аналогічних зв'язків між загальнонародною мовою і діалектними підсистемами останні не можуть бути використані в тексті перекладу.

Трохи інше можна сказати про соціальні діалекти. Лінгвістичні особливості мови людей, що належать до якоїсь соціальної чи професійної

групи, за своєю природою мають більш загальний характер. Проте і в галузі соціальних діалектів можливі перекладацькі втрати, оскільки ступінь соціального розшарування суспільства в різних країнах відмінний, так як і неоднаковий ступінь відображення цього розташування в мові.

2. Умови здійснення перекладацького процесу

Опис перекладацького процесу може бути незалежним від конкретних умов здійснення такого процесу. Проте вивчення впливу на процес перекладу різних умов, в яких він відбувається, має теоретичний і практичний інтерес. Цей вплив настільки значний, що нерідко перекладач спеціалізується на виконанні своїх функцій лише за певних умов.

Тому, перш за все, слід відзначити розподілення процесу перекладу на два види: усний і писемний, залежно від форми виникнення тексту перекладу. Вплив на перекладацький процес має при цьому не тільки сама форма виникнення, але й відповідна норма сприйняття тексту перекладу, а також форма сприйняття тексту оригіналу перекладачем. Основним видом усного перекладу є "переклад на слух", під час якого перекладач сприймає оригінал в усній формі, викладає текст перекладу в тій же формі і призначає для усного сприйняття тим, кому цей переклад потрібний.

Писемний переклад - це переклад в писемній формі "написаного оригіналу", щоб його можна було прочитати, коли завгодно.

Існують також проміжні види перекладу. Так, при усному виникненні тексту перекладач може сприймати текст зорово, тобто мати перед собою текст оригіналу ("переклад з аркуша"). Можливий писемний переклад, коли перекладач одержує оригінал, записаний на магнітну стрічку. Нарешті, нерідко перекладач перекладає писемний текст, диктуючи машиністці (стенографістці) або в диктофон (з наступним передрукуванням), так що все одно з'являється переклад у писемній формі. Проте для опису процесу перекладу найбільш важлива "чиста" форма усного або писемного перекладу,

де різниця між цими видами перекладу проявляється особливо чітко. Ця різниця полягає в одноразовості усного перекладу та багаторазовості писемного перекладу. При писемному перекладі сприйняття оригіналу і виникнення перекладу можуть повторюватися за бажанням перекладача. Маючи перед собою текст оригіналу, перекладач може читати його декілька разів, повертаючись до попередніх повідомлень в ньому, "забігати" вперед, щоб одержати інформацію з наступних повідомлень в ньому і т.д. Аналогічно маючи писемний текст перекладу, перекладач має можливість декілька разів повертатися до перекладеного повідомлення, декілька разів порівнювати його з оригіналом, змінюючи обраний варіант і т.д. Усе це створює додатні умови для забезпечення високого ступеня еквівалентності. Саме тому опис писемного перекладу дає найбільш повну картину перекладацького процесу.

При усному перекладі перекладач повинен вилучати всю інформацію з оригіналу. Опис процесу усного перекладу має особливе завдання. Він повинен визначити поняття максимальної перекладацької еквівалентності, яка можлива в умовах усного перекладу, і визначити типові відношення між усними та писемним перекладами однакових оригіналів.

Особливо повинні описуватися і відмінності видів перекладу, пов'язаних з співвідношенням оригіналу та перекладу за часом. Переклад може здійснюватися одноразово з процесом виникнення оригіналу (синхронний переклад), або зразу після закінчення цього процесу (послідовний переклад), або через деякий час (віддалений за часом переклад). Кожний з цих перекладів ставить перед перекладачем завдання і характеризується різним ступенем еквівалентності. Так, при синхронному перекладі зменшуються розміри одиниць, що перекладаються, збільшуються втрати інформації, зменшується число структурних перетворень, ускладнюється сприйняття деяких типів знаків (власні імена, дати, цифрові

позначення тощо). У послідовному перекладі збільшується роль перифраз, відмічаються зміни в послідовності повідомлень, виникає необхідність попереднього зображення інформації, що передається, за допомогою умовної системи запису і т.д. Ступінь еквівалентності перекладу, віддаленого за часом, визначається його приналежністю до писемного або усного перекладу.

3. Характер учасників процесу перекладу

Вивчення впливу особистості перекладача на результат перекладу проводилося, головним чином, до цих пір відносно до художнього перекладу.

Відомі факти, які свідчать про те, що найкращих результатів досягали перекладачі, близькі за поглядами та творчою манерою до автора оригіналу. Перекладач-професіонал часто не мав можливості вибирати матеріал, який він перекладатиме. Від нього вимагалось вміння кваліфіковано перекладати тексти різних авторів і напрямлень. Багато перекладачів, у тому числі й перекладачі художньої літератури, успішно перекладають твори, далекі їм за ідейним спрямуванням і художньою манерою. Мабуть, перекладачу, як драматичному актору, необхідні здібність до типу перетворення, вміння сприйняти точку зору автора тексту, сприйняти і відтворити особливості його стилю.

Разом з тим можна припустити, що світогляд, наукові й естетичні переваги та інтереси перекладача відображаються на результатах його професійної діяльності. Для подальшого вивчення такого впливу необхідне широке зіставлення як перекладів однакових оригіналів різними перекладачами, так і перекладів різних авторів, виконаних одним перекладачем.

4.5. ОДИНИЦІ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЧЛЕНУВАННЯ ТЕКСТУ

Саме поняття "одиниця перекладу" є певною мірою умовним, і думки вчених розходяться щодо самого терміна та природи його поняття. Найбільш цікаві розробки в цій галузі представлені в працях Л.С.Бархударова та В.М.Комісарова, які зводяться до найбільш загального визначення: "Під одиницею перекладу ми можемо мати таку одиницю у вихідному тексті, до якої може бути підібрана відповідність у тексті перекладу, але складові частини якої нарізно не мають відповідностей у тексті перекладу".

Основою одиниці перекладу можуть слугувати не тільки слова, але й будь-яка мовна одиниця: від фонемі до фразової єдності. Головною умовою правильності визначення вихідної одиниці, що перекладатиметься, є виявлення текстової функції тієї чи іншої вихідної одиниці. Неадекватність дослівного перекладу обумовлена саме неправильною оцінкою текстових функцій мовних одиниць: попадаючи в якусь мовленнєву (усну або писемну) ситуацію, слово як одиниця мови пов'язується системними зв'язками з іншими словами даного тексту/висловлення, тобто попадає в ситуативну залежність від умов тексту. Така залежність носить системний характер і становить ієрархію контекстів.

Феномен контекстуальних залежностей слова визначає як просторово-часові, так і причинно-наслідкові характеристики словникового складу тексту, причому в різних мовах вираження таких залежностей може стати принципово відмінним. По суті, перекладач має справу не стільки з самими окремими словами, скільки з обумовлено вихідним текстом, системою залежностей між словами.

Якщо розглядати найбільш важливі для оцінки вихідного тексту різновиди контекстуальних залежностей, то до їх числа слід залучити

відповіді на питання що? де? коли? як? Інша група залежностей складається з відповіді на запитання про що сказано? (тема) і що сказано? (рема).

Найбільш поширеною помилкою при оцінюванні такої групи залежностей є спроба перекладу безпосередньої послідовності знаків: у таких випадках навіть правильна побудова сполучень буває недостатньою, оскільки одиницею, що підлягає перекладу, повинна бути синтаксична структура більш високого рівня - ціле речення в аспекті його актуального членування і т.д.

Опис різних рівнів вираження мови базується на виділенні в мові мовних одиниць, кожна з яких належить до певного рівня і знаходиться в якомусь ієрархічному зв'язку (послідовному зв'язку) до одиниць інших рівнів. Такі одиниці в мовознавстві називаються фонемами, морфемами, лексемами. Можна було б спробувати описати і процес перекладу в якихось одиницях перекладу або переклададодах.

У такому разі можна взяти "переклададемою" якусь вже виділену в мовознавстві одиницю або одиниці, або виділити особливу, "власне перекладацьку" одиницю. Крім того, оскільки переклад - це процес "двомовної" комунікації, необхідно вирішити, чи будуть одиниці перекладу виділятися в одній з мов, що беруть участь в цьому процесі, або вони будуть представляти собою якесь відношення між відрізками (частинами) текстів оригіналу і перекладу.

З точки зору перекладача, що має перед собою текст оригіналу, одиниця перекладу повинна перш за все бути виявлена в оригіналі, тобто представляти собою якусь частину тексту оригіналу. Знаки, що складають цей текст, володіють як планом вираження (словами або словосполученнями), так і планом змісту (значенням або інформацією), тому одиниця перекладу, мабуть, буде виявленою або серед формальних одиниць тексту, або серед

виражених у ньому одиниць змісту. У той же час одиниця перекладу повинна виявлятися саме в процесі перекладу.

Враховуючи вище сказане, при описі процесу перекладу можна виділити одиниці перекладу чотирма різними способами.

По-перше, одиниця перекладу може визначатися як мінімальна одиниця тексту, що виступає в процесі перекладу самостійним об'єктом цього процесу. Якщо текст, що перекладається, являє собою більш або менш великий ряд повідомлень, його переклад не може бути здійснений у вигляді одиничного акту. Процес перекладу розгортається у часі, перекладач розділяє текст оригіналу на якісь відрізки і приступає до перекладу наступного відрізка після завершення перекладу попереднього. Визначення величини таких відрізків має безумовний теоретичний і практичний інтерес. Ці величини будуть неоднаковими для різних мов і окремих видів перекладу.

Складніше буде з усним, особливо синхронним (одночасним) перекладом. Тут величина мінімального підрізка тексту, що перекладається, визначається не тільки необхідністю вибору структури речення в перекладі, але і здібністю перекладача утримувати в пам'яті почуте, а також вимогою здійснювати переклад одночасно з надходженням тексту оригіналу. Тому синхронний перекладач намагається почати переклад, як тільки отримає інформацію. Проте і тут часто мінімальною одиницею стає речення, особливо якщо в кінці нього знаходяться елементи, суттєві для розуміння всього повідомлення.

По-друге, одиницею перекладу можна вважати мінімальну мовну одиницю тексту оригіналу, що перекладається як єдине ціле, що має саме єдине значення. Визначення таких одиниць відіграє важливу роль при перекладі, вказуючи перекладачу, що той не повинен перекладати окремі знаки, коли вони входять до такого єдиного цілого. Слід проте відзначити, що наявність таких одиниць не пов'язана з планом вираження оригіналу, тобто з

його словами та словосполученнями, оскільки, як ми бачили, одиницею перекладу може бути одиниця будь-якого мовного рівня. Тому подібні одиниці перекладу не можуть бути виділені в тексті оригіналу за якимись формальними ознаками. Вони також не визначають мовних одиниць, які використовуються в перекладі. Насправді, при виділенні таких одиниць мова йде лише про опис одного з аспектів семантичної структури мови: наявності в мові утворень, зміст яких не зводиться до значень елементів, що їх складають. Наявність таких утворень, безумовно, знаходить відображення в перекладі, але виділення їх на базі одиниць перекладу може відігравати лише другорядну роль при описі перекладацького процесу.

Значний інтерес має третій шлях ідентифікації одиниць перекладу, що орієнтує на одиниці мови перекладу. За одиницю перекладу приймаємо мінімальний набір лексем або грамем мови оригіналу, який можна привести до відповідності з деякою лексичною або граматичною категорією мови перекладу. За таким підходом система лексичних і граматичних категорій мови перекладу наче проектується на мову оригіналу, де виділяються сукупності різнорідних одиниць, і поява в тексті оригіналу будь-якого члена такої сукупності сигналізує про необхідність використовувати в перекладі певну лексичну або граматичну категорію мови перекладу. Недоліком подібної класифікації буде, як і раніше, різнорідний характер одиниць, що складають сукупності і які вважаємо за одиниці перекладу. І, головне, та обставина, що категорії мови (грамеми і лексеми) виступають в тексті оригіналу і перекладу не ізольовано, а у вигляді компонентів змісту окремих слів та словосполучень. Тому виділені таким чином одиниці є швидше не одиницями перекладу, а відповідними одиницями двох мовних систем.

Можна спробувати усунути цей останній недолік, визначивши одиницю перекладу як мінімальну одиницю мови (тобто мінімальний відрізок тексту), наявність якої в тексті оригіналу обумовлюється появою певного мовного

відрізку в тесті перекладу. У такому випадку виділення одиниць перекладу буде відбуватися за допомогою відомої процедури комутації: відтворюються певні елементи в текстах оригіналу і визначаються явища, що повторюються, а також які виникають при цьому в тексті перекладу.

I, нарешті, четвертий напрямок пошуків одиниці перекладу орієнтується виключно на план змісту оригіналу (на інформацію, що передається словами та словосполученнями). Одиниця перекладу визначається як мінімальна одиниця змісту тексту оригіналу, що відтворюється в тексті перекладу. Виділення таких одиниць важливе для розробки критеріїв оцінки якості перекладів. При такому підході одиниці перекладу будуть виявлятися серед елементарних розумінь або елементарної суті різних рівнів змісту оригіналу. З попереднього викладу нам відомо, що на кожному змістовному рівні виділяються свої елементарні розуміння і що кожне з них відрізняється за ступенем його відтворюваності в тексті перекладу. Таким чином, на кожному рівні будуть виявлятися як відтворювані в перекладі елементарні розуміння (інакше: одиниці перекладу), так і елементарні розуміння, що не передаються завжди або за певних умов. Тому на кожному рівні буде свій набір одиниць. Крім того, оскільки можливість еквівалентного відтворення елементарних розумінь оригіналу в перекладі залежить від ряду умов та факторів, набір одиниць перекладу буде різним для різних видів перекладу.

Існують певні правила сегментації тексту для перекладу:

1. Установлюючи статус і параметри одиниці перекладу, ми членуємо текст на більш або менш великі відрізки, від окремого слова до цілого епізоду, а іноді і до сегмента, однакового за розміром самого тексту. Важливим критерієм у цьому є міра упорядкованості сегмента в системі тексту, що виділяється: чим більше слово зберігає контекстуальну незалежність від мінімального або більш широкого контексту, тим більше воно стає

мінімальним сегментом, призначеним для перекладу. Якщо ж у слові наявні ознаки залежності від мінімального або більш широкого контексту, то перекладач повинен побудувати внутрішню текстову одиницю, що включає всі або хоча б самі головні із залежних ланцюжків.

2. Якщо слово залежить від найближчого контексту, то підставою для побудови одиниці перекладу буде словосполучення або просте речення, до якого входить дане слово.

3. Якщо слово залежить від декількох текстових компонентів, у тому числі і тих, що виходять за межі речення, то побудова одиниці перекладу ґрунтується на складному реченні або епізоді.

4. Якщо слово залежить від значної кількості текстових компонентів, то в основі одиниці перекладу повинен бути весь вихідний текст.

5. Якщо слово залежить від умов, що виходять за межі тексту, то перекладач повинен передбачити можливість культурологічного коментаря або створення нової мовленнєвої одиниці шляхом транслітерації (способу перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її форми за допомогою букв мови перекладу: англ. *televisor* - телевізор), або калькування: англ. *know-how* – знати як (робити).

4.6. ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ПЕРЕКЛАДУ

Важливе місце в описі перекладацького процесу займає розробка критеріїв оцінки якості перекладу. Звичайно, оцінюватися буде лише результат перекладу, але ця оцінка одноразово служить показником кваліфікованості перекладача та успішності реалізації ним процесу перекладу.

До оцінки перекладу можна підходити по-різному. Перш за все, може оцінюватися ступінь еквівалентності перекладу оригіналу. По-друге, об'єктом оцінки може бути ступінь складності завдань, що вирішуються перекладачем при досягненні еквівалентності. І, нарешті, можна спробувати оцінити

достоїнства перекладу (його цінність) з точки зору досягнення тієї мети, заради якої було створено текст перекладу.

Оцінка ступеня еквівалентності перекладу оригіналу повинна враховувати як потенційну еквівалентність, яка можлива між одиницями мови оригіналу та одиницями перекладу, так і фактичні відношення між оригіналом та вибраним перекладачем варіантом перекладу. Вона припускає всебічний аналіз компонентів змісту оригіналу і перекладу на всіх рівнях та з'ясування ступеня еквівалентності, досягнутого стосовно різних відрізків (частин) оригіналу. У результаті такого аналізу можна описати інформацію, втрачену при перекладі. За такими даними ще не можна визначити кваліфікацію перекладача, оскільки втрата інформації може бути зумовлена співвідношенням мовних систем або умовами діяльності перекладача. Такій оцінці повинно передувати визначення певного середнього рівня неминучих втрат по кожному виду перекладацької діяльності. Цікавим є завдання по розробці понять "одиниць неточності", якими можна було б виражати кількісно втрати інформації при перекладі. За такі одиниці можна було б взяти компоненти різних змістовних рівнів з наступним приведенням їх до однієї одиниці шляхом уведення умовних коефіцієнтів. За умовною шкалою можна оцінювати суттєвість відхилень на всіх рівнях, наприклад: 1) перекручення або викривлення структури повідомлення - 4 бали; 2) кожна неточність на рівні висловлювання - по 2 бали; 3) кожна неточність на рівні знаків - 1 бал. Одержана сума - 13 балів може бути використана для співставлення з іншими перекладами цього ж оригіналу. Відхилення від еквівалентності на одному і тому ж рівні можуть оцінюватися різною кількістю балів в залежності від ролі неправильно переданого елемента в загальному змісті оригіналу. Можуть бути розроблені й інші методи виділення одиниць "неточності" та їх підрахунку. Важливо

лише підкреслити, що така процедура не дає повної картини про якість роботи перекладача.

Досить суттєвим для опису результатів перекладацького процесу другий підхід до оцінки перекладу - визначення ступеня складності завдань, які вирішує перекладач при перекладі тексту. Цей метод оцінки виходить з припущення, що основні складності для перекладача в процесі перекладу пов'язані з неможливістю простої підстановки звичайних відповідностей на рівні знаків, з необхідністю виробляти структурні зміни на різних рівнях. Припускається, що процес перекладу проходить два етапи: на першому етапі здійснюється проста підстановка, на другому - необхідні зміни. Кількість і ступінь таких змін є показником перекладацької "творчості" і складності завдань, що вирішуються.

Найбільш складним є третій аспект оцінки тексту перекладу - визначення його цінності, тобто спроможності вирішувати ті завдання, заради яких здійснювався процес перекладу. Перш за все оцінка результатів перекладу тут пов'язана з тим впливом, який має переклад на його Рецепторів (кому цей переклад призначений). Визначення цього впливу становить складну проблему, тому що залежить від цілого ряду факторів, і в розпорядженні дослідника немає достатньо об'єктивних способів їх визначення. Еквівалентне відтворення оригіналу ще не забезпечує рівності впливу оригіналу і перекладу на відповідних Рецепторів, оскільки одна і та ж інформація може по-різному оцінюватися ними, бо вони належать до різних мовних колективів. Крім того, різні групи Рецепторів, що відрізняються за віком, статтю, соціальним становищем тощо, неоднаково реагують на одну і ту ж інформацію. При порівняльному аналізі текстів оригіналу і перекладу можна лише приблизно оцінювати вплив кожного з них на якусь групу Рецепторів, виходячи з припущення, що перекладач повинен був орієнтуватися саме на дану групу.

І, нарешті, слід підкреслити, що перекладач може ставити перед собою мету, яка не має нічого спільного з еквівалентністю перекладу оригіналу, а також з намірами забезпечити виконання тих завдань, що вирішувалися при виникненні оригіналу. Перекладач може ставити перед собою мету пропагандистського, освітнього характеру, його може цікавити лише якась частина змісту оригіналу, він, можливо, хоче нав'язати читачу своє ставлення до автора оригіналу або до подій, що описуються тощо. Щоб досягти поставленої мети, такий перекладач може намагатися спростити, зменшити або скоротити інформацію, що передається, свідомо відмовляючись від досягнення максимальної еквівалентності. Можливість подібних відхилень від оригіналу повинна враховуватися при порівняльному аналізі перекладів, оскільки вони можуть спотворити відношення оригіналу і перекладу або навіть зробити необумовленим розгляд даного тексту в його перекладах. Використання іншомовних текстів з такою метою лежить поза колом проблем лінгвістичного вчення про переклад.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Ковганюк С.П. Практика перевода.- М., 1975.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002.

Додаткова

Бархударов Л.С. Язык и перевод.- М., 1975

Ковганюк С.П. Практика перекладу.- К., 1982

Корунець І.В. Теорія і практика перекладу.-К.: Вища школа, 1986

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.-М.: Филология три - Санкт-Петербург, 2002

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У чому полягає завдання перекладознавства?
2. Як визначається цінність перекладу?
3. Розкрийте поняття "еквівалентність".
4. Якими факторами обумовлюється цінність перекладу?
5. Як встановлюється еквівалентність під час так званого буквального перекладу?
6. Як встановлюється еквівалентність під час так званого вільного перекладу?
7. Розкрийте поняття "відповідності" перекладу.
8. Коли використовується перекладацький прийом в описі процесу перекладу?
9. Яку роль відіграє контекст при перекладі?
10. Охарактеризуйте поняття "лінгвістичний контекст" і "ситуативний контекст".
11. Скількома етапами розвивається процес перекладу?
12. Охарактеризуйте перший етап розвитку процесу перекладу.
13. Охарактеризуйте другий етап розвитку процесу перекладу.
14. Охарактеризуйте загальну класифікацію перекладацьких відповідностей за ступенем регулярності їх використання при перекладі.
15. Розкрийте поняття "постійна відповідність".
16. Розкрийте поняття "варіантна відповідність".
17. Розкрийте поняття "оказіональна відповідність".
18. У чому полягає цінність загальної класифікації перекладацьких відповідностей?
19. Охарактеризуйте типи перекладацьких прийомів. Скільки їх?
20. Які фактори впливають на процес перекладу?
21. На скільки груп поділяються ці фактори?

22. Які фактори, що впливають на процес перекладу, належать до першої групи?
23. Які фактори, що впливають на процес перекладу, належать до другої групи?
24. Які фактори, що впливають на процес перекладу, належать до третьої групи?
25. У чому полягає функціональна направленість тексту?
26. На які види поділяються тексти залежно від їх функціональної направленості?
27. Який переклад називаємо художнім?
28. Який переклад називаємо інформаційним?
29. Яка різниця між художніми та інформаційними перекладами?
30. Поясніть часові і просторові відношення між оригіналом і перекладом?
31. Поясніть жанрову відповідність в художній літературі та інформаційній?
32. Поясніть, чому необхідно враховувати жанрову приналежність оригіналу при перекладі?
33. Як впливають діалектні особливості на переклад?
34. Як впливають соціальні діалекти на переклад?
35. На які два види поділяється процес перекладу?
36. Охарактеризуйте усний переклад.
37. Охарактеризуйте писемний переклад.
38. Які це проміжні типи перекладу?
39. У чому різниця між усним і писемним перекладом?
40. Поясніть поняття "синхронний переклад", "послідовний переклад", "віддалений за часом переклад".
41. Чи залежить результат перекладу від близькості у поглядах та у творчій манері перекладача і автора оригіналу?
42. Які існують одиниці перекладу?

43. Скількома способами можна виділити одиниці перекладу?
44. Розкажіть про перший спосіб одиниць перекладу.
45. Розкажіть про другий спосіб виділення одиниць перекладу.
46. Розкажіть про третій спосіб виділення одиниць перекладу.
47. Розкажіть про четвертий спосіб виділення одиниць перекладу.
48. Скількома способами можна підходити до оцінки перекладу?
49. Що враховується при оцінці ступеня еквівалентності перекладу оригіналу? (І спосіб).
50. Поясніть поняття "одиниці неточності".
51. Як визначається ступінь складності завдань, які вирішує перекладач, перекладаючи текст, при другому підході до оцінки перекладу?
52. Поясніть третій підхід до оцінки перекладу.

Тема 5. ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 5.1. Основні прийоми перекладу та фактори, що впливають на них.
- 5.2. Основні способи перекладу.
- 5.3. Правила щодо вибору видів перекладу.

5.1. ОСНОВНІ ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА НИХ

У процесі розподілу тексту-оригіналу та визначення одиниць перекладу виділяються два типи текстових одиниць (слів), що підлягають перекладу: одиниці (слова) зі стандартною залежністю від контексту та одиниці із нестандартною залежністю. Переклад одиниць із стандартною залежністю, як правило, порівняно легко здійснюється нарівні лексико-граматичних відповідностей з урахуванням типологічних характеристик обох мов. Ці одиниці складають більшість в будь-якому звичайному тексті і визначають основу перекладу.

Одиниці із нестандартною залежністю вимагають особливої перекладацької технології, тому структура їх та функції можуть суттєво відрізнятися в обох мовах і в умовах різних соціально-культурних традицій, а також індивідуального досвіду автора тексту, перекладача, того, хто отримує перекладений текст. При перекладі таких одиниць необхідно застосовувати спеціальні прийоми перетворення, причому слід враховувати сполучення таких факторів, як мовний, культурологічний та психологічний.

Мовний фактор виражається в тому, що перекладач застосовує той чи інший вид трансформації певних елементів оригіналу: транслітерацію (англ. coroner – коронер), калькування (англ. skyscraper – хмарочос), модифікацію (видозміну: рос. во всю жизнь – за всю жизнь – за все життя), перекладацький коментар та ін.

Культурологічний фактор виражається у визначенні міри інформаційної упорядкованості перекладеного елемента в межах і поза межами тексту, що перекладається, на основі уявлень про соціально-культурні традиції, пов'язаних з уживанням цього елемента взагалі і в даному конкретному тексті зокрема.

Психологічний фактор виражається в перекладацькій оцінці міри інформаційної упорядкованості даного елемента на основі власного досвіду та припущеннях про досвід автора тексту-оригіналу і того, хто отримає перекладений текст.

З лінгвістичної точки зору, для перекладу таких одиниць тексту-оригіналу, для яких стандартні відповідності не придатні, в розпорядженні перекладача є три основні групи прийомів: лексичні, граматичні і стилістичні.

ЛЕКСИЧНІ прийоми застосовуються тоді, коли в тексті-оригіналі зустрічається нестандартна мовна одиниця на рівні слова, наприклад, яка-небудь власна назва, яка властива мовній культурі оригіналу і відсутня в мові, на яку перекладається оригінал; термін з тієї чи іншої професійної галузі; слова, що позначають предмети, явища і поняття, характерні для мовної культури оригіналу або для традиційного найменування третьої культури, але відсутні, або які мають іншу структурно-функціональну упорядкованість в культурі, що перекладається. Такі слова займають дуже важливе місце в процесі перекладу, тому що, будучи порівняно незалежними від контексту, вони надають перекладному тексту різну направленість, залежно від прийому, вибраного перекладачем. Найбільш поширеними прийомами перекладу нестандартних лексичних елементів оригіналу є: транслітерація, калькування, семантична модифікація, опис, коментар, змішаний (паралельний) переклад.

Поряд із транслітерацією для мовних одиниць, що не мають безпосередньої відповідності у мові, якою перекладається оригінал, іноді

застосовується калькування - відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) або фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови, на яку перекладається оригінал. Калькування як перекладацький прийом став основою для великої кількості різних запозичень при міжкультурній комунікації в тих випадках, коли транслітерація була чомусь неприйнятна через естетичні, смислові або інші міркування.

Під транслітерацією розуміється побуквене (політерне) відтворення назв літер однієї системи письма назвами літер іншої системи письма, а саме: а – а, b – б, с – ц і т.д. Наприклад: англ. brain-drain – брайн-драйн.

Прикладами калькування, тобто передачі мовного знака оригіналу шляхом відтворення морфемної будови слова є такі слова: лат. agrīcīlītīgа – укр. землеробство.

У тих випадках, коли важливим є не саме слово, а те значення, яке воно має в контексті оригіналу, перекладач застосовує перекладацькі модифікації, опис, коментар. Перекладачі часто звертаються до опису. Описовий переклад застосовується при перекладі термінів, унікальних об'єктів та ін., де наведений в дужках опис є обов'язковим компонентом перекладу.

Якщо опис як перекладацький прийом супроводжує слово, що подається в якійсь простій формі, або навіть вживається в тексті замість самого слова, то перекладацький коментар, як правило, виноситься за межі тексту і потрапляє або в зноску на тій же сторінці, або подається в кінці тексту як примітка. Коментар як перекладацький прийом полягає в більш докладному, ніж опис, поясненні того, що означає вихідне слово в широкому контексті оригіналу.

Вибір лексико-семантичних трансформацій є одним із основних професійних умінь перекладача. Велику роль при цьому відіграє робота зі словниками, оскільки часто необхідним буває не стільки зіставлення

загальних словникових відповідностей, скільки встановлення ступеня відмінності їх інформаційного потенціалу. Крім словників, в складних ситуаціях допомагає уявлення, інтуїція, почуття мови та культурний світогляд.

ГРАМАТИЧНІ прийоми застосовуються, коли об'єктом перекладу є та чи інша граматична структура оригіналу, від морфеми до зверхфазової єдності. Порівняно з лексичними проблемами цей вид проблем являє собою меншу складність для перекладача, але має свою специфіку і вимагає певних прийомів. Наприклад, дієприкметникові звороти в російській мові вимагають перетворення граматичної структури речення при перекладі українською мовою, тобто відбувається перетворення дієприкметникового звороту на підрядне речення. Наприклад: Устройство, передающее сигнал. - Пристрій, що передає сигнал.

СТИЛІСТИЧНІ прийоми перекладу застосовуються тоді, коли об'єктом перекладу служать стилістично відзначені одиниці оригіналу. Деякі зі стилістичних одиниць взагалі не перекладаються, інші вимагають суттєвих перетворень, і лише незначна частина таких одиниць оригіналу має при перекладі стандартну відповідність. Це стосується фразеологічних явищ, зокрема фразеологічних зрощень (ідіом), при перекладі яких слід добирати відповідні вислови у тій мові, якою вони перекладаються.

До числа основних прийомів стилістичного перетворення належать: заміна словникового складу, заміна тропа (або фігури мови), вилучення переносного значення, дослівний переклад (з коментарем або без нього).

Переклад - це відтворене повідомлення оригіналу в перекладі. Точний переклад неможливий через те, що різні мови відрізняються як за граматичною будовою, так і за кількістю слів, не кажучи про відмінність культур, що теж впливає на результати перекладу. При цьому порівняльні граматики та двомовні словники є, але немає ніяких порівняльних довідників

про культуру різних народів, Передбачається, що перекладач рівною мірою володіє і оригінальною, і перекладною культурами. Хоча, це далеко не так, і найчастіше перекладач досить приблизно оцінює, а тим самим і перекладає певні елементи або цілі категорії оригіналу у зіставно-культурному плані.

Проте тексти, основані на загальнокультурних цінностях або на їх зіставленні, успішно перекладаються, якщо зосередити увагу на передачі загальних та універсальних понять і не перебільшувати неперекладність стилістичних, емоційних та оцінних компонентів перекладу, які частіше за все і створюють проблеми.

Вирішення усіх проблем досягається завдяки комунікативно-посередницькій діяльності перекладача, існуючим граматичним довідникам, двомовним словникам. Комунікативний успіх при відносній перекладності значною мірою залежить від того, наскільки правильно перекладач вибирає спосіб перекладу.

5.2. ОСНОВНІ СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ

Виконуючи переклад, перекладач спочатку визначає спосіб перекладу, тобто міру перекладацької упорядкованості для оригіналу. Перший ступінь у виборі способу упорядкованості полягає у визначенні того, в якому вигляді повинен бути представлений оригінал: повністю чи частково, залежно від комунікативного завдання на цьому етапі вибирається або *повний*, або *скорочений* переклад.

До скороченого перекладу можуть належати практично всі тексти, тобто типи текстів: від простого ділового листа до роману. Результатом застосування скороченого перекладу є також такі тексти, як тези, конспекти, реферати, анотації та ін. Кожного разу розміри такого тексту залежать від того способу, який вибирається перекладачем для досягнення мети.

Скорочений переклад виконується одним із двох фундаментальних способів перекладу: вибірковий переклад або функціональний переклад.

Вибірковий переклад як спосіб скороченого перекладу полягає у виборі основних одиниць оригіналу, всі інші компоненти якого при такому способі відкидаються як другорядні і не підлягають перекладу взагалі. Такий спосіб досить часто застосовується для переказу в тезово-реферативному вигляді ділових листів, газетних матеріалів, наукових статей і повідомлень, доповідей та ін. Достовірність такого перекладу базується на точності вибору основних одиниць, щоб у перекладі не пропала якась важлива частина вихідної інформації, від чого такий переклад застрахований лише добрим ім'ям перекладача.

Функціональний переклад як спосіб скороченої передачі оригіналу іншою мовою полягає в компонуванні перекладеного тексту із функціонально перетворених одиниць оригіналу. Функціональне перетворення може базуватися на лексико-семантичних, граматичних і стилістичних трансформаціях оригіналу, що застосовуються з метою його загального скорочення.

На відміну від скороченого перекладу *повний* переклад направлений на відтворення всіх компонентів інформаційної упорядкованості оригіналу одиницями мови, якою перекладається. Повний переклад може здійснюватися різними способами, але найбільш поширеними можна вважати такі: буквальний переклад, семантичний переклад і комунікативний переклад.

Буквальний переклад полягає в дослівному відтворенні оригіналу одиницями мови, якою перекладаються. По суті, буквальний переклад порівняно рідко застосовується для комунікативної мети і має виключно наукову галузь поширення. Так, з метою лінгвістичного аналізу буквальний переклад є найкращим серед інших способів подачі оригіналу, оскільки дозволяє передати інформацію про саму синтаксичну структуру оригіналу.

Буквальний переклад застосовується також в коментарях до неперекладної гри слів або фразеологічних одиниць.

Семантичний переклад полягає у можливо більш повній передачі контекстуального значення елементів оригіналу одиницями мови, якою перекладається. Процес семантичного перекладу являє собою взаємодію двох стратегій: стратегії орієнтування на спосіб вираження, прийнятий в перекладі, і стратегії орієнтування на збереження вихідної або початкової форми вираження. Перша стратегія застосовується до загальноживаних лексико-граматичних елементів оригіналу, таких, як стандартні синтаксичні одиниці (структури), пунктуація, довжина речень, типові метафори, синтаксичні звороти, морфологічні структури, поширені науково-популярні терміни і вирази та ін. Друга стратегія застосовується при перекладі нестандартних, авторських зворотів, оригінальних стилістичних прийомів, незвичайної лексики тощо - у таких випадках семантичний переклад частіше за все орієнтується на специфіку оригіналу і зберігає як можна більше його особливостей, майже до буквального перекладу.

Семантичний переклад застосовується до текстів, що мають високий соціально-культурний статус: важливі історичні документи, твори високої літератури, унікальні зразки епосу та ін. Увага до найменших мовних деталей оригіналу у такому вигляді перекладу нерідко перевищує розуміння "читабельності" перекладеного тексту. Такий спосіб перекладу застосовується для академічних видань, призначених для вузького кола спеціалістів або для документів, що існують в одиничних екземплярах. Семантичний переклад застосовується також для передачі текстів типу технічних інструкцій, більшості наукових публікацій, юридичних документів.

Комунікативний переклад полягає у виборі передачі вихідної інформації, який приводить до перекладного тексту з адекватним впливом на одержувача цієї інформації. Головним об'єктом тут є не стільки мовний склад

оригіналу, скільки його змістове та емоційно-естетичне значення. На відміну від функціонального перекладу, комунікативний переклад не дозволяє ніяких скорочень, спрощень в оригіналі. По суті те, що часто називається художнім перекладом, насправді є комунікативним перекладом. Цей спосіб є оптимальним для більшої частини художньої літератури, публіцистики, частини науково-теоретичних та науково-популярних текстів тощо.

Специфічним варіантом комунікативного перекладу є більшість поетичних перекладів, оскільки віршований текст не піддається простому семантичному, а тим більше буквальному перекладу. Навіть спроби перекласти віршований текст прозою, дотримуючись як можна повніше його лексико-семантичних і граматичних складових, не змінюють сутності справи, тому що при такому підході не перекладаються важливі складові вірша - його фонетичні та ритмомелодичні компоненти, тобто вірш перестає бути віршем, перетворюється в якісно інший текст і може служити лише для обмежених комунікативних цілей.

Вибираючи той чи інший спосіб перекладу, перекладач керується і тим розумінням, що у чистому вигляді будь-який із способів в реальному перекладацькому процесі діє рідко: як правило, більшість складних текстів перекладається із застосуванням різних способів, проте один з них є провідним і визначає характер зв'язків між оригіналом і перекладом у цілому, диктуючи й умови розподілу оригіналу, і визначення одиниць перекладу, а також вибір перекладацьких прийомів, за допомогою яких оригінал перетворюється на переклад. Бувають ще різні види перекладу, які залежать від підходів до їхньої оцінки.

Міжсеміотичний переклад, що здійснюється при застосуванні різних знакових систем. Наприклад, створюється балет за мотивами драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня". Тобто мова пластичних рухів передає зміст

словесно-знакової мови. Може здійснюватися словесний опис картини, малярського твору.

У випадку перекладу словесномовного оригіналу на словесномовний другий твір маємо справу із внутрісеміотичним перекладом.

За часовими параметрами переклад може бути діахронічним (переклад "Слова про Ігорів похід" сучасною українською мовою) та синхронічним, коли першотвір і друготвір перебувають в одній часовій площині.

За ступенем спорідненості мов переклад може здійснюватися між близькоспорідненими мовами (білоруською, російською й українською); середньоспорідненими мовами (болгарською та польською); далекоспорідненими - українською, німецькою, французькою - що належать до індоєвропейських мов; неспорідненими - китайська й українська.

За формою спілкування переклад може бути усний і письмовий. Усний поділяється на одночасний (синхронний) і послідовний (дискретний).

Є також *автопереклад*, який здійснює сам автор. Володимир Набоков написав твір "Другие берега" спочатку англійською мовою, а потім переклав його російською. Квітка-Основ'яненко свої україномовні твори перекладав російською, те саме робила і Марко Вовчок.

Авторизований переклад - такий, що здійснений іншою особою, але схвалений автором першотвору (Чорногуз Олег, "Аристократ з Вапнярки" російською мовою).

Зворотний переклад - це переклад з оригіналу на іншу мову, а потім переклад з іншої мови на мову оригіналу. Використовується як засіб перевірити правильність прямого перекладу.

За характером змісту першотвору переклади бувають наукові, технічно-виробничі, художні, публіцистичні, документально-ділові.

Відсутність в мові перекладу однотипної відповідності для тієї чи іншої форми мови оригіналу означає лише неможливість використати в перекладі

аналогічну форму або дослівний переклад. Тоді можна говорити про такі види перекладу, як:

- *нульовий* переклад, тобто відмову від передачі значення граматичної одиниці внаслідок його надмірності. Граматичне значення нерідко дублюється у висловлюванні за допомогою інших лексичних або граматичних засобів. У таких випадках безеквівалентна одиниця отримує в перекладі "нульову відповідність", тобто опускається;

- *наближений* переклад заключається у використанні в перекладі граматичної одиниці мови перекладу, яка у даному контексті частково відповідає безеквівалентній граматичній одиниці мови оригіналу;

- *трансформаційний* переклад полягає у передачі значення безеквівалентної одиниці за допомогою однієї з граматичних трансформацій (перетворення, за допомогою якого можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу в указаному значенні), які разом з лексичними трансформаціями застосовуються при описі процесу перекладу.

5.3. ПРАВИЛА ЩОДО ВИБОРУ ВИДІВ ПЕРЕКЛАДУ

При виборі способу перекладу слід дотримуватися таких правил:

1. Частковий переклад застосовується для передачі оригіналів мовою перекладу оригіналів з метою загального ознайомлення з їх змістом, коли подробиці не є комунікативно суттєвими.

2. Вибірковий частковий переклад використовують при перекладі змісту доповідей, ділових листів, стандартних повідомлень, газетних матеріалів та інших аналогічних текстів або висловлювань, коли необхідно мати уявлення про характер оригіналу або стиль автора, де докладне ознайомлення з ними не є першочерговим завданням.

3. Функціональний частковий переклад застосовується для скорочення або спрощення оригіналів, коли вони призначені або для масового читача, або для

одержувачів менш високого рівня готовності до сприйняття такого типу оригіналів. До них відносяться різні переказування, адаптації, версії тощо.

4. Повний переклад застосовується для передачі оригіналів, зміст яких має настільки високу значущість, що повинен перекладатися в докладному вигляді.

5. Буквальний повний переклад застосовується порівняно рідко: з навчальною або науковою метою, для академічних видань, унікальних текстів тощо.

6. Семантичний повний переклад виконується для передачі оригіналів, що мають високу наукову або соціально-культурну значущість, детальний зміст яких призначений для широкого кола спеціалістів.

7. Комунікативно-прагматичний повний переклад використовується для передачі оригіналів, що мають високу соціально-культурну значущість, детальний зміст яких призначений для масового читача.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973.

Казакова Т.А. Практические основы перевода.- Санкт-Петербург, 2001.

Федоров А.В. Введение в теорию перевода.- М., 1955.

Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод.- М., 1964.

Додаткова

Корунець І.В. Теорія і практика перекладу.- К.: Вища школа, 1986.

Соболев Л.М. Про заходи точності в перекладі.- К., 1998.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть типи текстових одиниць (слів), з яких складається текст-оригінал, охарактеризуйте їх.

2. Які фактори необхідно враховувати при перекладі текстових одиниць?
3. У чому виражається мовний фактор?
4. У чому виражається культурологічний фактор?
5. У чому виражається психологічний фактор?
6. Які прийоми застосовуються при перекладі текстових одиниць оригіналу?
7. У яких випадках застосовуються лексичні прийоми?
8. У яких випадках застосовуються граматичні прийоми?
9. У яких випадках застосовуються стилістичні прийоми?
10. Охарактеризуйте поняття "переклад".
11. Поясніть, які види перекладу вибираються залежно від комунікативного завдання?
12. Поясніть поняття "скорочений" переклад.
13. Якими способами виконується скорочений переклад?
14. У чому полягає вибіркового переклад?
15. У чому полягає функціональний переклад?
16. Поясніть поняття "повний переклад".
17. Якими способами здійснюється повний переклад?
18. У чому полягає буквальний переклад?
19. У чому полягає семантичний переклад?
20. У чому полягає комунікативний переклад?
21. Які переклади вважаються специфічним варіантом комунікативного перекладу?

Тема 6. ПЕРЕКЛАДАЦЬКЕ ЗІСТАВЛЕННЯ МОВ

План

6.1. Принципи перекладацького зіставлення мов.

6.2. Об'єкти перекладацького зіставлення.

6.1. ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ЗІСТАВЛЕННЯ МОВ

Зіставлення мов оригіналу і перекладу полягає у виявленні одиниць мови оригіналу і мови перекладу, що замінюють одна одну в процесі перекладу. Порівняльне вивчення систем і окремих категорій різних мов здавна є одним з найважливіших напрямів мовознавства. Проте вивчення співвідношень категорій двох конкретних мов саме як учасників перекладацького процесу, яке ми називаємо "перекладацьким зіставленням мов", має ряд особливостей, що відрізняються від тих, що використовуються в інших порівняльно-лінгвістичних дослідженнях.

У перекладацькому зіставленні мови не виступають як рівноправні системи, кожна з яких повинна спочатку вивчатися як ціле, а потім порівнюватися з іншою мовою як єдина система. При зіставленні, що ставить своєю метою опис перекладацьких відношень, головним є аналіз мови оригіналу. Завдання аналізу полягає в знаходженні в текстах перекладу відрізків, що використовуються для передачі значення одиниць, які виділяються в мові оригіналу. Таким чином, тут йдеться не про зіставлення систем двох мов, а про опис системи іншої мови в поняттях системи тієї мови, на яку перекладеться оригінал. Такий опис системи іншої мови, що "орієнтований на переклад", повинен виявити відношення, які інтуїтивно знайомі перекладачу, який володіє упорядкованою "двомовністю". Опис мови оригіналу як основи опису відповідає фактичній процедурі процесу

перекладу, коли перекладач, приступаючи до роботи, має у своєму розпорядженні лише текст оригіналу, в якому він повинен спочатку усвідомити одиниці оригіналу, а вже потім відтворювати зміст цих одиниць засобами мови перекладу.

Далі, оскільки зіставляються відрізки текстів, що являють собою реальні мовні твори, об'єктом зіставлення стають не тільки одиниці, які складають мовні системи, але й особливості їх функціонування. Іншими словами, тут вивчаються не тільки відношення між двома кодами, але й відношення між повідомленнями, що створюються за допомогою цих кодів. Ці відношення більш складні, тому що включають в себе правила сполучення одиниць коду в повідомленні, взаємодії цих одиниць, усунення їх багатозначності і т.д.

Порівняльні перекладацькі дослідження займають особливе місце в компаративній (порівняльній) лінгвістиці. Мета подібних досліджень полягає у вивченні системи відношень, яка встановлюється між мовними творами двох мов в результаті здійснення перекладацького процесу. Така система будується шляхом узагальнення більш важливих фактів перекладу, тобто багатьох паралельних текстів цими мовами, рівноцінність змісту яких (стосовно перекладацької еквівалентності) приймається за основне. Тому в таких дослідженнях відсутня процедура зіставного аналізу, за якою об'єктами порівняння беруться явища двох або більше мов, подібних за своїм положенням в системі кожної з цих мов.

Звідси і специфіка лінгвоперекладацьких досліджень на відміну від досліджень в галузі порівняльної граматики або лексикології:

1. Оскільки перекладацькі дослідження з самого початку виходять з реальних зв'язків, що встановлюються при перекладі, вони нерідко виявляють наявність еквівалентних відношень між одиницями, що займають різне положення в системах відповідних мов. Перекладацьке зіставлення

відображає відносно ті чи інші елементи мовної системи, які функціонують в мові.

2. Оскільки завдання полягає в особливому описі одиниць оригіналу, стає природним здійснювати цей опис відповідно до категорій та одиниць, що виділяються мовознавством в мові оригіналу. Тому результатом зіставного аналізу текстів оригіналу і перекладу є перекладацький опис словникового складу, граматичної будови і жанрово-стилістичних особливостей оригіналу.

Проте, крім виділення об'єктів перекладацького зіставлення, серед одиниць і категорій мови оригіналу, що традиційно вивчаються мовознавством, таке зіставлення мов пов'язане з описом "власне перекладацьких" одиниць і класів одиниць.

Опис мови на базі перекладацького дослідження відрізняється від самостійного опису його системи, що передує її зіставленню з системою іншої мови. Об'єкти перекладацького дослідження виділяються на основі їх релевантності (суттєвості) для процесу перекладу. В оригіналі, що перекладається, виділяють лише ті елементи (як плану вираження, так і плану змісту), які мають вплив на вибір компонентів еквівалентного мовного твору в перекладі. Наслідком цього в системі перекладацьких відношень можуть особливо виділятися явища, що не створюють самостійних підсистем або категорій в лексиці або граматиці відповідної мови. Це так звана «безеквівалентна» лексика, яка описується лише в термінах перекладознавства. З іншого боку, ряд перекладацьких проблем стає нерелевантним при граматичному або лексикологічному зіставленні. Тут можна вказати на вивчення питань членування та об'єднання речень при перекладі, смислової диференціації, антонімічного перекладу тощо. Специфіка перекладацького дослідження чітко виявляється у тих випадках,

коли за основну приймається якась граматична категорія або підсистема слів, що виділяється лексикологією.

В такому випадку всередині вибраної категорії виділяються елементи, релевантні в плані перекладу, а групування та класифікація цих елементів відбувається знову ж таки на основі характеру виділених відповідностей. Тоді в полі зору "перекладознавця" з'являються такі сторони явища, що вивчається, які не цікавлять граматиста або лексиколога.

3. Кінцевою метою зіставлення текстів перекладу та оригіналу є побудова системи комплексних відповідностей. На відміну від граматичних та лексикологічних досліджень наука про переклад цікавиться результатами взаємодії різних рівнів мови і часто зневажає або нехтує відмінностями між цими рівнями, враховуючи їх взаємозамінюваність при перекладі.

При зіставленні мовних систем є правильним зіставляти одиниці одного рівня. Проте опис системи оригіналу, орієнтований на переклад, не визначає заздалегідь, засобами якого рівня буде передаватися в перекладі дана одиниця оригіналу. Тому нерідко стає можливим використання міжрівневих перекладацьких відповідностей.

4. І, нарешті, перекладацький опис мови оригіналу в своїх аспектах буде залежати і від системи мови перекладу. Наявність в мові оригіналу обов'язкових категорій, між якими перекладачу необхідно буде зробити вибір при перекладі, потребує вивчення співвідношення між такими категоріями та елементами мови оригіналу, що визначають цей вибір. Так, при перекладацькому описі дієслів необхідно розглядати їх як категорію доконаного і не доконаного виду тощо.

6.2. ОБ'ЄКТИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ЗІСТАВЛЕННЯ

Порівняльний перекладацький опис мови оригіналу включає три основних розділи: опис його лексико-фразеологічної системи, граматичної

будови та жанрово-стилістичних особливостей. У теоретичному відношенні було б цікаво описати в категоріях мови перекладу всі одиниці та категорії мови оригіналу. Проте й досі дослідницькі роботи в цій галузі носять практичний характер, в них не розглядається якась мова в цілому з точки зору передачі її одиниць засобами іншої мови, а аналізуються лише так звані "перекладацькі труднощі", що припускають лише опис тих елементів мови оригіналу, переклад яких пов'язаний з необхідністю складного вибору засобів в мові перекладу.

Як вже зазначалося, опис складається з трьох частин. У першій частині розглядаються перекладацькі проблеми перекладу на українську мову лексико-фразеологічних одиниць російської мови. Такі проблеми можна розподілити на три групи. Перша група проблем пов'язана з перекладацькими релевантними особливостями окремого слова. Це стосується визначення різниці між українським і російським словом в галузі їх семантичної структури, ступеня залежності від контексту, способів називання однакових явищ і специфічних реалій, характеру і ролі ситуативної еквівалентності при перекладі російських слів на українську мову.

Друга група проблем повинна включати розгляд особливостей перекладу окремих лексико-семантичних угруповань у словниковому складі російської мови. Тут зіставляються групи слів, пов'язані з поняттями руху, положення в просторі, обладнання тощо, а також такі типи слів, як терміни, імена та назви, неологізми, інтернаціональні слова, модальні слова. Відбір подібних слів, тобто груп, відбувається з труднощами, що виникають у зв'язку з перекладом слів з російської мови на українську.

Третя група лексико-фразеологічних проблем перекладу пов'язана з особливостями вживання російських слів у вільних та стійких словосполученнях, і тут відбуватиметься відбір явищ, релевантних для перекладу.

Розділ лексико-фразеологічної частини перекладацького зіставлення повинен включати опис спеціальних перекладацьких прийомів, що застосовуються при перекладі російських слів і фразеологічних одиниць на українську мову.

Друга частина перекладацького опису мови включає розгляд так званих "граматичних основ перекладу", тобто перекладацькорелевантних явищ граматичної будови мови оригіналу та їх відповідностей в мові перекладу. Опис граматичних категорій мови оригіналу, орієнтований на переклад, розподіляється на розділи відповідно до трьох рівнів вираження граматичних значень: словом, словосполученням і реченням.

На рівні слова особливості перекладу описуються у межах частин мови.

На рівні словосполучення російсько-українське зіставлення буде включати російські синтаксичні комплекси, що не мають прямих відповідностей в українській мові.

На рівні речення повинні зіставлятися особливості структури повідомлення в українській та в російській мовах, функції порядку слів, стилістичні функції окремих типів речення, описані основні причини та види членування та об'єднання речень при перекладі.

І, нарешті, третя частина порівняльного опису мов оригіналу та перекладу містить розгляд жанрово-стилістичних особливостей мови оригіналу, що зумовлюють особливі перекладацькі труднощі.

Таким чином, ми розглянули деякі загальні особливості перекладацького зіставлення мов оригіналу і перекладу в практичних цілях.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002.

Додаткова

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973.

Федоров А.В. Введение в теорию перевода.- М., 1955.

Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод.- М., 1964.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У чому полягає зіставлення мови оригіналу і перекладу?
2. Що є головним при перекладацькому зіставленні мов?
3. У чому полягає завдання аналізу мови оригіналу?
4. Що є об'єктом зіставлення мов?
5. Що відображає перекладацьке зіставлення мов?
6. Визначте результат порівняльного аналізу текстів оригіналу і перекладу.
7. Чим відрізняється опис мови на базі перекладацького дослідження взагалі від самостійного опису її системи?
8. Розкрийте поняття "безеквівалентна лексика".
9. У чому виявляється специфіка перекладацького дослідження?
10. У чому полягає кінцева мета зіставлення текстів оригіналу і перекладу?
11. Чи можна при порівнянні чи зіставленні мовних систем використовувати одиниці різних рівнів?
12. Коли використовуються міжрівневі перекладацькі відповідності?
13. Які розділи включає порівняльний перекладацький опис мови оригіналу?
14. Які проблеми розглядаються у першому розділі?
15. Охарактеризуйте першу групу проблем.
16. Охарактеризуйте другу групу проблем.
17. Охарактеризуйте третю групу проблем.
18. Охарактеризуйте четверту групу проблем.
19. Що розглядається у II розділі?
20. На які рівні вираження граматичних значень розподіляється опис граматичних категорій мови оригіналу при перекладі?

21. Охарактеризуйте кожен з рівнів.

22. Що розглядається у III розділі?

Тема 7. ПЕРЕКЛАДНІСТЬ - ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП У ПРОФЕСІЙНОМУ СВІТОГЛЯДІ ПЕРЕКЛАДАЧА

План

7.1. Ідея перекладності в сучасній теорії перекладу.

7.2. Фактори, від яких залежить перекладність.

7.3. Концепція перекладності.

7.1. ІДЕЯ ПЕРЕКЛАДНОСТІ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Сучасне мовознавство - і традиційне, і структурне - найбільше зайняте (і вже давно) функціональним аспектом мовних явищ, і це зближує його з сучасним літературознавством, у колі наукових інтересів якого знаходяться ідеологічна обумовленість та ідейно-естетичні функції літературних фактів. Літературознавство і мовознавство, як і багато інших наук, можуть плідно співробітничати у вивченні художнього перекладу, і цьому знайдеться багато підтверджень тепер і в минулому, а серед найпереконливіших перекладів можна назвати чудову монографію чеського вченого Іржі Левого "Мистецтво перекладу", яка ґрунтується на методологічних принципах празької лінгвістичної школи, які надзвичайно успішно застосовані для дослідження перекладу художньої літератури, тобто для розв'язання комплексної філологічної проблеми, в якій автора найбільше цікавить її літературний аспект. Лінгвістичні та літературознавчі принципи дослідження перекладу плідно поєднуються у працях В.В. Коптілова, М.О.Новикової та інших.

Коли порівняти сучасну теорію перекладу зі станом перекладацької думки і в далекому, і в досить недавньому минулому, то не можна не констатувати ще одну характерну рису: принцип перекладності дедалі утверджується. Інакше кажучи, дедалі відходить у минуле погляд на переклад

як на завдання нерозв'язане, що сягає ще епохи Відродження. Протягом ХІХ і початку ХХ століть такої думки дотримувалися досить часто, посилаючись на той безперечний факт, що мови відрізняються одна від одної своєю будовою і що багатьом елементам однієї мови немає формальних відповідників в іншій мові, що багато слів у мові оригіналу викликають асоціації, зовсім не схожі на ті, які дають відповідні за словником слова в мові перекладу та ін. Думка про неминучу обмеженість можливостей перекладу посіла у свідомості так міцно, що полемізувати з нею, виступати проти неї відкрито тривалий час ніхто не наважувався. Це не означає, що всі, хто писав про переклад, стояли на позиціях неперекладності. Якщо звернутися, наприклад, до міркувань російських письменників про переклад і, зокрема, до висловлювань критиків, поетів, прозаїків ХІХ століття, то і в Пушкіна, і в Гоголя, і в Белінського, і в Добролюбова, і в Чернишевського, і в Тургенева, і в Михайлова, і в багатьох інших ми не тільки не зустрінемо свідчень про сумніви у здійсненні кінцевих завдань перекладу, але й знайдемо цілком оптимістичні як загальні, так і конкретні судження про те, у який спосіб може бути досягнутий бажаний позитивний результат (нерідко - у зв'язку з аналізом перекладу, що не відповідав висунутим критеріям і при цілком об'єктивній оцінці реальних труднощів); для всіх подібних випадків характерне також і врахування тих широких можливостей, які при відтворенні першотвору надає перекладачеві його рідна мова. Але до прямого формулювання ідеї перекладності справа не доходила. Наприкінці ХІХ - початку ХХ століть психологічна школа у мовознавстві і символізм у російській літературі з новою силою підтвердили думку про неминучу неповноцінність будь-якого перекладу.

Корінний злам у розвитку теоретичних поглядів на переклад стався в кінці 1920 - початку 1930 років у нашій країні.

Радянська теорія перекладу, як і радянська школа перекладу художньої літератури, виникла з потреб практики культурного будівництва перших

пожовтневих років. Вона цілком конкретно пов'язана із створенням у 1918-1919 роках з ініціативи М.Горького видавництва "Всемирная литература". Видавництво це, як відомо, було розраховане на інтереси нової, небувало широкої читацької аудиторії, що з самого початку визначило справді демократичну настанову щодо запланованих у ньому перекладних видань, які повинні були сприяти знайомству читача з літературними набутками інших народів. Про масштаби починання М.Горький писав: "За своєю широтою таке видання перше і єдине в Європі. Честь здійснення цього заходу належить творчим силам російської революції, тієї революції, яку вважають бунтом варварів. Беручись за таку відповідальну і велику справу в перший рік своєї діяльності, за умов надзвичайно важких - народ має право сказати, що він ставить собі пам'ятник, гідний його самого".

Кінцеве завдання, на яке мала бути націлена робота видавництва, так формулювалося М.Горьким: "Усі разом книги складуть хрестоматію, яка дасть читачеві змогу докладно ознайомитися з виникненням, творчістю і занепадом літературного письма, із взаємним впливом літератур різних націй і, взагалі, з усім ходом літературної еволюції в її послідовності...".

Постановка такої мети і шляхи досягнення вимагали зректися погляду на переклад, як на нездійсненне в усій повноті завдання, вони були несумісними з подібними уявленнями - при цілковитому усвідомленні реальних труднощів перекладання. Не випадково випущена видавництвом "Всемирная литература" на допомогу перекладачам брошура "Принципи художнього перекладу" - при всій суворості конкретних суджень про помилки перекладачів - не містить у собі традиційних нарікань на недосяжність кінцевої мети перекладу. А завдання, сформульоване М.Горьким, передбачало високу якість перекладів, у яких твори зарубіжних літератур мали дійти до читача. Феномен всесвітньої літератури завдячує майже виключно перекладам. "Заповіт" Т.Шевченка надруковано в одній

книзі 56-ма різними мовами. Тільки російських перекладів "Заповіту" існує понад шістдесят. Мандруючи країнами і світами через віки в різноманітних тлумаченнях, якими б своєрідними й наближеними вони не були, "Кобзар" вбирає пульс мільйонів сердець, болі й радості планети, стаючи її історією.

При цьому переклад розв'язує завдання тієї культури, мовою якої він здійснений. Тому О.Пушкіна в Україні переклали десятки поетів. Візьмемо "Євгенія Онєгіна" й переконаймося: те, що складає самобутність і чарівність, саме єство пушкінської поезії, - не зникає перед геніальним пером М.Рильського, а розкривається новими гранями.

Тезі про формальну неперекладність першотвору був протиставлений принцип функціональних відповідників. У лінгвістиці ХХ століття як у вітчизняній, так і в зарубіжній дедалі більше утверджується розуміння мови не як форми, а як функції, як носія змісту, що знаходить своє вираження певними засобами.

У площині теорії літератури Ю.Тиняновим було запропоноване у 20-х роках нове і методологічно важливе поняття конструктивної функції елемента літературного твору, що визначається співвіднесеністю даного елемента з іншими і тим самим з усією системою в цілому. Це розрізнення двох понять - функції та її носія, елемента форми - виявилось перспективним для дослідження проблем художнього перекладу, зокрема для обґрунтування ідеї перекладності, і вказувало на той факт, що формальні відмінні елементи двох мов можуть мати однакову функцію, а це вказувало на існування функціональних відповідників між мовами. Таким чином, кінцева мета перекладу окреслювалася не як копіювання мови оригіналу, а як відтворення тієї єдності змісту і форми, яким є літературний твір.

Глибше, тобто філософське, обґрунтування, ідея перекладності здобувала на основі гносеології діалектичного матеріалізму. Можна встановити аналогію, а не тотожність між принципом пізнання світу, з

одного боку, та ідеєю перекладності - з іншого. Як відомо, наближення до абсолютної істини досягається через осягнення істин відносних; процес пізнання - багатоступінчастий і нескінченний шлях наближення до абсолютної істини через пізнання різних сторін об'єкта. Щодо перекладу, то об'єктивне, художньо повноцінне відображення певного оригіналу досягалося і досягається внаслідок довгих пошуків, через низку перекладів, що приходило, один одному на зміну. Одночасне існування різних перекладів одного й того ж твору не суперечить ідеї перекладності, а швидше пояснюється нею, впливає з неї: переклади ці можуть доповнювати один одного, розкривати різні аспекти оригіналу, нарешті - правити за матеріал для подальшого синтезу в майбутньому, для повнішого і досконалішого розкриття першотвору. Саме це мав на увазі В.Белінський, коли з приводу "Гамлета" у перекладі А.Кронеберга (1844) він нарікав на поверховість інтересу до Шекспіра у російської публіки, яка шукала у класика лише захоплюючий сюжет і не звертала уваги на нові художні інтерпретації вже знайомих їй творів.

Звичайно, ідея перекладності була б тільки скомпрометована, якби ми визнали, що такий-то переклад, нехай справді найкращий для нашого часу, є ідеальним, що перевершити його не можна, і він назавжди усуває необхідність інших перекладів того ж твору. Мінливість вимог до перекладу і нетривкість розуміння його завдань - реальний факт історії літератури, і не можна його не враховувати в теоретичній концепції, як не можна нехтувати ним, думкою заглядаючи у майбутнє мистецтва перекладу. Інакше, що не завжди новий переклад виявляється кращим від попереднього і що видавництва іноді квапляться замінити новим уже існуючий переклад: тут також можливі невдачі та прояв суб'єктивності у підході до справи.

Перекладність - ключове поняття в теорії перекладу й основоположний принцип у професійному світогляді перекладача. Перекладність не є якоюсь

природною здатністю тієї або іншої мови чи літератури відносно до інших мов, інших літератур. Ця здатність розвивається в процесі загального руху культур, літератур, контактів між народами. Перекладність можуть сковувати ті чи інші традиції літературної мови або навіть забобони в смаках, що забороняють вживати в перекладі певні категорії стилістичних засобів (наприклад, елементи просторіччя або архаїзми - навіть тоді, коли їх поява зумовлена оригіналом). А живлять її не тільки міжнаціональні контакти, але й успіхи перекладу, будь-яке розширення перекладацьких можливостей.

7.2. ФАКТОРИ, ВІД ЯКИХ ЗАЛЕЖИТЬ ПЕРЕКЛАДНІСТЬ

Багатомовність світу - велике благо, звичайно ж, за умови повноцінного функціонування мов як цілісних систем. Протилежністю цьому може бути одна на всіх і єдина для кожного землянина нежива одноманітна мова - всесвітній есперанто-суржик. Тому переклади були, є і будуть. Перекладач - чи не найдавніша професія світу, а її роль сьогодні невпинно зростає, і вона стає щодамі біль масовою. Адже вона забезпечує співпрацю, єдність і поступ людства. "Щоб не сказали про недоліки перекладацької роботи, - писав Гете, - праця перекладача була і залишається однією з найважливіших і найдостойніших справ, що зв'язують воєдино всесвіт".

Той же Гете радив перекладачам "добиратися до того, що не перекладається", бо "тільки тоді можна по-справжньому визнати чужий народ і чужу мову". Перекладність у принципі не означає всеперекладності, ілюзію якої створює цитування - своєрідний цитатний буквализм. Та й кому потрібна копія оригіналу, коли вона потребує роз'яснення? Тому переклад має безперечні переваги над дублікатом. Ці переваги виявляються в ясності й природності, зрозумілості й органічності вислову, навіть при доступності і зрозумілості тонкощів оригіналу переклад вигідний і потрібний, бо надає

сприйняттю широти, стереоскопічності й динаміки, а головне - він залучає культуру, збагачує її, а тому є явищем людської культури взагалі.

Перекладність - величина динамічна, а тому її межі змінюються відповідно до умов. Вона залежить від таких факторів:

- 1) від близькості мов і дистанції культур (з якої мови легше перекладати українською: з японської чи з білоруської?);
- 2) від вивчення оригіналу, який треба глибоко розуміти для того, щоб перекласти (адже в класиків багато незрозумілих місць);
- 3) від специфіки оригіналу (поезію романтиків перекласти важче, ніж класицистську);
- 4) від розширення з плином часу ресурсів мови (сам переклад розвиває мову так, що створює нові можливості для наступних перекладів).

Крім того, перекладність досягається шляхом індивідуального, але однаково глибокого, вдумливого сприйняття твору, шляхом майстерного використання лексичного, фразеологічного, граматичного багатства рідної мови, фольклорних традицій..

Текстологічне використання перекладів переконує, що необхідно знати мову оригіналу, а це дозволяє знайти різноманітні засоби відтворення в рідній мові. Глибоке знання рідної мови дає змогу творчо підійти до використання її багатств.

Проте слід визначити, що точно відтворити структуру мови оригіналу неможливо, тому перекладачі утворюють щось подібне, вдало комбінуючи звуковий та граматичний матеріал, що є в рідній мові.

7.3. КОНЦЕПЦІЯ ПЕРЕКЛАДНОСТІ

У концепції перекладності на сучасному етапі її розвитку істотну роль відіграє поняття так званих фонових знань. Це знання перекладача або читача про матеріально-побутову та суспільно-історичну обстановку, в якій виник

оригінал, про творчість та біографію автора, про традиції літератури, якій він належить. Володіння цими знаннями - передумова об'єктивно правильного сприйняття перекладу. Їх основною складовою частиною є загальне, але точне уявлення про речі й факти, що згадуються в оригіналі і які, напевно, відомі його читачам, а також про такі, які лише маються на увазі.

Ствердження принципу перекладності залежить від характеру і обсягу цих фонових знань. Але фонові знання не являють собою назавжди встановлену величину. Вони мають тенденцію зростати разом з усією різноманітною інформацією, яку отримують перекладач і читач про життя, побут, історію, політичну ситуацію в інших країнах, про життя і творчість того чи іншого автора, про інші твори даної літератури і т.д. І самі переклади, що потребують для свого адекватного сприйняття певних фонових відомостей, також сприяють їх розширенню і накопиченню в свідомості читача. Переклад завжди - вікно у світ іншого народу, іншої літератури, іноді - в іншу епоху. У цьому функціональна специфіка перекладу в межах літератури країни, на ґрунт якої засобами її мови перенесено чужоземний оригінал.

Перекладна література не є якимось особливим жанром. Перекладний твір належить до того ж самого жанру, що й оригінал. Але в межах кожного жанру тієї чи іншої літератури переклади утворюють щось на зразок піджанрового різновиду, ознакою якого є якраз вказівка на те, що твір перекладний, що він походить з інонаціонального чужомовного джерела.

Коли говорять про перекладність, часто мають на увазі інтерпретацію назв національно-специфічних реалій, передача яких належить до найбільших, як свідчить досвід, труднощів, які можна подолати за допомогою, як вже йшлося, фонових знань, постійне розширення яких збільшує можливості наступних перекладів і створює необхідні умови для їх адекватного сприйняття читачами в тій країні, мовою якої перекладають.

Фонові знання - фактор екстралінгвістичний, позамовний, хоча і вбирає в себе як наслідки контактів між різномовними народами, так і успіхи в оволодінні іноземними мовами. Поряд з цим слід назвати інший фактор, що сприяє роботі перекладача, - це наявність широкого контексту - і контексту оригіналу, і контексту того мовного продукту, який виникає у перекладача. Можна навіть сказати, що чим ширше контекст залучається для пошуків відповідників, тим сприятливіші умови для їх знаходження. Тим самим спростовується теза про неперекладність, що так часто підкріплювалася посиланнями на неможливість перекладу того чи іншого окремо взятого елемента з мови першотвору (поза контекстом і поза функцією або в дуже вузькому контексті), а також неправомірний висновок з подібних міркувань, що повноцінна передача більшого цілого ще менш можлива. Тим часом лише контекст, більш або менш широкий, лише ціле, що являє собою не механічну сукупність окремих елементів, а систему їх співвідношень, дає і критерії для вибору кращого варіанта, і необхідний простір для роботи перекладача, даючи змогу компенсувати втрати перегруповуванням частин і функціональними замінами, відкриваючи саме творчі можливості.

Чим багатший вибір засобів, які має у своєму розпорядженні перекладач, чим менше його обмежують щодо уподобань, тим більшою є впевненість у досягненні адекватності. Основними перешкодами на цьому шляху завжди були прагнення до дослівності й пов'язане з цим непомірне перебільшення ролі ізольованого елемента, свого роду фетишизація самодостатньої деталі, а отже, недостатня увага до динамічної взаємодії всіх компонентів цілого. А переклад як творчий акт якраз і передбачає динамічне відтворення цього цілого, у якому все взаємопов'язане і взаємообумовлене.

7.4. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ІНТУЇЦІЯ

Питання визначення поняття перекладацької інтуїції та її розвитку знаходиться на периферії теорії перекладу і психолінгвістики. Сучасне перекладознавство не надає інтуїції достатньої уваги. Проте перекладач часто удається саме до інтуїції, оскільки, як зазначала більшість перекладачів-практиків, "усіх слів знати неможливо". Разом з тим дати наукове обґрунтування застосуванню інтуїції досить проблематично, тому що вона важко піддається регулюванню, упорядкуванню, обґрунтуванню, аналізу, вербалізації.

У теорії перекладу заслуга щодо повного розгляду питання перекладацької інтуїції належать німецькому вченому В.Віллсу. Теорія перекладу, на думку Віллса, вивчає не об'єктивні фізичні об'єкти, а ідеальні об'єкти - розумові дії й операції зі створення конкретного тексту перекладу. Тому вона повинна описувати процес перекладу в таких операційних термінах, як "дія, поведінка, вирішення проблеми, вибір, творчість, інтуїція, стратегія перекладу, стереотип перекладу". Таким чином, Віллс вважав, що при описі процесу перекладу не можна обмежуватися лише свідомим, об'єктивним і закономірним, а слід також надавати належну увагу й суб'єктивно-інтуїтивному.

Практика перекладу також свідчить, що багато розумових операцій виконується перекладачем на підставі здогадок. Це пов'язано з такими об'єктивними причинами, як відсутність зв'язку перекладача з автором, розпливчатість мети тексту оригіналу, невизначеність характеру реципієнта перекладу тощо. Перекладач використовує різні типи розумових операцій, у тому числі рефлексивний, заснований на об'єктивному аналізі доступної інформації, та імпульсивно-суб'єктивний, заснований на інтуїції.

Перекладацьку інтуїцію В.Віллс визначає як здібність спонтанно знаходити вирішення проблем, не заснованих на знаннях та логічних міркуваннях. Такі інтуїтивні вирішення можуть бути правильним і

неправильними. Проте інтуїтивне вирішення дає певну відповідь на певну ситуацію.

Уточнюючи дефініцію (логічне визначення поняття), яку подає Вілс, визначимо перекладацьку інтуїцію як здібність знаходження перекладацького вирішення в ситуаціях, коли ні формально-знаковий, ні аналітичний підхід не дозволяє зробити адекватний переклад. Під формально-знаковим способом перекладу розуміється опосередкована, спонтанна вербальна реакція перекладача на відрізки мови, що йому подаються (без осмислення їх сутності, глибокого змісту). Під аналітичним підходом розуміється свідоме здійснення перекладацьких трансформацій, заснованих на ланцюжку розумово-логічних висновків.

Можна виділити декілька ситуацій, в яких необхідне застосування перекладацької інтуїції. По-перше, це ситуація, коли перекладач стикається з вираженням, значення якого йому зовсім невідоме. Виходом з такої ситуації є опора на більш широкий контекст при писемному перекладі або опора на екстралінгвістичні характеристики ситуації (реакція реципієнта, міміко-жестикуляційні способи вираження модальності автором тексту оригіналу тощо) при усному перекладі. По-друге, це ситуація, коли перекладач має тільки деякі конотативні і, може, почасти денотативні подавання про зміст вираження. У таких ситуаціях перекладач може звернутися до прийому генералізації (узагальнення). І, нарешті, третя ситуація, що примушує перекладача покласти на свою інтуїцію, виникає, коли перекладачу відоме значення слова, але він інтуїтивно відчуває, що ні воно, ні найближчі синоніми не підходять. У таких випадках прийнято говорити про почуття мови перекладу й оригіналу або про особливе перекладацьке чуття. Між тим такі здібності цілком можна розвинути, що є одним із завдань при підготовці перекладачів-професіоналів. У ситуації, коли перекладач інтуїтивно відчуває, що ні одне із словникових значень не підходить, можливим виходом може

стати звернення або спирання на більш широкий контекст або пошук більш далеких синонімів. У даному випадку ніяких зафіксованих методів перекладу не існує і все буде залежати від рішення перекладача, його знання двох мовних культур, що задіяні в процесі перекладу, його мовленнєвого досвіду і, нарешті, неординарністю його мислення.

Перекладацька інтуїція особливо індивідуальна і важко піддається вивченню. Це пов'язано з особливостями діяльності мозку, яка, за словами Ю.Хольц-Мінттары, являє собою взаємозв'язок двох потоків інформації: упорядкованих, структурованих сигналів зовнішніх подразників, що сприймаються органами почуттів з навколишнього світу, а також попередніх сигналів, що зберігаються в пам'яті. У результаті боротьби цих двох сигналів у центрі мозку виникає нове розумове утворення, яке містить випадкове, кожного разу інше сполучення свідомого і несвідомого. Саме випадковість та неможливість пояснення такого сполучення сприяють появі нового несподіваного змісту, створюють творчий та інтуїтивний аспект людського мислення. Таким чином, у процесі розвитку перекладацької інтуїції йдеться не про уніфікацію варіантів перекладу, а про розвиток чуття перекладу, яке дозволило б вирішити проблему, виходячи з досвіду, який вже маємо.

Для розвитку перекладацької інтуїції необхідно більше уваги надавати роботі зі словниками, які не дають варіантів перекладу, але розвивають у перекладачів чуття слова.

Як бачимо, не дивлячись на велику кількість виявлених об'єктивних закономірностей, переклад все ж відбувається на інтуїтивному рівні, тому розвиток інтуїції повинен бути частиною процесу підготовки перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Комиссаров В.И. Современное переводоведение.- М.: ЭТС, 2000.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002.

Додаткова

Комиссаров В.Н. Лингвистика и перевод.-М., 1981.

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973

Коптилов В.В. Этапы работы переводчика.- В сб.: Вопросы художественного перевода.- М., 1971.

Новикова М.А. Мастерство перевода.- М., 1971.

Тынянов Ю.Н. О литературной революции // В кн.: Поэтика.История литературы. Кино.- М., 1977.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. В який час стався корінний злам у розвитку поглядів на переклад?
2. Що являє собою брошура "Принципи художнього перекладу", випущена видавництвом "Всемирная литература"?
3. Яку роль щодо перекладу зіграло видавництво "Всемирная литература"?
4. Чи суперечить існування різних перекладів одного й того ж твору ідеї перекладності?
5. Розкрийте сутність поняття "перекладність".
6. Від яких факторів залежить перекладність тексту? Назвіть такі фактори.
7. Яку роль в концепції перекладності відіграють фонові знання?
8. Чи залежить перекладність від характеру і обсягу фонових знань?
9. Яка роль контексту щодо перекладності?

Тема 8. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

План

8.1. Взаємоопосередкованість перекладознавства та літературознавчої компаративістики.

8.2. Проблема співтворчості перекладача з автором оригінального твору. Мовна компетенція перекладача.

8.3. Специфіка компаративістичного підходу до осмислення художнього перекладу.

8.1. ВЗАЄМОПОСЕРЕДКОВАНІСТЬ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Глибинна єдність, взаємоопосередкованість перекладознавства та літературознавчої компаративістики сягають онтологічних основ мовленнєвої діяльності. Ця вихідна теза влучно сформульована видатним німецьким філософом Г.Гадамером і внесена в назву одного з підрозділів його відомої праці "Істина і метод", перше видання якої з'явилося друком 1960 року. Саме в той час, коли українські та російські теоретики перекладу активно обговорювали різні колізії між лінгвістичними та літературознавчими методами.

У підрозділі "Мова як середовище герменевтичного досвіду" (герменевтика -теорія та мистецтво тлумачення текстів давніх літературних творів) німецький учений розкриває сутність перекладу як процесу, що увиразнює онтологічні (онтологія - вчення про існування буття) основи людського буття, неможливого поза взаєморозумінням індивідів. Переклад, на думку Г.Гадамера, дає можливість збагнути "мовну стихію як середовище,

де здійснюється взаєморозуміння шляхом свідомого опосередкування". Уже усний переклад подвоює герменевтичний процес, бо спілкування двох осіб різними мовами перетворюється на розмову перекладача з її учасниками почергово і на розмову кожного її учасника з перекладачем. У цій ситуації йдеться про оцінку ними слухності думки посередника. Учасники розмови співвідносять думку посередника з власними -правильними чи неправильними - думками, а не з його особистістю. Про це свідчить і письмовий переклад тексту. Текст, перекладений іншою мовою, постає перед читачем у новому світлі - світлі вже іншої мови.

Переклад, подібно до всякого витлумачення, означає перевисвітлення. Відстоюючи думку, що кожен перекладач - це інтерпретатор, філософ наполягав на тому, що власні думки інтерпретатора беруть участь у відбудові смислу тексту. Проте "участь" інтерпретатора-перекладача у "відбудові смислу тексту" не переростає у свавілля. Пізніше, у статті "Читання і перекладання" (1989), він чітко проаналізував у контексті онтологічної герменевтики низку особливостей власне художнього (поетичного) перекладу, наголосивши на органічному взаємозв'язку оригінальної творчості, читання текстів, їхнього перекладу та мовного середовища як невід'ємного компонента культури. Як стверджує філософ, справжній поет лише тоді стає перекладачем, коли поезія, обрана ним для перекладу, стає невід'ємною частиною його власного поетичного твору.

Поетична співпраця перекладача в усьому процесі нашого читання і розуміння - це надійно поставлений місток між двома мовами. Образні аналогії, за допомогою яких Г.Гадамер аналізує взаємозв'язок оригінальних текстів та їхніх перекладацьких версій, сповнені компаративних конструкцій (компаративістика - розділ мовознавства, що займається порівняльно-історичним вивченням споріднених мов), які свідчать про наявність в інтерпретаційних операціях читачів, перекладачів, літературних критиків,

істориків літератури обов'язкових зіставлень, неможливих без відповідної компетенції реципієнтів, тому що задовго до оформлення повноцінної теорії рецептивної естетики, усвідомлення лінгвістами комунікативних вимірів процесу перекладання, саме письменники, літературознавці заговорили про дуальну, діалогічну природу текстів, зумовлену орієнтуванням їхнього творця на можливого реципієнта - свого адресата. Промовистим у зв'язку з вище сказаним є досвід М.Рильського.

Добрий знавець багатьох мов, блискучий перекладач, який супроводжував свої переклади ґрунтовними історико-літературними коментарями, М.Рильський щедро ділився власним досвідом і влучно формулював теоретичні узагальнення, які в багатьох випадках збігаються з філософсько-онтологічними тезами Г.Гадамера.

8.2. ПРОБЛЕМА СПІВТВОРЧОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА З АВТОРОМ ОРИГІНАЛЬНОГО ТВОРУ. МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЧА

Український письменник-академік М.Рильський говорив, що переклад має бути співтворчістю. Він не раз повторював, що переклад художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, коли це переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури. Але досліджувати перекладну літературу без звертання до оригіналу, на думку М.Рильського, не можна, бо дуже плідним є порівняння стилю та характеру оригінальних творів того чи іншого поета зі стилем та характером його перекладів.

Проблема співтворчості перекладача з автором оригінального твору, ступеня такої співтворчості, дотримання якої дає можливість уникати рабської залежності від мови-джерела, зайвої та надмірної націоналізації чужомовного твору, не може осмислюватися теоретично і розв'язуватися практично тільки на основі мовної компетенції.

У статті "Межі мови" (1985) Г.Гадамер, говорячи про ступінь перекладності та неперекладності з однієї мови на іншу, згадує ще "понадмовні межі", пов'язані не лише з соціокультурним контекстом, а й з ментально-психологічним, який виявляється шляхом психоаналізу. "Мовна компетенція, - зазначає вчений, - це вже не опис того, як ми користуємося мовою, а що в нашій мові вказує на можливе правильне вживання. У цьому випадку мова дозволяє або забороняє те, чого мовець не знає чи не може знати, поки він повністю не оволодіє мовною компетенцією"

Ще глибше і ширше міркує Г.Гадамер про виходи поза межі власне мовної компетенції у статті "Батьківщина і мова" (1992), у якій вихідна теза така: "Життя -не заглиблення в мову. Кожний, хто прагне освоювати чужий край і чужу культуру, повинен шукати можливостей заглибитись в іншу мову". Це ті аспекти інтерпретаційної компетенції, які виражаються поняттями мовної картини світу і пов'язані з усвідомленням відмінностей європейської, орієнтальної, африканської, південноамериканської мисленнево-мовних орієнтацій, що відбиваються і на національній специфіці образного мислення, на мистецтві слова. Тому художній переклад, хоча б яким досконалим він був, не вичерпно "віддає", як любив говорити М.Рильський, оригінальні образні системи, не компенсує втрат, зумовлених відсутністю літературної безпосередньої рецепції різномовних текстів художньої літератури. На заваді стають міжмовні омоніми, етнічні асоціації тощо.

Мовна компетенція, збагачена стилістичними навичками та знаннями, надбаннями сучасної соціолінгвістики, дає філологу-перекладачеві змогу використати потенційні можливості всіх видів контексту (вузького - ближнього, широкого - віддаленого тощо), подумки увійти в діалогічні ситуації, задані цілісним твором. Проте мовна компетенція має свої можливості і межі. Вона динамічна і мінлива, бо залежить від досвіду

особистості. Кожна особистість у сучасному соціокультурному середовищі, володіючи до того ж індивідуальними естетичними смаками, структурою здібностей, має обмежені й окреслені виміри та компетенції, багато можливостей відтворення, конструювання контекстів.

Досвід навіть таких українських письменників, як П.Куліш, І.Франко, М.Рильський, М.Зеров, М.Терещенко, И.Бажан, В.Мисик, Д.Павличко, таких перекладачів, як Б.Тен, Г.Кочур, М.Лукаш та багатьох інших це переконливо підтверджує. Але водночас він засвідчує й інше. Згадані митці успішно творили в багатьох літературних жанрах і знали багато мов. А власне перекладачі були не тільки поліглотами, а й володіли талантам поетів.

Отже, митці, перекладачі, літературознавці, культурологи, естетики творять у найширшому контексті світової літератури. Кожен особисто з різних причин реалізує свою діяльність і талант у конкретних етнокультурних, мовно-мовленнєвих, інституційно-фахових параметрах. І така ситуація формує компетентність фахівця, засобами якої він задовольняє ситуативні та спеціальні запити.

8.3. СПЕЦИФІКА КОМПАРАТИВІСТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОСМИСЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Специфіка літературознавчого, зокрема, компаративістичного підходу до осмислення художніх перекладів простежується у працях М.Новикової, а саме: у статті "Урок двох майстрів" (1971), де вона, зіставляючи оригінал одного з віршів Р.Бернса «My Heart's in the High landes» з його перекладами, здійсненими О.Маршаком і М.Лукашем, пояснила, чому одне покоління читачів отримало дві стильові інтерпретації того самого іншомовного письменника, відкинувши як неправомірну опозицію "істинна-хибна".

Якщо в основі перекладознавчих і компаративістичних дискурсів лежать навіть одні й ті ж (чи дуже близькі) концепти, то засоби вербалізації

їхніх дискурсів істотно відрізняються насамперед термінологічно. Ще істотніше відрізняються екскурси в контексти твору, що перекладається. М.Новикова слушно констатує: "Ми значно бідніше розуміємо, поверхово оцінюємо оригінал і переклад, якщо бачимо у них лише текст (а багато хто саме так і читає літературу). Зате наше читацьке розуміння, наші критичні оцінки робляться глибші й точніші, коли ми розглядаємо текст у широкій системі контекстів - як авторських, так і перекладацьких".

Таким чином, специфіку діяльності перекладознавців і літературних компаративістів зумовлюють, визначають і увиразнюють на рівні дискурсивних практик (поетики та стилю письма) такі чинники:

- а) різні предмети як грані, аспекти одного об'єкта;
- б) структура лінгвістичної чи літературознавчої компетенції;
- в) обсяги контекстів, які активізують фахівці двох сфер філології;
- г) ступінь володіння мовами джерел і мовою перекладу;
- д) скерованість суджень про твір чужоземної літератури в рідномовній концепції на певного адресата, а також характер видання, в якому така інформація публікується.

Переступаючи національні межі літературного процесу, компаративіст, володіючи рідною або державною мовою багатонаціональної країни, спроможний зіставляти тільки ті елементи структури літературно-мистецьких явищ, які істотно не трансформуються і не втрачаються при перекладі (теми, проблеми, ідеї, характери, жанрові моделі, архетипи тощо).

Перекладознавці, які зважають на весь комплекс проблем, пов'язаних із міжлітературною рецепцією (запозиченням), правильно ставлять і питання, що належать до компетенції класичної компаративістики. Теоретичну модель, наприклад, літературної критики, яка мала б оцінювати якість перекладів, видобувати легше, ніж практично реалізувати. Тому міжлітературна рецепція в багатонаціональних соціосередовищах - проблема надто складна як у

теоретичному, так і в практичному планах. Із неї випливає низка важливих завдань, які самотужки ефективно й оперативно розв'язати не можна, через що необхідна координація зусиль різних фахівців при усвідомленні неоднакових можливостей і засобів.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Паршин А. Теория перевода.- М., 1986.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002.

Додаткова

Коломієць А. Комунікативний та психологічний аспекти процесу перекладу. - Наукові записки. Серія: Літературознавство. - Тернопіль. - 2000.

Швачко С.О. Переклад як навчальна дисципліна. - Філологічні науки. - Суми: Вісник Сумського університету. - № 5.- 2001.

Мірошниченко В.В. Художній переклад - вічний двигун міжмовної комунікації. - Філологічні науки. - Суми: Вісник Сумського університету. - № 5.-2001.

Новикова М. Урок двох майстрів - Всесвіт. - №7. - 1971.

Гром'як Р. Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії. - Слово і час. - № 8.- 2002.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Хто із західноєвропейських учених сформулював тезу про взаємоопосередкованість перекладознавств та літературознавчої компаративістики?
2. В якій праці Г.Гадамер розкриває сутність перекладу як процесу, що увиразнює онтологічні основи людського буття?
3. Як зрозуміти фразу Г.Гадамера, що "перекладач - це інтерпретатор"?

4. Про ще говорив Г.Гадамер у статті "Читання і перекладання"?
5. Як учений розуміє поетичну співпрацю перекладача і автора оригінального твору?
6. Що говорив письменник-академік М.Рильський про переклад?
7. Чи осмислюється проблема співтворчості перекладача з автором оригінального твору теоретично та розв'язується практично?
8. Яка головна думка статті Г.Гадамера "Межі мови"?
9. Що говорив німецький учений про інтерпретаційну мовну компетенцію у статті "Батьківщина і мова"?
10. Яку роль відіграє мовна компетенція для перекладача?
11. Як розуміє компаративістичний підхід до осмислення художніх перекладів М.Новикова?
12. Які чинники зумовлюють специфіку діяльності перекладознавців і літературних компаративістів? Яких правил слід дотримуватися при виборі способу перекладу?

Тема 9. КОНТРАСТИВНА СЕМАНТИКА В КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План

- 9.1. Перекладознавчий напрямок контрастивної лінгвістики.
- 9.2. Контрастивне дослідження лексико-семантичної систем мови оригіналу і мови перекладу. Лексичентрична і текстоцентрична семантика.
- 9.3. Контрастивний аналіз лексичної семантики.

9.1. ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ НАПРЯМОК КОНТРАСТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Сучасне перекладознавство як наука, одним з основних завдань якої є встановлення принципів декодування та кодування вербального матеріалу (в лінгвістиці "вербалізацією" позначається процес конверсії в розряд дієслів, тобто перехід іншої частини мови до класу дієслів; в українській мові префікс *де-* означає протилежне тому, що виражене основою) при переході однієї мовної картини світу до іншої, плідно залучає методи контрастивного дослідження, зокрема контрастивної лінгвістики.

Ю.О. Жлуктенко виділяє п'ять напрямів контрастивної (синхронно-порівняльної) лінгвістики, одним з яких є перекладознавчий. Метою такого напрямку є визначення функціонально-семантичної відповідності та ступеня еквівалентності засобів двох мов, що зіставляються, причому аналіз спрямований від мови оригіналу до мови перекладу. У залежності від мовного рівня, до якого належать мовні засоби, що порівнюються, контрастивні дослідження проводяться у фонетиці, граматиці, лексичній семантиці тощо. Серед них найменш розробленими є синхронно-порівняльні студії з лексичної семантики. Поки що у названій ділянці контрастивних досліджень у перекладознавчому процесі переважають епізодичні спостереження над ізольованими лексичними сегментами, що частково

можна пояснити надзвичайною складністю самого об'єкта дослідження з притаманною йому багатоярусною структурою. Як зазначає М.П. Кочерган, типологічні особливості у такому гетерогенному утворенні, елементи якого перебувають у різноманітно переплетених зв'язках і відношеннях, не завжди чітко проявляються, розкрити їх можна лише внаслідок поглибленого аналізу внутрішньої будови лексико-семантичних систем мов, що порівнюються.

Контрастивне дослідження лексико-семантичних систем мови оригіналу та мови перекладу передбачає встановлення зв'язків між лексико-семантичними полями. Універсальними одиницями виміру лексико-семантичних полів є семи, які, по-різному комбінуючись, утворюють найрізноманітніші семантичні сполуки. Семам, як атомам значення, притаманна міграція у межах усєї мовної системи, що зумовлює дифузний характер її складових. Мікрополя будь-якого лексико-семантичного поля утворюють синкретичну єдність, часто перетинаються як на периферійних ділянках, так і ядерних. Як зазначає Е.Ф.Скороходько, лексика являє собою не аморфне зібрання ізольованих слів, а системно-структурне утворення. Слова, семантично пов'язані між собою, утворюють довгі ланцюжки, що не раз перетинаються. Будь-яке слово прямо чи опосередковано семантично пов'язане з іншими словами.

Лексико-семантичні поля відзначаються дифузністю (ознака дифузний протиставляється ознаці компактний) як на езотеричному (внутрішньому), так і екзотеричному (зовнішньому) рівнях, оскільки одна й та ж лексична одиниця може входити як до складу декількох мікрополів одного поля (гіркий смак, гіркий запах), так і різних полів (гіркий біль). Ступінь дифузності лексико-семантичних полів у системах різних мов визначається особливостями відповідних мовних картин світу, у яких зафіксована своєрідність дискретизації реальної дійсності носіями цих мов.

9.2. КОНТРАСТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ СИСТЕМ МОВИ ОРИГІНАЛУ І МОВИ ПЕРЕКЛАДУ. ЛЕКСИЦЕНТРИЧНА І ТЕКСТОЦЕНТРИЧНА СЕМАНТИКА

У сучасній семантиці прослідковується злиття ліній лексицентричних та текстоцентричних досліджень. Лексицентрична семантика виходить з об'єктивності існування окремого слова, текстоцентрична фіксує увагу на вивченні семантики тексту. Але оскільки слово, відірване від контексту, є лише парадигмою потенцій, інваріантів, що активізуються у мовленні, необхідність поєднання вищезазначених підходів не викликає сумніву. На нашу думку, контрастивні дослідження у межах сучасної текстоцентричної семантики є метою пошуків шляхів матеріальної вираженості лексичного значення засобами вихідної та цільової мови.

Лексицентрична семантика надає можливість порівняти системи мов оригіналу та перекладу у статистиці, тоді як текстоцентрична семантика передбачає контрастивне дослідження складових даних систем у динаміці - синтагматичній реалізації. У межах лексицентричної семантики виділяють семасіологічний підхід контрастивного дослідження та ономасіологічний. Метою останнього є виявлення співвідношень у способах позначення понять у тій або іншій мові. Семасіологічний підхід цікавлять відповідності тільки на рівні змісту, тобто в обсязі та характері смислової структури слів, ієрархії їх співзначень (лексико-семантичних варіантів), стилістичних функцій і конотацій, тобто додаткового змісту слова з його стилістичними та семантичними відтінками, які накладаються на його основне значення.

Констатувати адекватність семантики слів-корелятивів, що пов'язані з іншими словами відношеннями синонімії, антонімії, приналежністю до певного словотворчого ряду або певного семантичного поля, можна лише після їх перевірки на широту значення (обсяг денотації - вираження змісту, основного значення мовної одиниці на відміну від її конотації - додатковий

зміст слова з його семантичними або стилістичними відтінками, що накладаються на його основне значення і служать для вираження різних експресивно-емоційно-оцінювальних відтінків). Тому проілюструємо семасіологічний підхід контрастивним аналізом семантем однієї з домінант лексико-семантичного поля в системах сучасних російській та українській мовах.

9.3. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Оскільки однією з основних функцій мови є гносеологічна, тобто пізнавальна, то, відповідно, лексика, що позначає розумове та чуттєве сприйняття в системах сучасної російської та української мов осягнення дійсності людиною, відіграє у системі будь-якої мови надзвичайно важливу роль. Єдність розумового та чуттєвого найбільше представлена у семантичній парадигмі сенсоризму видеть - бачити. Так, Ю.Д.Апресян, досліджуючи систему чуттєвого сприйняття та основні принципи її лексикографічного опису, зазначає, що через цю систему людина отримує усю ту інформацію, яка направляється на обробку у свідомість і на основі якої людина пізнає дійсність, одержує знання, планує свої дії.

Сприйняття і дійсність настільки уподібнюються, настільки проростають один в одного, що основне дієслово сприйняття бачити розвиває ментальні значення, у межах семантичної парадигми якого можна виділити такі чотири ментальні семи: уявляти, вважати, знати, розуміти.

Аналізувати співвідносність лексеми у системах двох мов необхідно як на рівнях кількісних, так і якісних відповідностей, беручи до уваги семемне навантаження відповідних семантем, а також семемний склад, семантичний обсяг семем. Сенсорні одиниці видеть - бачити складають еквівалентну міжмовну відповідність у значеннях розуміти, бути очевидцем, сприймати оком, уявляти, вважати, визнавати, знати. Але український відповідник має

набагато ширшу смислову структуру, до якої входить більше спів значень: дізнатися, переконатися прослідкувати тощо. Тому російський сенсоризм (чуттєвість) співвідноситься ще з цілим рядом українських відповідників. Українське бачити характеризується простотою, мало розгалуженою структурою, однак дана лексична одиниця у свою чергу вживається зі значенням, якого немає в російській мові: світу не бачив, сприймати оком.

Відсутність симетрії між двома співвідносними сенсорними семантемами не могла не вплинути на структуру перекладацької парадигми даної сенсорної одиниці.

Здійснюючи контрактивний аналіз семантичних структур даної одиниці в системах двох мов, вказуємо на деяку розбіжність у їхньому компонентному складі. Такі відмінності пояснюємо певним відсотком суб'єктивності у підході укладачів двомовного словника до сегментування та індексації семантичного простору, що покривається даним сенсоризмом, що також частково обумовлено явищем мовної інтерференції.

Грунтовним доповненням до лексичентричної семантики є семантика текстоцентрична, вперше розроблена у працях Дж.Катца, Дж.Федора, П.Постала, Л.Абрагама, і Е.Кіфера. Єдність парадигматичного і синтагматичного аспектів контрастивного аналізу лексики двох мов є проекцією даних підходів на площині студій перекладознавчого напрямку. Парадигматичний підхід до зіставлення лексики двох мов базується на подібності у функціонуванні лексичних одиниць у складі певних словесних мікросистем; синтагматичний підхід до контрастивного аналізу лексики базується на тому, що навіть словам з еквівалентним денотативним значенням у різних мовах властиві відмінні лексичні зв'язки з іншими одиницями словника у складі словосполучення. Синтагматичне зіставлення лексичних одиниць на основі парадигматичного аналізу дає об'ємну картину досліджуваного мовного матеріалу.

Більш повне уявлення про міжмовні кореляції виникає при активному залученні текстів перекладів. Виявлені у результаті парадигматичного аналізу дані перевіряються у мікро- та макроконтекстах оригіналу і перекладу.

Особливе значення має контрастивне дослідження перекладів сучасної поезії, оскільки воно дає можливість прослідкувати траєкторію розвитку мов, зробити синхронний зріз їхніх сутностей.

Контрактивний аналіз лексичної семантики, здійснений за допомогою методу накладання структур оригіналу та перекладу, набуває особливої складності у контексті поетичного твору, де нерідко не відбувається очікуваної моносемізації. Поетичний контекст може служити засобом синкретизму значень полісемантичних слів, що є свідченням їхньої структурної дифузності. Поезія відрізняється від інших витворів словесного мистецтва гіперсемантизацією вербальних одиниць. Гіперсемантизація найчастіше має місце при оказіональному вживанні слова, де воно збагачується експресивними відтінками. Тому перекладачеві перш за все необхідно знайти ключ до зашифрованої вербальної реальності.

Ілюстрацією контрастивного дослідження лексичної семантики у структурі оригіналу та перекладу поетичного твору може бути аналіз шляхів відтворення складових синонімічного ряду дієслів, що позначають зорове сприйняття, з домінантою бачити в українських перекладах. Український синонімічний ряд з домінантою бачити є більш розгалуженим, ніж російський, як зазначалося раніше: бачити, дивитися, глянути, звидіти, зріти, глядіти, зазирнути, виглядати, озиратися, роздивитися, пропікти зором, світити більмами. Тут наявний значний відсоток контекстуальних сенсорних синонімів дієслівної домінанти лексико-семантичного поля зорового сприйняття. В окремих лексемах спостерігаємо значне метафоричне розширення семантичної структури.

Оскільки слово - згусток думки, а семантика - душа мови, контрастивне дослідження семантики співвідносних різномовних одиниць у тексті оригіналу та перекладу дозволяє вийти на рівень мовних картин світу, виділити у їхніх межах ядро і периферію, визначити накладання семантичних структур мов, що досліджуються, а також виявити притаманні кожній з них особливості вербальної сегментації семантичного простору.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000.

Резин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода.- М., 1964.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002.

Додаткова

Апресян Ю.Д. Интегральные описания языка и системная лексикография. - М., 1995.

Жлуктенко Ю.О. Аспекти контрастивної лексикології - Мовознавство, - № 6.- 1989.

Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження. - Мовознавство. - № 2-3.- 1996.

Скороходько Е.Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності. - Мовознавство.-№ 6.- 1995.

Михайленко В.В., Пермінова А.В. Контрастивна семантика у контексті перекладознавчих досліджень. - Методологічні проблеми перекладу. Філологічні науки. - Суми: Вісник Сумського університету. - №4.- 2002.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Визначте мету перекладознавчого напрямку контрастивної лінгвістики.

2. Назвіть єдиний вимір лексико-семантичних полів в контрастивній лінгвістиці.
3. Охарактеризуйте особливості семантичних сполук в котрастивній лінгвістиці.
4. Чим відзначаються лексико-семантичні поля на езотеричному та екзотеричному рівнях?
5. Охарактеризуйте лексицентричну та текстоцентричну семантику.
6. Які підходи контрастивного дослідження виділяються у межах лексицентричної семантики?
7. Охарактеризуйте семасіологічний та ономасіологічний підходи контрастивного дослідження.
8. Як слід аналізувати співвідносні лексеми у системах двох мов?
9. Чи впливає на структуру перекладної парадигми певної сенсорної одиниці відсутність симетрії між двома співвідносними сенсорними семантемами?
10. На чому базується парадигматичний підхід до зіставлення лексики двох мов?
11. Що дає синтагматичне зіставлення лексичних одиниць на основі парадигматичного аналізу?
12. У чому полягає значення контрастивного дослідження перекладів сучасної поезії?
13. Коли має місце гіперсемантизація?
14. Що ілюструє контрастивне дослідження лексичної семантики у структурі оригіналу і перекладу поетичного твору?
15. Визначте позитивну роль контрастивного дослідження семантики співвідносних різномовних одиниць у тексті оригіналу і перекладу?

2 РОЗДІЛ. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Тема 1. ЗАВДАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 1.1. Зміст поняття «переклад».
- 1.2. Предмет і завдання теорії перекладу.
- 1.3. Основні розділи теорії перекладу та її місце серед філологічних дисциплін.
- 1.4. Методологічні питання перекладу на сучасному етапі.
- 1.5. Принципи, засади теорії перекладу.

1.1. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ « ПЕРЕКЛАД»

На сьогодні, у час міжнародного обміну культурними цінностями, в тому числі й літературними, різноманітною науковою, технічною, політичною та діловою інформацією, проявляється все зростаюче значення перекладу у всіх галузях людської діяльності. В історії культури, літератури, філологічної науки ще не було такого періоду, щоб так проявлявся інтерес до перекладу.

Переклад - це багатогранний об'єкт вивчення, який можна розглядати з різних точок зору - історично-культурної, літературознавчої, мовознавчої і психологічної. Переклад - різновид міжмовного спілкування, рецептивно-продуктивної мовленнєвої діяльності. При цьому сприйнятий текст оригіналу відтворюється мовою друготвору.

Термін переклад може витлумачуватися у двох значеннях. Перше - процес перетворення тексту оригіналу або першотвору на текст друготвору (перекладу), що можна передати синонімом перекладання. Друге - це результат процесу перекладання. Це значення можна виразити через слово друготвір. Таким чином, внаслідок перекладання здійснюється передача

інформації, що міститься у словесному тексті першотвору, у текст перекладу.

У деяких працях вживається термін трансляція, що є відповідником до терміна перекладання, і транслят - відповідний до терміна друготвір.

Переклад розглядається перш за все як твір у його співвідношенні з оригіналом і у зв'язку з особливостями двох мов, а також з приналежністю матеріалу до тих чи інших жанрових категорій. На підставі цього встановлюється можливість перекладу, його засоби і прийоми, які зустрічаються на практиці, і простежуються закономірності, наявні у співвідношенні перекладу з оригіналом та обумовлені як особливостями мови оригіналу і мови перекладу, так і жанровими та індивідуально-специфічними рисами матеріалу. Матеріалом для дослідження служать тільки тексти, закріплені в книжно-писемній формі мови.

Коло діяльності, перекладу дуже широке: перекладаються з однієї мови на іншу вірші, художня проза, наукові та науково-популярні книги з різних галузей знань, дипломатичні документи, ділові папери, статті політичних діячів, промови ораторів, газетні матеріали та ін. Для всіх видів перекладацької діяльності, незважаючи на ступінь обдарованості та творчої ініціативи перекладача, загальними є два положення:

- мета перекладу - як можна ближче ознайомити читача або слухача, що не знають мови оригіналу, з його текстом ;
- перекласти - значить правдиво і повно виразити засобами однієї мови те, що вже виражено раніше засобами іншої мови.

Переклад повинен відбуватися:

- а) з однієї мови на іншу - неспоріднену, споріднену, близько-споріднену;
- б) з літературної мови на його діалект і з діалекта на літературну мову ;

в) з мови давнього періоду на цю ж мову, якою вона є сьогодні (наприклад, з давньоруської мови на сучасну українську мову тощо).

Для практики перекладу завжди важливо так передати зміст оригіналу іншою мовою, щоб донести цей зміст з усією повнотою і чіткістю, щоб переклад обов'язково відповідав нормам тієї мови, якою перекладався оригінал.

Зміст оригіналу, що підлягає перекладу, безпосередньо пов'язаний з тією мовою, якою він створений. Процес перекладу незалежно від умов, в яких він відбувається, навіть особливо сприятливих, обов'язково розпадається на два етапи:

- щоб перекласти, слід спочатку зрозуміти те, що перекладається;
- щоб перекласти, треба знайти і відібрати в тій мові, якою виконується переклад, необхідні засоби вираження (слова, словосполучення, граматичні форми).

Усяке тлумачення оригіналу, правильне чи неправильне, та ставлення до нього перекладача, позитивне чи негативне, є результатом відбору мовних засобів зі складу мови перекладу.

Історія перекладу знає багато випадків, коли зміст оригіналу переосмислювався перекладачем або навіть перекручувався. Разом з тим ми знаємо з історії літератури та сучасного нам досвіду перекладів безліч випадків, коли оригінал пояснювався і передавався засобами іншої мови цілком об'єктивно.

Перекладач, який працює не механічно, а свідомо, ні за яких умов не буде байдужим до вибору мовних засобів. Саме завдання - об'єктивно відтворити оригінал - змушує добирати відповідні засоби мови, щоб правильно пояснити оригінал.

До змісту поняття переклад входить така його характерна риса, як правдивість, яка проявляється не тільки тоді, коли йдеться про переклад

творів, співзвучних нам або далеких за вираженням у них світоглядом, але все ж таких, що наділені певними прогресивними особливостями, цінних в художньому або пізнавальному відношенні. Передумовою для відтворення правдивого перекладу є правильне тлумачення і розуміння тексту, а умовою його виконання є правильний вибір мовних засобів. Основою перекладу служить свідоме ставлення перекладача до єдності змісту і форми оригіналу.

Переклад здавна привертав увагу письменників та вчених, викликаючи різні принципові міркування, які перетворювалися на цілі нормативні принципові концепції. Зараз - у період небувалого розширення масштабів перекладацької діяльності - не тільки з новою силою загострився інтерес до неї, але й з'явилася свідомо необхідність науково систематизувати та узагальнити результати великого практичного досвіду, накопиченого в цій галузі, як і критичні думки письменників та вчених минулого і сучасності. Так, у сучасній філології стала розвиватися і склалася в спеціальну дисципліну теоретична наука про переклад.

1.2. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Перекладацька діяльність складна, вона полягає в постійних пошуках мовних засобів єдності змісту і форми оригіналу, у виборі можливостей передати це при перекладі. Такі пошуки мають творчий характер і вимагають активної роботи творчої свідомості перекладача.

Від перекладу, як творчого процесу, необхідно відрізнити теорію перекладу, як особливу наукову дисципліну, завданням якої є виведення закономірностей у співвідношенні між оригіналом і перекладом.

На основі дослідження закономірностей мови оригіналу та перекладу стає можливим визначити і закономірності у співвідношенні цих двох мов, а систематизацією матеріалу, одержану шляхами спостережень над кількома мовами, створити теорію перекладу справді науковою дисципліною.

Оскільки переклад завжди має справу з мовою, то це завжди означає роботу над мовою, оскільки переклад як наукова дисципліна вимагає вивчення характеру співвідношення двох мов та їх стилістичних засобів в лінгвістичному плані.

Переклад як наукова дисципліна постійно розглядає мовні явища, аналізує та оцінює мовні засоби, якими користувалися перекладачі. І це природно, тому що зміст оригіналу існує не сам по собі, а тільки в єдності з формою і тими мовними засобами, якими він переданий.

Якщо завданням теорії перекладу є дослідження закономірностей співвідношень між оригіналом і перекладом, узагальнення одержаних наукових результатів щодо пошуків необхідних засобів вираження, що допомагає перекладацькій практиці, то предметом теорії перекладу є співвідношення між оригіналом та перекладом і відмінність тих форм, які приймає це співвідношення в конкретних випадках і які вимагають пояснення і узагальнення.

Таким чином, теорія перекладу як наукова дисципліна в своєму лінгвістичному аспекті повинна аналізувати, пояснювати і узагальнювати факти перекладацького досвіду, встановлювати відповідності та розходження між мовами. Вона повинна служити науковою основою для перекладацької практики.

Наукова цінність теорії перекладу визначається тим різноманітним інтересом, який викликає її об'єкт - переклад, як творча діяльність, пов'язана з мовою і літературою, що припускає передачу оригіналу засобами іншої мови.

Переклад відігравав і зараз відіграє велику роль як засіб культурного, політичного та економічного спілкування між народами. Його роль сьогодні особливо велика. Тому переклад, як усяка творча діяльність, потребує встановлення закономірностей та теоретичного узагальнення у світі наукових спостережень, у пошуках необхідних засобів вираження мови оригіналу.

Лінгвістичний аспект у вивченні перекладу торкається в першу чергу його основи - мови, без якої не можуть виконуватися такі функції перекладу, як суспільно-політична, культурно-пізнавальна роль, його художнє значення та ін.

Разом з тим лінгвістичне вивчення перекладу дозволяє будувати роботу конкретно, оперуючи різними об'єктивними мовними фактами. Різні дослідження при перекладі оригіналу будуть безпредметними, якщо не будуть опиратися на аналіз мовних засобів вираження, використаних при перекладі.

Звичайно, лінгвістичним шляхом не можуть бути пояснені всі факти з галузі перекладу, зокрема, досить суттєві факти з історії художнього перекладу, пов'язані із ставленням перекладача до змісту оригіналу, з його тлумаченням, а іноді перекручуванням, яке виражається у пропусках, вставках, окремих смислових змінах тощо. Подібні випадки не мають ніякого відношення до лінгвістики. Разом з тим аналіз таких важливих питань художнього перекладу, як питання про мовну майстерність, як питання про передачу індивідуального стилю автора, вимагають стійкої мовознавчої основи: адже тільки по відношенню до літературної норми обох мов, що розглядаються, можна визначити та оцінити ступінь традиційності або новаторства стилю оригіналу і ступінь стилістичної близькості до нього в перекладі.

Таким чином, лінгвістичний шлях вивчення, не являючись достатнім для постановки та вирішення всіх проблем перекладу, безумовно, є необхідним у справі їх вичерпного дослідження. Саме ж завдання лінгвістичного вивчення є першочерговим тому, що в результаті його може бути створена тверда основа для об'єктивного вирішення інших, не менш важливих завдань.

Лінгвістично правильний підхід до перекладацьких завдань важливий виключно і в практичному сенсі: адже глибоке розуміння відмінностей у структурі двох мов тільки і може по-справжньому оберігати перекладача будь-яких оригіналів як від смислових помилок, так і від буквализму, що веде до насильства над мовою перекладу. Знання закономірностей, що існують у співвідношенні між двома мовами, завжди необхідне, тому що воно дозволяє свідомо визначити вибір засобів, необхідних для передачі індивідуальних особливостей оригіналу, не порушуючи при цьому норм літературної мови, якою виконується переклад. Важливо при цьому звертати увагу на закономірності в численних необхідних відступах від буквальної точності перекладу.

Якщо теорія художнього перекладу, як спеціальна галузь філологічної науки припускає тісне співробітництво мовознавства з літературознавством, а також з історією тих народів, мови яких вона торкається, то загальна теорія перекладу вимагає перш за все постановки цілого ряду лінгвістичних питань, вирішення яких і повинно складати базу для подальших досліджень.

Наука припускає вивчення закономірностей, що існують у даній галузі. Що стосується вивчення перекладу, то на основі дослідження закономірностей мови оригіналу і мови перекладу стає можливим визначити і закономірності у співвідношенні цих двох мов, а систематизацією матеріалу, одержаного шляхом спостережень над цілим рядом мов, досягти й більш широких узагальнень. Таким шляхом тільки і можна створити теорію перекладу об'єктивної наукової дисципліни, заснованої на вивченні мовних закономірностей. Існування таких закономірностей і робить можливою як практичну, так і теоретичну роботу в галузі перекладу, що не є якимось виключенням з інших форм людської діяльності.

1.3. ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Жодна наука не обходиться без використання досвіду минулого, праць про неї попередників, так і теорія перекладу не може обійтися без використання та узагальнення даних про історію перекладу, без підведення підсумків боротьби між різними напрямками в теорії перекладу та без урахування усіх висловлювань та думок про переклад.

За історичним оглядом слід визначити загальні завдання та умови роботи над мовою перекладу у зв'язку з вимогами, які до перекладу ставить мова, як засіб спілкування, та його літературна норма, яка і припускає відомі відхилення - незалежно від жанрових особливостей матеріалу, що перекладається, індивідуального стилю автора тощо.

Зміст основного розділу теорії перекладу повинен складатися, крім історичного огляду теорії перекладу, з огляду та визначення завдань, що ставляться перед перекладом залежно від жанрових особливостей оригіналу (газетно-інформаційні, документально-ділові, спеціальні наукові тексти, суспільно-політичні твори, художня література і т.д.), основних методів та прийомів теорії перекладу з лінгвістичної точки зору, типів реалізації перекладу, виявлення загальних принципів, за якими передається система виразових засобів індивідуального стилю письменника, автора першотвору, та розробка принципів аналізу кожного конкретного перекладу.

Якщо головним лінгвістичним завданням теорії перекладу є узагальнення і систематизація висновків із спостережень над конкретними фактами перекладу та висловлення закономірностей, існуючих у співвідношенні між різними мовами, то вирішення цього завдання припускає за основу дослідження явищ, що зустрічаються при перекладі певного виду матеріалу з однієї мови на іншу.

У системі лінгвістичних наук теорія перекладу пов'язана із загальним мовознавством, положення якого, як узагальнюючої дисципліни, вона не може не використовувати, з лексикологією, граматиною, стилістикою, історією окремих конкретних мов, з усіма їх специфічними аспектами. З них вона черпає і факти, і деякі висновки, що стосуються тих особливостей конкретних мов, про відповідність яких йдеться і в мові перекладу, і в мові оригіналу.

Специфікою теорії перекладу, на відміну від названих лінгвістичних дисциплін, є:

- постійне зіставлення фактів та цілих комплексів фактів в різних мовах;
- комплексний підхід до явищ мови, взятих у їх взаємодії: адже при перекладі важливе зіставлення не якоїсь однієї особливості не простої їх сукупності, а цілої системи, де все взаємообумовлене.

Серед перерахованих лінгвістичних дисциплін до теорії перекладу саме близьке відношення має порівняльна стилістика, яка є однією з теоретичних його основ, тому що будь-який текст першотвору належить до певного функціонального стилю. Перекладач має бути знавцем як мови оригіналу, так і мови перекладу, а отже, і знавцем виражальних, стилістичних особливостей обох мов, що зіставляються.

Практично завданням перекладу є пошуки співвідносних та паралельних засобів вираження змісту оригіналу - із засобів іншої мови. Переклад завжди має справу з різними стилями загальнонаціональної мови, але завжди враховує їх зіставлення і взаємопроникнення. Основним завданням теорії перекладу, як лінгвістичної дисципліни, є знаходження відповідних стилістичних засобів у тій мові, якою перекладається оригінал. Такий стилістичний прийом теорія перекладу зберігає і тоді, коли займається питанням про передачу індивідуального художнього стилю письменника першотвору, бо стиль письменника також є системою відбору та організації

мовних засобів, яка підпорядкована певному ідейно-художньому задуму, органічно пов'язана із змістом твору і часто відрізняється великою складністю.

Критерій оцінки ступеня відповідності перекладу оригіналу - у збігові або розбіжності змісту. Але зміст в оригіналі і в перекладі існує не сам по собі, не в ізольованому вигляді: він виражений за допомогою конкретних мовних засобів, що відтворюють цей зміст. Смилова та стилістична функції виникають як результат зіставлення між змістом та мовними засобами в загальному контексті. При передачі такого зіставлення у перекладі є суттєвою не формальна, а функціональна сторона, яка може вимагати вибору інших мовних засобів, відмінних від мовних засобів оригіналу. Такий вибір обумовлюється всім характером даного зіставлення.

1.4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Важливе місце в перекладацькій діяльності посідають методологічні питання перекладу на сучасному етапі.

Перекладацька діяльність складається з двох етапів, перший з яких починається з необхідності будь-якого перетворення, яке обумовлює взаємозв'язок лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, а інший - у виборі перекладацького варіанту, який обмежує об'єктивні (комунікативний задум автора оригіналу тексту, що визначає тематичну спрямованість; контекст, жанр оригіналу, місце і час комунікації) та суб'єктивні (особисті якості перекладача, його емоційно-психічний тип, професійні навички, загальна ерудиція тощо) фактори.

У кожному окремому випадку необхідність перекладацьких перетворень обумовлена взаємозв'язком усіх факторів.

Так, експлікація (пояснення) інформаційного змісту шляхом конкретизації їх значень в перекладі обумовлена на першому етапі перекладацької діяльності взаємозв'язком лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Ступінь абстракції і тип значення слова служить своєрідним індикатором висунення одного з цих факторів в межах їхнього взаємозв'язку, або їх рівнодіяння.

Які ж особливості висунення детермінатів (визначників) перекладу при конкретизації чи генералізації (узагальненні) значень слів?

Встановлено, що генералізація значень слів в перекладі художніх текстів зустрічається значно рідше конкретизації. Заміна одиниці з більш вузьким значенням одиницею з більш широким значенням призводить до лексичного об'єднання перекладу, тому що остання пізнавально та емоційно бідніша і тому має менший художній вплив. Перекладачі, якщо це можливо, уникають такого прийому. Генералізація значення одиниць викликана переважною дією лінгвістичних факторів і неминуча, коли значення одиниць двох мов взаємно не перекриваються (порівняймо: укр. *борці* - рос. *борцы* ; укр. *суп* - рос. *суп, щи*); а також, коли в ролі одиниці з більш вузьким значенням виступає конотаційно-відмічена одиниця (конотація - додатковий зміст слова або вираження, його семантичні або стилістичні відтінки, що накладаються на основне значення і служать для вираження різних емоційно - експресивних відтінків), переклад якої представляє великі труднощі і веде за собою незбіг стилістичних шарів.

У процесі перекладацької діяльності виникає ряд суттєвих проблем. Розглянемо прагматичний фактор (умову) процесу перекладу. Прагматична установка являє собою цілеспрямований відбір мовних засобів суб'єктом мови (адресантом) для виявлення певного впливу на реципієнта (адресата). Реалізація прагматичної установки відбувається в тексті.

Розвиток прагматики вказує на тісний зв'язок її з теорією контексту, яка в свою чергу пов'язана з теорією перекладу.

За відсутністю дейктичних (що вказують, виділяють, диференціюють) маркерів (міток) прагматична установка будь-якого висловлювання в контексті викликає певні труднощі, коли відбувається сприйняття тексту-оригіналу і, отже, його перекладу, де узгоджується з лінгвістичними аксіомами:

- варіанти значення мовної одиниці залежать від контексту;
- при зміні контексту змінюється зміст мовної одиниці, інтеграція (злиття) її значення.

Звичайно, такі положення варіативні, тому що немає однозначної відповіді на питання про ступінь автономії контекстуального значення. Число значень (варіантів значень) може бути в контексті значно більшим порівняно з неконтекстуальним значенням. Саме з контексті існують сприятливі передумови для зміни прагматичного значення, інтегрованого із семантикою мовної одиниці.

Інтенсивний розвиток прагматики, пов'язаний з теорією інтерактивного вербального (усного) спілкування, залученням даних когнітивної психології для аналізу збереження, переробкою мовної інформації підготував нове осмислювання прагматики та її зв'язку з лінгвістикою.

Екстралінгвістичні та лінгвістичні знання, що визначають основу прагматики, яка вивчає того, хто використовує мовні знаки, а також ті зв'язки, які укладаються між знаками і тим, хто говорить, або тим, хто слухає, і знаковою системою, рівнозначні в перекладацькій практиці.

Не менш важливою є проблема - філософія відображення авторської концепції художнього твору в перекладі. Це завдання завжди було актуальним, тому що інша культура складає окрему замкнену систему, синтетичну реалію, побудовану на мікрорівні мови. Це мегаобраз, символ,

своєрідний мікрокосм національної культури, концентрація інтелекту, динамічно визначена у тому просторі, яке В.Вернадський називає ноосферою. Але в авторській концепції художнього тексту закодовано, крім інформаційного, ще й художній зміст, що відображає унікальну авторську психологію, яка моделює певним способом реакцію інтерпретатора (пояснювача) і реципієнта (того, хто приймає пояснення). Реципієнт повинен адаптуватися до специфіки авторського сприйняття і відображення початкової реальності з метою ввійти до авторського інформаційного поля і вважати правильним той зміст, який запрограмований у творі художника.

У цілому переклад художнього тексту - це не тільки зміна мовного коду, але й транспортування його згідно із змістом в інший літературний/культурний контекст, що є засобом для утворення інших видів повідомлень.

Із сказаного вище витікає наступна проблема - концептуальність як правдивість перекладу. Суть її полягає в тому, що основна увага надається оригіналу, зміст і форма якого втілює певну концепцію так, як її розуміє більшість мистецтвознавців. Наприклад, Ю.Броєв стверджує, що концепцію художнього твору ніколи не можна передати адекватно ніякими засобами, крім тих, що вже використав творець. А втім, більшість геніїв мистецтва і самі добре усвідомлювали неможливість передати концепцію інакше, чим вони вже зробили.

Таким чином, якщо концепцію визнати кінцевою метою і основним засобом процесу перекладу, то це дозволить сформулювати новий підхід до нього як до концептуального перекладу.

Для цього важливо, щоб результат відповідав нормам мови перекладу, щоб його лінгвістичні особливості (лексичні, морфологічні, синтаксичні тощо) збігалися з їх еквівалентами в оригіналі, щоб екстралінгвістичні явища оригіналу були точно відображені в перекладі.

Все це важливо для концептуального перекладу, проте не виступає головним, тому що вирішальну роль в ньому відіграє лише збереження концепції. Якщо зона збережена, то читач має справу з правдивим, точним, адекватним перекладом, якщо ні - тоді перед нами лише обробка оригіналу, тобто новий, самостійний твір на однаковий сюжет.

Дуже рідко переклади аналізуються як наслідок перекладу, тобто чи переклав перекладач смисл і форму оригіналу з однієї мови на іншу. Переклад - це творчість. Але парадокс перекладацької діяльності полягає в тому, що вона більш успішна, якщо переклад знаходиться не дуже близько від оригіналу, цей парадокс формують три фактори:

1. У перекладі суттєво змінюється філософський аспект творчості. Якщо автор оригіналу втілює в творі тільки свою власну модель світу і робить її тим самим засобом та джерелом пізнання конкретної дійсності, то перекладач повинен приборкати в своєму творі уже дві істини про дві дійсності: про свою власну і про авторську. А це змінює суть концепції оригіналу.

2. Перекладач ще до початку своєї творчої діяльності знає концепцію оригіналу у формі запропонованого тексту, хоча ще не має ніякого перекладацького задуму. Тобто він може і повинен будувати свій твір первозданно, тому що всі компоненти його вже виготовлені автором оригіналу, в той час як сам автор оригіналу до кінця свого натхнення ніколи не знає, яким буде фінал його твору. Іншими словами, залежність автора від задуму, який може реалізуватися по-різному, зовсім не відповідає залежності перекладача від концепції оригіналу, яка не дозволяє ніяких вільностей, тоді як психологія творчого акту їх не тільки допускає, але й вимагає.

Таким чином, це психологічне протиріччя, що не дозволяє привести до відповідності концепцію оригіналу з іще незавершеною концепцією перекладу, принципово змінює в перекладі зміст оригіналу.

3. Лінгвістичний аспект відіграє значну роль при перекладі. Йдеться про те, що кожне слово в будь-якій національній мові має не тільки семантичне поле, але й валентне, тобто спроможне вступати в морфолого-синтаксичні зв'язки з іншими словами. Усе це надає слову особливий асоціативний простір, який ніколи не буває ідентичним аналогічному простору відповідного слова в іншій мові і вводить перекладача в неправдиву семантичну ситуацію, яка суттєво змінює концепцію оригіналу.

Під тиском цих трьох факторів переклад завжди відрізняється від оригіналу трьома ознаками:

- невідповідністю соціальної дійсності;
- неадекватністю ідей;
- нетотожністю мовних засобів.

Останнім часом у центрі уваги теоретиків перекладу стоїть питання про розуміння перекладу як комунікативний акт.

Головною особливістю такого підходу є те, що переклад розглядається з точки зору взаємодії між учасниками комунікації - адресатом і адресантом. Переклад визначається як особливий вид мовної комунікації, що має деякі специфічні особливості, основним завданням якого є забезпечення кінцевому повідомленню відповідності змісту вихідного повідомлення, нормам мови перекладу при обов'язковому дотриманні специфіки оригіналу.

Комунікативний підхід до перекладу визначається переважно комунікативною природою тексту. Текст, як основна одиниця комунікації, має комунікативно-прагматичну спрямованість на реципієнта.

Завданням перекладача є передача не тільки денотативного (що служить для співвіднесення з даним референтом і вказує на предмет безвідносно до його відмітних якостей) і конотаційного (що не просто вказує на предмет, але й несе в собі позначення його відмітних якостей) значень вихідного повідомлення, але й прагматичної установки.

Текст мовою перекладу виступає засобом реалізації прагматичної установки обох комунікантів: у адресанта - на адекватну передачу інформації, у адресата - не адекватне її розуміння. Такі установки визначають змістову структуру тексту і ієрархію компонентів цієї структури.

Таким чином, прагматичний підхід визначає актуальність дослідження фактора одержувача повідомлення.

1.5. ПРИНЦИПИ, ЗАСАДИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Першим принципом теорії перекладу є те, що переклад можливий з будь-якої словесної мови на будь-яку іншу. В основі цього принципу лежить єдність законів мислення, логічних і психологічних структур, властивих будь-якому етносу, народу, якою б мовою він не спілкувався.

Другий принцип теорії перекладу полягає в тому, що перекладацькі процедури здійснюються відповідно до вимог закону асиметричного дуалізму мовного знака.

Згідно з цим законом форма мовного знака може набувати іншого значення, а інше значення намагається втілитися в іншу форму.

Завданням перекладу є відтворення значення тексту оригіналу в іншій формі - мовних знаках перекладу. Переклад - це своєрідний синонім оригіналу, він має той самий зміст, що й оригінал, але втілений в іншу форму, на відміну від форми мовних знаків, - слів, синтаксичних конструкцій щодо оригіналу.

Третій принцип теорії перекладу виходить з того, що будь-яка діяльність, зокрема й перекладацька, має системний характер. Адже теорія перекладу є відображенням закономірностей, властивих самому об'єктові - мовам, що зіставляються. Усяка ж мова має структуру - взаємозв'язок певних одиниць, мовних знаків різного рівня, що є носієм певної функції, певного значення.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Современное переводоведение.- М.: ЭТС, 2000.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М. - Л., 2002.

Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування.- К.: Парламентське видавництво, 2004.

Додаткова

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973.

Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода.- М., 1981.

Ревзин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода.- М., 1964.

Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод.- М., 1964.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть два загальних положення, що витікають з вимог, які ставляться перед перекладачем.
2. Розкажіть, як відбувається переклад.
3. На які два моменти розпадається процес перекладу?
4. Назвіть характерну рису для перекладу і скажіть, у чому вона проявляється.
5. Що є передумовою для вирішення правдивого перекладу?
6. Що є основою перекладу?
7. Яку роль відіграє переклад?
8. У чому полягає завдання теорії перекладу?
9. Що є предметом теорії перекладу?
10. Чим визначається наукова цінність теорії перекладу?
11. У чому полягає лінгвістичне вивчення перекладу?

12. З якими філологічними дисциплінами пов'язана теорія перекладу? 13.3
13. Чого складається зміст теорії перекладу?
14. Визначте головне лінгвістичне завдання теорії перекладу.
15. У чому полягає специфіка теорії перекладу?
16. Яка лінгвістична дисципліна має найбільш тісний зв'язок з теорією перекладу і в чому це проявляється?
17. Як визначається критерій для оцінки ступеня відповідності перекладу оригіналу?
18. З кількох етапів складається перекладацька діяльність?
19. У чому полягає прагматичний фактор процесу перекладу?
20. Розкрийте завдання філософії відображення авторської концепції художнього твору в перекладі.
21. У чому полягає сумніве концептуальності як правдивості перекладу?
22. Що є важливим для нового підходу до перекладу як до концептуального?
23. У чому парадокс перекладацької діяльності?
24. Які фактори викликають на парадокс перекладацької діяльності?
25. За якими ознаками відрізняється переклад від оригіналу?
26. Назвіть основні принципи теорії перекладу.

Тема 2. УКРАЇНСЬКА МОВА І ПЕРЕКЛАД

План

- 2.1. Роль перекладу у розвитку української мови і нової української літератури.
- 2.2. Українська школа перекладу ХХ ст.
- 2.3. Стан перекладу на сучасному етапі.

2.1. РОЛЬ ПЕРЕКЛАДУ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Жоден народ і, отже, його мова не є ізольованими. Та й світовий досвід показує, що навряд чи така ізоляція була б на користь розвитку як культури даного народу, так і його мови. Вагому роль у розвитку української мови як засобу комунікативної, пізнавальної та естетичної діяльності завжди відігравав переклад. Перекладацька діяльність розглядається як важливий етап у творенні української нації, її духовної і матеріальної культури, як спосіб освоєння світової культури та взаємозв'язків із нею. Вона стала потужним джерелом мистецьких, філософських, релігійних та інших ідей упродовж усієї історії України від найдавніших часів до сьогодні. Тут ми не беремо до уваги широке розуміння перекладу як передачі понять навколишнього світу засобами мови, а маємо на увазі переклад літературний як форму існування та духовного розвитку українського народу.

Історія літератури засвідчує вагоме значення перекладу як міжкультурного феномена в генезі національного літературного процесу. Ще І.Франко висловлював переконання, що "добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур належать до підвалин і власного мистецтва". Сучасне літературознавство (Р.Гром'як, Д.Дюришин, В.Жирмунський, Д.Наливайко, А.Попович, П.Топер) розглядає переклад як органічну складову літературного процесу.

Особливо виразно суттєва роль перекладу як дієвого засобу розвитку мови, багатого джерела ідей, тем, образів, могутнього стимулу для оригінальної творчості виявляється в період становлення національної літератури. Розвиваючись, вона спирається на переклади та запозичення, що зумовлено пошуками відповідних імпульсів в інонаціональному середовищі. Таким чином, переклад органічно вписується в контекст літератури, що сприймається, поповнюючи її потенціал, сприяючи розширенню меж власної літератури в світовому культурному просторі та засвідчуючи її потребу в міжлітературній комунікації, здатність до самовідтворення. Важливу функцію перекладу в розвитку національного літературного процесу, передусім у періоди становлення, усвідомлювали і прихильники амбівалентного ставлення до перекладацького мистецтва (В.Гумбольдт, О.Потебня). "Розквіту самостійної народної творчості в науці та поезії, - вважав О.Потебня, - завжди передують періоди наслідування, які передбачають ... знання іноземних мов, що співмірне збільшенню кількості хороших перекладів, котрі відповідно збільшуватимуть у народі запас слів і рано чи пізно знайдуть собі вихід у своєріднішій творчості". Зазначимо, що зарубіжний твір - Вергілієва "Енеїда" - дав поштовх розвитку нової української літератури, окреслюючи тенденцію переходу від наслідування до оригінальної творчості, з одного боку, та до перекладу - з другого. Таким чином, "Перелицьована Енеїда" І.Котляревського, "травестійний" жанр якої зумовлювався застосуванням не достатньо виробленої (фонетично й стилістично) народної мови, а також традицією використання народного просторіччя (інтермедія, інтерлюдія, різдвяні та великодні вірші) не тільки започаткувала нову українську літературу, а й на певний час визначила напрям її розвитку в межах бурлескно-травестійного стилю.

Не випадково в українській літературі початку ХІХ століття виняткового значення набуває проблема джерел, ґрунту, засобів творення самобутньої

літератури, в межах якої перекладові відводиться одне з перших місць. Показовим у цьому є обґрунтування вагомої ролі перекладів у процесі становлення нової української літератури Розумником Донорським, який вважав, що "во всякое время, особенно при нынешнем состоянии нашей словесности, лучший иностранный отрывок, удачно переведенный, полезнее дюжины толстых и безвкусных подлинников... у нас еще нет верного вкуса, ... но есть стремление к приобретению оногo".

Таким чином, підпорядковуючись процесу становлення нової української літератури, переклад виконує роль стимулу для оригінальної творчості, є джерелом її ідейно-тематичного, жанрово-стильового збагачення і засобом розвитку й утвердження української мови як мови національної літератури, що набувало першочергового значення у складній політичній атмосфері для українського слова. Цікавою щодо цього є думка М.Костомарова щодо перекладу пушкінської "Полтави" Є.Гребінкою. Вбачаючи основне значення твору в утвердженні української мови на етапі її становлення, критик зазначає: "Гребінка перший відійшов од попереднього пародійного напрямку: цей обдарований письменник, усвідомлюючи, що словом, яким розважав публіку Котляревський і Артемівський, зовсім не спотворене наріччя російської мови, а мова, дана в наділ 12 мільйонам народу, хотів показати здатність його до розвитку і багатства. Перекласти "Полтаву" Пушкіна малоросійською мовою - ідея смілива, що приносить честь тому, хто перший вважає мову на це здатною".

У літературно-критичній думці ХІХ ст. порівняно з давнім періодом відбулася переакцентація проблем перекладу: замість одного з найдискусійніших питань методу відтворення чужоземного зразка обговорювалася проблема спроможності української народної мови передавати витончену думку та піднесений стиль оригіналу.

Важливу роль у становленні нової української літератури відіграла перекладацька діяльність П.Гулака-Артемівського. Саме йому вдалося утвердити великі можливості української мови, знайти відповідні засоби відтворення іншомовного оригіналу поза межами бурлескно-травестійної поетики. П.Гулак-Артемівський не тільки започаткував різновиди травестійного перекладу (байки І.Красицького, "Гараські пісні" Горация, "Рибалка" Й.-В.Гете), а й уперше в українській літературі подав зразок повновартісного художнього перекладу ("Псалми"), накресливши тим самим можливі подальші шляхи його розвитку.

Байкарська творчість П.Гулака-Артемівського засвідчує тісний зв'язок між оригінальною та перекладною літературою. Переклади байок І.Красицького певним чином зумовили і звернення П.Гулака до оригінальної творчості. Про намір створити адекватний переклад, близький за духом оригіналові, свідчать слова самого П.Гулака-Артемівського: "Кто с чувством беспристрастия вникнет в дух некоторых од Горация, тот сознается, что его философия немногим чем различенствует с философию наших малороссийских Пархомов: фалернское и горилка - вот вся разница".

В українському перекладі Псалтиря, однієї з найпопулярніших книг Біблії, ще більшою мірою виявляються перекладацькі принципи П.Гулака-Артемівського, зокрема пошук адекватних засобів для відтворення змісту і форми оригіналу. Цей переклад як зразок повновартісного перекладу здобув визнання критиків різних літературних епох (С.Є.Єфремова, М.Зерова, І.Айзенштока, П.Одарченка, І.Качуровського).

Відхід від бурлескно-травестійної поетики, започаткований П.Гулаком-Артемівським-перекладачем, мав особливе значення для подальшого розвитку нової української літератури. Об'єднані навколо ідеї утвердження української мови, письменники прагнули засвідчити її здатність для створення серйозної літератури. Зокрема Г.Квітка-Основ'яненко написав

цілком оригінальну повість "Маруся", щоб довести, що малоросійською мовою можна писати ніжне, зворушливе. А Левко Боровиковський, давши зразки лірики, позбавлені бурлескних елементів, наголошував на серйозність своїх творів на протигагу несправедливої думки, що малоросійською мовою можна писати лише про жартівливе та смішне. Усвідомлюючи велике значення перекладу для розвитку і збагачення української мови, поет вивчив польську мову, перекладав і переспівував кращі твори чужомовних авторів. Таким чином, переклади, постаючи органічною частиною та потужним імпульсом самобутнього літературного розвитку, відіграли вагому роль у становленні української мови та нової української літератури.

Незважаючи на заборону царським урядом української мови, у ХІХ ст. переклад, навпаки, активізується, що знаменує собою новий етап у його розвитку, для якого властивий якісно повий підхід, що включає таке поняття, як адекватність (змістово-формальна відповідність). З'являється перекладач-професіонал з його різнобічною підготовкою (фонові, мовні знання), формується інше ставлення до першотвору тощо. Завдяки перекладацькій діяльності І.Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Є.Гребінки, М.Старицького, П.Куліша, І.Франка та багатьох інших в українській літературі з'являються твори як світової класики (Гомера, Сапфо, Вергілія, Овідія, Данте), так і сучасників (Міцкевича, Словацького, Байрона, Гете, Шиллера, Шеллі, Гюго, Пушкіна, Некрасова), нові переклади біблійних книг, європейського фольклору та ін.

У цей час зацікавлення європейського романтизму культурами колоніальних народів продовжуються переклади українських творів, зокрема усної поетичної творчості, поезії Шевченка, творів інших сучасників.

2.2. УКРАЇНСЬКА ШКОЛА ПЕРЕКЛАДУ ХХ СТОЛІТТЯ

Особливого піднесення українська школа перекладу набуває у ХХ ст. в діяльності неокласиків, М.Лукаша, Г. Кочура, В. Мисика, М.Ореста, І.Качуровського та ін. Водночас розвинулася й наука про переклад у наукових дослідженнях О.Фінкеля, О.Кундзіча, С.Ковганюка, В.Коптілова, М.Москаленка, О.Чередниченка, В. Радчука, Р.Зорівчак, О.Семенця та ін.

ХХ ст. - епоха науково-технічного прогресу та інформаційної революції, що зумовило не тільки кількісне збільшення перекладів на українську, а й з української мови, та якісне їх виконання завдяки новій машинній технології, новому підходу до перекладу. Українська культура ХХ століття продовжує засвоювати як світові класичні праці, так і сучасні. З'явилися переклади Геродота, Августина, Платона, Бокаччо, Еразма Роттендамського, Сервантеса, Боплана, Гельвеція, Тойнбі, Рассела, Сартра, Поппера, Фрейда та багатьох інших. За часи незалежності розширилися функції української мови шляхом перекладів державно-урядової, науково-технічної документації, кінофільмів, проведення різних заходів (фестивалі, конкурси, конференції) та ін.

У ХХ ст. продовжуються переклади з української мови на іноземні. Ще на початку століття на всю Європу гриміла слава творів В. Виниченка, перекладалися твори українських класиків і сучасників. При видавництві журналу "Дніпро" функціонував відділ перекладу на іноземні мови. Українська мова вивчається в ряді іноземних університетів на кафедрах україністики та славістики. З іншого боку, через тривалий час колоніального статусу України зберігається тенденція непрестижності української мови і використання замість неї російської мови.

Другий аспект пов'язаності української мови та перекладу носить суто лінгвістичний характер. Староукраїнська та сучасна українська мова як імпортувала іншомовні запозичення, так і експортувала власні. Звичайно,

основного впливу зазнала лексика української мови, яка, за сучасними дослідженнями, містить близько 10 відсотків іншомовних слів, і, здається, ця тенденція має схильність зростати.

Мабуть, у світі немає жодної мови, яка не мала б іншомовних слів. Це цілком нормальне явище поповнення власної лексики за рахунок привнесення нових реалій, синонімічних рядів та розширення лексичних значень, а також уведення запозичень і на граматичному рівні. Без запозичень важко уявити різні сфери суспільної діяльності: наукову, технічну, спортивну, політичну, військову, філософську, а останнім часом -комп'ютерну.

Від часу перекладацької діяльності в українській мові засвоїлася лексика зі старослов'янської (*злато, вождь, благословити*), грецької (*ангел, історія, атлет, фотографія*), латинської (*імператор, антена, лінія, студент*), тюркських (*диван, козак, халат*), арабських (*алгебра, алкоголь, zenit, магазин*), польської (*зичити, кохати, драбина, скарга, хвороба*), німецької (*ліхтар, фарба, майстер, варта*), французької (*альбом, жанр, бульвар, костюм*), голландської (*адмірал, гавань, боцман, дамба, кабель*), італійської (*акорд, дует, банк, арка*), іспанської (*армада, какао, карамель, сигара*), англійської (*футбол, сейф, піджак, кекс, фольклор*), російської (*музик, посланник, чиновник*) та інших менш поширених мов. Останнім часом за рахунок перекладу офіційної, наукової та публіцистичної лексики в українській мові поширилися слова іншомовного походження, в основному англійського: *колас, анонс, кілер, папараці, пейджер, ток-шоу, вінчестер* та багато інших. Неоднакове ставлення викликає вживання іноземних слів. Проте, як відомо, мова - це динамічна система, і час визначить органічність іншомовних запозичень.

Унаслідок перекладів українська мова ставала також об'єктом запозичень іншими мовами. Багато українізмів запозичила російська мова (*хлопець, дівчина, самотійний, батько, малювати* та ін.). В інших мовах - це слова на

позначення поширених та особливих українських реалій (*горілка, борщ, козак, рада*), а також менш поширених реалій, що використовуються при перекладі конкретного тексту.

Отже, розглянувши історико-культурний та лінгвістичний аспекти перекладацької діяльності, можна зробити висновок про її нерозривність з функціонуванням і розвитком української мови як засобом реалізації комунікативної, пізнавальної та естетичної діяльності. Завдяки українській мові перекладна література була головним засобом єднання України зі світом, постачальником нових ідей у різних сферах матеріальної і духовної культури. У зв'язку з цим випливає ще один актуальний висновок про реальне, а не декоративне, сприяння української держави розвитку української мови, зокрема, що стосується книговидавничої та перекладацької справи. Україні потрібна спеціальна, розроблена і підтримана державою програма перекладацької діяльності, визначення основних напрямків її реалізації, створення словників з різних мов, українізації комп'ютерної справи.

Тільки справжня державність українського народу може бути гарантією успішного розвитку української мови, у тому числі перекладацької діяльності.

Історична доля українського народу докорінно змінилася з утворенням на руїнах СРСР суверенних держав, серед яких й незалежна Україна.

Українська мова, як і мови союзних республік, одержали державний статус, що послужило захистом проти цілковитого витіснення цих мов на периферію суспільного життя.

2.3. СТАН ПЕРЕКЛАДУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На сьогодні переклад, як і всі галузі культури нашої країни, поставлений на служіння широким народним масам і призначений знайомити їх з творами іноземної літератури саме українською мовою. Переклад - це прямиий шлях до

ознайомлення одних народів з літературними цінностями інших і тим самим - дієвий засіб подальшого розвитку української культури. Тому сучасне життя диктує критерії оцінювання перекладу, ставить певні вимоги до перекладацької діяльності.

Таким чином, можна сформулювати характерні особливості сучасного перекладу:

1. Принциповість і плановість відбору творів, що перекладаються.
2. Широта та різноманітність перекладацького матеріалу.
3. Загальний високий рівень майстерності, заснований на ідейно-смісловій правильності перекладу та збереженні художньої своєрідності оригіналу, умовами для якого є:
  - а) висока якість рідної мови, що передбачає боротьбу з буквализмом, насильством над рідною мовою;
  - б) різноманітність засобів, що застосовуються в окремих конкретних випадках.
4. Творче ставлення до перекладу та відсутність догматизму в самих принципах перекладу.
5. Наявність наукової основи в організації роботи по перекладанню, редагуванню, випуск у світ перекладеної літератури.

Основні положення сучасного перекладу зводяться до:

1. Визнання відповідальності перекладача за якість його роботи, звідси вимога правдивості перекладу, покликаною давати читачу повноцінне уявлення про перекладений оригінал.
2. Вимога високої якості мови в перекладі, через що - боротьба з буквализмом, з усяким насильством над рідною мовою з боку мови оригіналу.
3. Принцип діалектичної єдності змісту і форми літературного твору, і тим самим - вимога відповідності перекладу оригіналу як в окремих елементах, так і в цілому всього твору.

4. Дивитися на перекладений оригінал як на єдине смислове ціле, де кожний окремий елемент відіграє свою смислову роль, де відчувається зв'язок з певним національним середовищем, суспільною обстановкою, епохою.

5. Конкретний підхід до теорії і практики перекладу на основі постійного використання різних наукових даних чи свідчень про історію народу, історію мови, культури, літературу тощо, застосування принципу вивчення явищ у їх взаємозв'язку.

6. Визнання принципу повноцінного перекладу, що досягається завдяки тому, що ми виходимо не з окремих елементів, а із складного цілого, в яке вони складаються і в якому набувають свого конкретного значення.

Слід ще відзначити такий маловивчений напрямок сучасного перекладознавства, як кінопереклад, при якому часто втрачається "переклад культур", через що необхідно виправити стан справ у сфері такого "самого масового" з мистецтв, готуючи для цього кіно перекладачів для їх майбутньої професійної діяльності.

До мало вивченого різновиду перекладу належить інтерсеміотичний переклад, який являє собою передачу одного й того ж тексту його змісту засобами будь-якої несловесної семіотичної системи, як, наприклад, хореографія, музика, кіно тощо. Такий різновид виходить сьогодні на перший план завдяки багатьом різнорідним факторам - від бурхливого розвитку інтернету та електронної пошти, рекламної справи, що мають вплив на суспільство, до широкого поширення ідей деконструктивізму в мистецтві.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Грим'як Р. Літературна рецепція в компаративістичних студіях // Слово і час-2002.- № 2.

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973.

Додаткова

Сорока М.І. Українська мова і переклад // Українська мова та література.- 1999.-№40.

Полубиченко Л.В. Всероссийская научно-практическая конференция "Проблемы перевода: теория и практика"// Вестник Московского университета.- М.: Изд-во Московск. університета, 2002.- № 2.- Серия 19.

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.: Филология три - Санкт-Петербург, 2002.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає позитивна роль перекладу?
2. Від яких факторів залежить перекладність тексту?
3. Чому робота з рідним словом при перекладі є цікавою, корисною?
4. Розкажіть про перекладацьку діяльність як важливий етап у творенні української нації, її духовної і матеріальної культури.
5. Який вплив мала українська культура на російську?
6. Як активізується переклад у ХІХ ст.?
7. Чим характеризується період європейського романтизму для перекладу?
8. Чия діяльність сприяла піднесенню української школи перекладу у ХХ ст.?
9. Якими позитивними і негативними тенденціями характеризується українська школа перекладу у ХХ ст.?
10. Охарактеризуйте переклади з української мови на іншомовні на початку ХХ ст.
11. Що позитивного знаходимо в іншомовних запозиченнях для власної лексики?
12. З яких мов була засвоєна лексика української мови від часу перекладацької діяльності?

13. Чи стала українська мова об'єктом запозичень іншими мовами завдяки перекладу?
14. Сформулюйте характерні особливості сучасного перекладу,
15. Сформулюйте основні положення сучасного перекладу.
16. Які відомі мало вивчені різновиди перекладу?

Довідка

АГІОГРАФІЯ - вид церковно-історичної літератури, що містить життєопис (житіє) "святих" і церковних діячів.

АПОКРИФ - твори релігійної літератури з біблейськими сюжетами, зміст яких не завжди і не зовсім співпадав з віровченням, тому вони не визнавалися церквою і були заборонені.

БЕЛЕТРИСТИКА - художні твори в прозі - романи, повісті, оповідання.

ПАТРИСТИКА - християнська догматична філософія так званих "батьків церкви", що виступала проти язичництва та античного матеріалізму, що передувала схоластиці.

СХОЛАСТИКА - середньовікова релігійно-ідеалістична філософія феодального суспільства, заснована на церковних догматах, що обслуговувала богослов'я, відрізняючись безпредметними міркуваннями та марними логічними хитруваннями.

Тема 3. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 3.1. Сутність загальної теорії перекладу.
- 3.2. Основні теорії перекладу. Денотативна теорія перекладу.
- 3.3. Трансформаційна теорія перекладу.
- 3.4. Семантична теорія перекладу.
- 3.5. Теорія рівнів еквівалентності.

3.1. СУТНІСТЬ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

Як уже зазначалося, завдання загальної теорії перекладу полягає в розкритті сутності перекладацької діяльності, створенні теоретичної моделі перекладу, яка б розкривала як загальне поняття еквівалентності (рівнозначності), так і основи процесу породження тексту перекладу, загальна теорія перекладу повинна пояснити всі явища, які спостерігаються при перекладі, і служити вихідним пунктом для розроблення окремих проблем. Відсутність такої теорії приводить до неправильної інтерпретації відомих фактів та змішуванню окремих правил та загальних закономірностей.

В історії перекладу було немало спроб прийти до певних узагальнень, виробити конкретні правила перекладацької діяльності. Ці узагальнення формулювалися у вигляді принципів (вимог), які повинен задовольняти переклад. Багато перекладачів супроводжували свої переклади своєрідним викладом свого "перекладацького кредо", вказуючи в передмові, якими принципами вони керувалися у своїй роботі і чому їх переклад слід вважати правильним. Подібні принципи виводилися з перекладацької практики і самі по собі були безперечними, але оскільки вони не базувалися на якійсь теоретичній моделі перекладацької діяльності, вони торкалися лише окремих або поверхових аспектів цієї діяльності. Фактам, на основі яких виводився

той чи інший принцип, не важко було протиставляти інші факти, що підтверджували зовсім протилежний принцип.

3.2. ОСНОВНІ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ. ДЕНОТАТИВНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Серед основних теорій перекладу можна виділити чотири: денотативну, трансформаційну, семантичну, теорію рівнів еквівалентності.

Денотативна (ситуаційна) теорія перекладу - це найбільш поширена модель перекладу. Вона підтверджує той факт, що зміст усіх мовних знаків відображає якісь предмети, явища, відношення реальної дійсності. Такі елементи реальної дійсності, що відображаються у знаках мови, називаються денотатами . Створювані за допомогою мовних засобів повідомлення (відрізки мови) також мають інформацію про якусь ситуацію, тобто про якісь денотати, поставлені у певні зв'язки між собою.

Якщо відволікатися від неіснуючих відмінностей, то слід визнати, що навколишня реальна дійсність однакова для усього людства. Спільність навколишнього світу, біологічної структури, виробничих та життєвих процесів у всіх людей, незалежно від мовної приналежності приводить до того, що всі люди обмінюються думками про одні й ті ж явища дійсності, але по-різному називають одні й ті ж денотати. Тому всі мови по-різному називають одне й те саме, хоча позначають одні й ті ж явища навколишньої дійсності.

Таким чином, основний зміст комунікації, у тому числі і "двомовної" лежить за межами мови. У відповідності з цим денотативна теорія перекладу визначає переклад як процес опису за допомогою мови перекладу денотатів, описаних мовою оригіналу. Сприймаючи текст оригіналу, перекладач ототожнює мовні одиниці, з яких складається цей текст, з відомими йому знаками, через які з'ясовує, яку ситуацію реальної дійсності описує оригінал.

Після з'ясування денотата оригіналу перекладач описує цю ж ситуацію мовою перекладу.

Важливо підкреслити, що переклад можливий тоді, коли між одиницями двох мов попередньо була встановлена ситуативна тотожність шляхом звернення до дійсності.

Опис засобами мови перекладу будь-якої реальної ситуації, отриманої з тексту оригіналу, завжди принципово можливий, оскільки кожна розвинута мова має необхідні засоби не тільки для опису уже відомих фактів і явищ навколишньої дійсності, але й для позначення нових явищ. При цьому не виникає труднощів при перекладі окремих випадків розходжень у відображенні дійсності, обумовлених особливостями умов життя окремих народів. Ці особливості завжди пізнавальні, а тому можуть бути описані засобами мови перекладу.

Таким чином, денотативна теорія правильно відображає ряд дуже важливих сторін процесу перекладу і дає можливість пояснити різні особливості вибору варіанта перекладу, пов'язані із зверненням до реальної дійсності. Проте денотативна теорія не може пояснити декількох варіантів перекладу одного й того ж уривку оригіналу, а також не спроможна дати теоретичну основу для обґрунтування вибору між цими варіантами.

Не розкриває денотативна теорія і системного відношення між змістом оригіналу і перекладу. Вона не враховує своєрідності інформативного навантаження самих одиниць, що складають обидва тексти. Звернення до дійсності дає можливість лише визначити, що сказано в тексті, що перекладається, але не як це сказано. Звідси виходить, що в більшості випадків зміст оригіналу буде визначатися не тільки ситуацією, але й тим, якими саме мовними засобами ця ситуація в ньому описана. А тому в тексті перекладу важливу роль буде відігравати вибір мовних засобів для передачі певної ситуації - у всіх випадках, коли цей вибір не визначається ситуацією.

Звернення до дійсності виявляється недостатнім - необхідно ще описати відношення між мовними одиницями оригіналу і перекладу.

Проте не можна говорити, що денотативна теорія неправильна і непотрібна, тому що без врахування цієї теорії не можна пояснити деякі сторони перекладацького процесу. Однак пояснювальна сила цієї теорії обмежена. Для опису всіх компонентів перекладеної інформації, засобів і шляхів перекладу, відношень між змістовими елементами оригіналу і перекладу потрібна теорія, що охоплює й інші аспекти перекладацької діяльності.

3.3. ТРАНСФОРМАЦІЙНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Процес перекладу може бути представлений таким чином: перекладач отримує оригінал, проводить якісь операції, пов'язані з оригіналом, і в результаті створює текст перекладу. Дії перекладача в даному разі можна розглядати як роботу якоїсь кібернетичної системи, на "вхід" якої поступає оригінал, а на "виході" видається переклад.

Інакше кажучи, основу перекладацької діяльності буде перетворення або трансформація тексту оригіналу в текст перекладу. З таким розумінням перекладацької діяльності і з'являється трансформаційна теорія перекладу. Виникнення її пов'язане з ідеями лінгвістичного вчення, відомого під назвою "трансформаційної граматики". Трансформаційна граMATика розглядає правила виникнення синтаксичних структур, які характеризуються спільністю лексем та основних логіко-синтаксичних зв'язків, наприклад: *"Хлопець кинув камінь"*, *"Камінь був кинутий хлопцем"*, *"Кинутий хлопцем камінь"*, *"Кидання каменя хлопцем"*. Подібні структури можуть виникати одна з іншої за відповідними трансформаційними правилами. Відрізняючись за формою одиниць, що їх складають, вони мають значну, хоча й не абсолютну, спільність (іншими словами інваріантність) плану змісту.

Трансформаційна граматики не просто зіставляє одну з іншою структури, пов'язані правилами трансформації. Вона вважає деякі з таких структур вихідними ("ядерними"), а інші структури ("трансформи") виводить з невеликої кількості ядерних структур, або, навпаки, зводить до ядерних структур. Так, наприклад, якщо за ядерну прийнята предикативна структура (предикат - це присудок) "діяч - дія" *"Хлопчик читає"*, то з неї легко виводяться всі інші трансформи, що зберігають це основне відношення: *"Читання хлопчика"*, *"Хлопчик, що читає"*, *"Прочитане хлопчиком"* і т.п.

Використання трансформаційної моделі при вивченні перекладацької діяльності є корисним. Розглядаючи формальні одиниці оригіналу і перекладу як взаємопов'язані трансформи, трансформаційна теорія відводить важливе місце порівняльному вивченню різномовних форм, між якими можуть встановлювалися зв'язки перекладацької еквівалентності.

Подібний підхід створює теоретичну базу для опису системи перекладацьких відношень двох конкретних мов, що є одним з головних завдань перекладознавства. На основі зіставлення вихідних і кінцевих форм перекладацьких перетворень стає можливим виявити різні типи трансформацій при перекладі, що наділяє перекладача знанням так названих "перекладацьких прийомів", які широко використовуються на практиці. Велику цінність має спроба пов'язати процес перекладу з внутрішньомовними трансформаціями. Цей напрямок трансформаційної теорії перекладу засновується на добре відомих фактах "граматичних замінів", коли певним структурам оригіналу відповідають інші граматичні структури в перекладі.

При всій позитивності трансформаційна теорія має серйозні недоліки, тому що напрямок цієї теорії фактично обходить проблему перекладацької еквівалентності. Поняття інваріантності змісту трансформів одного ряду правильно відображає відсутність повної тотожності між ними, але в той же час припускає однакові смислові зв'язки усередині компонентів будь-якого

трансформаційного ряду. Таким чином, трансформаційна теорія перекладу є придатною для опису лише деяких сторін перекладацької діяльності.

3.4. СЕМАНТИЧНА ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Одним із основних завдань загальної теорії перекладу є розкриття сутності еквівалентних відношень між змістом оригіналу і перекладу. Неважко уявити, що теоретична модель перекладацької діяльності повинна базуватися на вивченні смислової сторони текстів оригіналу і перекладу. Розмірковуючи теоретично, можна стверджувати, що еквівалентність двох текстів (у тому числі і двох текстів різною мовою) припускає ідентичність або досить близьку подібність усіх або деяких смислових елементів, що складають зміст цих текстів. Процес перекладу буде зведений до виділення смислових елементів в оригіналі та до вибору одиниць в перекладі.

Будь-яка семантична модель перекладу, тобто семантична теорія перекладу, що передбачає зіставлення елементів змісту оригіналу та перекладу, обов'язково передбачає аналіз структури цього змісту, вміння виділяти в ньому якісь елементарні одиниці або компоненти. Це створює значні труднощі в розробці подібних теорій, оскільки наявні до цього часу в мовознавстві теорії задовольняють не зовсім.

Розвиток лінгвістичних досліджень плану змісту дає можливість більш детально описувати елементи смислу в оригіналі та перекладі. Зміст (значення) будь-якої одиниці мови розглядається як набір (пучок) більш елементарних смислів, семантичних множників або сем. Виділення окремих сем у змісті мовної одиниці відбувається шляхом визначення диференційної ознаки, за якою зміст даної одиниці протиставляється близькій за значенням іншій одиниці даної мови. Так, значення слова "*студент*" характеризується таким набором елементарних смислів або значень:

- 1 "Студент" - не "викладач".
2. "Студент" - не "учень".
3. "Чоловіча стать" - не "студентка".
- 4 "Одна особа" - не "студенти" і т.п.

Уживаючи слово "студент", будуть відтворюватися саме ці ознаки. Разом з тим інші ознаки, які наявні у кожного студента,- його вік, зріст, колір волосся та ін. - виявляються лінгвістично несуттєвими (нерелевантними) і не відображаються в значенні слова "студент".

Спираючись на подібне розуміння структури плану змісту, семантична теорія перекладу засновує перекладацьку еквівалентність на наявності загальних сем у змісті оригіналу та перекладу. При цьому спільність існує не між семами, закріпленими за якимись одиницями різних мов (така спільність принципово неможлива через мовну вибірковість), а лише між окремими елементарними семами (смислами). Завдання перекладача полягає в тому, щоб відтворити в перекладі саме ті елементарні смисли, які комунікативно релевантні в оригіналі. Втрата всіх інших сем, які містяться в значенні одиниць, що перекладаються, вважається при перекладі несуттєвою. Семантична теорія перекладу дозволяє описувати еквівалентні відношення між множниками мовних засобів, що зводяться до загальних категорій. Розглянемо процедуру семантичного опису перекладацьких відношень на прикладі зіставлення однієї із систем предикатів (присудків). Такі системи складаються із сукупності дієслівних одиниць, до яких легко зводиться велика кількість інших мовних одиниць, семантично пов'язаних з "базовим" дієсловом, що входить в дану систему, а саме:

1. Так звані "стилістичні синоніми" та синонімічні аналітичні сполучення. Так, дієслово "спати" являє собою групу слів т"спочивати", "дріхнути", "знаходитися у стані сну", "перебувати в обіймах Морфея", "поринути в царство сновидінь" та ін. словосполучень:

2. Похідні слова, що відрізняються від основного синтаксичним та морфологічним оформленням, але виражають те ж саме відношення (зазначимо, що дієслово завжди виражає якийсь відношення предмета до дійсності або до інших предметів). Наприклад, *"вміти" - "умілець"* (той, хто вміє) - *майстер, мастак він у цій справі, майстер* (мастак) *"вміння"* (те, що вміють), *"умілий"* (той, що володіє вмінням-має здібність уміти) і т.п.

3. Конверсивні слова, що відрізняються від основного лише напрямком відношення: *"страшити" - "боятися"*, *"входити - виходити"*, *"прийняти - виключити"* та ін. У системі базових дієслів, що виражають одну змістовну категорію (інакше: що складають єдине семантичне поле), виділяється одне або декілька дієслів з найбільш загальним значенням. Інші елементи цієї системи відрізняються від цього загального (нейтрального) слова такими параметрами:

а) наявністю якоїсь категоріальної семантичної ознаки (множника). У мові є одиниці смислу (семи), загальні для більшої кількості одиниць, незалежно від їх приналежності до різних лексико-граматичних розрядів слів (частин мови), Ці семи створюють лексичні категорії на відміну від граматичних категорій, виявлених у всіх словах певного граматичного розряду, це такі категорії:

- *"зачинательність" ("інкуативність")*: *"бігти" - "побігти"*, *"співати" - "заспівати"*;
- *"каузативність"*: *"існувати" - "породити"*, *"лежати - покласти"*
- *"направленість руху"*: *"йти" - "прийти"*, *"рухатися" - "наближатися"*, *"віддалятися"*.

Можливі також більш конкретні семантичні ознаки або умови уживання, які відрізняють окремі слівські за значенням слова усередині системи, але не охоплюють достатню кількість одиниць різних систем, щоб бути визнаними категоріальними.

б) різною синтаксичною та лексичною валентністю. Різні дії пов'язані з неоднаковою кількістю осіб або предметів (актантів), що беруть участь у процесі. Наприклад, дієслово "мати" - двохвалентне, воно має вказівку на особу (предмет), що є володарем чогось, і на предмет (особу), на яку поширюється відношення приналежності. Тоді перший актант виступає у функції суб'єкта дії, а другий - прямого об'єкту.

- додатковими обмеженнями у виборі актантів. Так, першим актантом (суб'єктом) дієслова "жити" може бути або елемент органічної природи, або нематеріальна сутність, породження людської свідомості ("*дерево живе*", "*пам'ять живе*", "*ідея живе*"). Разом з тим метафорично тут можуть використовуватися "неживі" об'єкти ("*море живе*", "*камінь живе*", "*атом живе*" - тобто існує). Однак першим актантом дієслова "проживати" може бути тільки жива особа;

- деякими формальними умовами вживання інших знаків, наприклад, особливостями дієслівного управління (прийменникового або безприйменникового). Так, у межах семантичного поля існують два близьких за значенням дієслова "жити" - "жити в". Семантична теорія перекладу розкриває різні сторони перекладацького процесу, не доступних безпосередньому спостереженню. Ця теорія дозволяє об'єктивно аналізувати систему синонімічних засобів, що виражають певну змістову категорію, та вказує на ряд суттєвих факторів, що визначають вибір варіанту перекладу. Велике значення семантичної теорії полягає в тому, що вона дає можливість перекладацького зіставлення не окремих слів, а цілих множників мовних одиниць з урахуванням правил побудови висловлювань в різних мовах. Проте семантична теорія перекладу має деякі недоліки теоретичного і практичного плану і потребує подальшого вдосконалення:

1. Ця теорія припускає розподілення усіх мовних засобів за категоріями. Виділення таких категорій пов'язане з великими труднощами. Повного набору змістових категорій ще немає, і може статися, що вся сукупність мовних засобів не буде зведена до змістових категорій. І може бути й таке, що значна кількість форм і структур не ввійде в жодну систему, співвідносно з такими категоріями.

2. Розглянута теорія не йде далі семантичного рівня мови. Вона не передбачає, щоб для опису однієї й тієї ж ситуації використовувалися зовсім різні семантичні категорії.

3. Семантична теорія перекладу не торкається проблем передачі образних та інших асоціацій при перекладі. Вона проходить повз багатоплановості змісту тексту, можливості використання одиниць мови в переносному значенні, наявності різних асоціацій.

4. У рамках семантичної моделі не знаходиться місця категорії мети комунікації, що відіграє вирішальну роль при виборі засобів перекладу, а іноді викликає необхідність у заміні при перекладі самої ситуації, що описується.

Недолік усіх цих теорій полягає у неповноті опису відомих перекладацьких фактів, у зосередженні уваги лише на деяких особливостях перекладу. Так, денотативна теорія вказує на необхідність опису ідентичної ситуації, трансформаційна теорія підкреслює необхідність семантичної близькості (інваріантності) синтаксичних структур оригіналу і перекладу, а семантична теорія звертає увагу на ідентичність змістових категорій і на необхідність максимального збігу набору семантичних ознак (множників) в еквівалентних одиницях.

3.5. ТЕОРІЯ РІВНІВ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

Для всебічного опису перекладацької діяльності слід об'єднати окремі теоретичні моделі в єдину загальну теорію перекладу. Таку мету становить перед собою теоретична концепція, яку назвемо "теорією рівнів еквівалентності". Теорія рівнів еквівалентності - це модель перекладацької діяльності, заснована на припущенні, що відношення еквівалентності встановлюється між аналогічними рівнями змісту текстів оригіналу та перекладу.

Ця теорія виправляє деякі вади денотативної та трансформаційної моделей перекладацького процесу. Вона більш повно описує цей процес, розчленовує смисловий комплекс, який складає зміст перекладеного тексту, і дає критерії для загальної оцінки якості перекладу. Її основою є виділення в змісті тексту ряду послідовних рівнів, що відрізняються за характером інформації, а саме:

1. Рівень мовних знаків (слів).
2. Рівень висловлювання.
3. Рівень (структури) повідомлення.
4. Рівень опису ситуації.
5. Рівень мети комунікації.

Вказаний порядок перерахування змістовних рівнів відповідає етапам аналізу. Починаючи з ідентифікації мовних знаків, використаних в повідомленні, приходимо до розуміння змісту тексту, що аналізується, на рівні висловлювання, повідомлення, опису ситуації, до розуміння змісту цілого на рівні мети комунікації.

Можливість практичного використання теорії рівнів еквівалентності залежить від конкретизації поняття еквівалентності на кожному із вказаних рівнів, а також від адекватного опису варіантів плану вираження (мовних засобів) кожного рівня та смислових відмінностей між такими варіантами.

Подібний опис може бути здійсненим у порівняльному плані для двох мов, що беруть участь в процесі перекладу. Це дає можливість порівнювати при перекладі інформацію та робити доказові висновки про ступінь еквівалентності, що досягається при використанні даного варіанту перекладу. Модель рівнів еквівалентності повністю заснована на змістовному аналізі перекладеного тексту. Тому вона не підходить для опису перекладацького процесу, заснованого виключно на формальних критеріях, як це буває, наприклад, при машинному перекладі. У таких випадках "більш сильною" може стати трансформаційна або якась інша теоретична модель перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Комиссаров В.И. Современное переводоведение.- М.: ЭТС, 2000

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М. - Л., 2002

Паршин А. Переводоведение.- М., 1986

Додаткова

Комиссаров В.Н. Слово о переводе. М.: Международные отношения, 1973

Комиссаров В.Н. Лингвистика и перевод.- М., 1981

Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод.- М., 1964

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає сутність загальної теорії перекладу?
2. Назвіть основні теорії перекладу.
3. Дайте визначення денотативної теорії перекладу.
4. Що називається денотатами?
5. Назвіть недоліки денотативної теорії перекладу.

6. Дайте визначення трансформаційній теорії перекладу.
7. З чим пов'язане виникнення трансформаційної теорії перекладу?
8. У чому полягає сутність трансформаційної теорії перекладу?
9. Чому трансформаційна теорія відводить важливе місце порівняльному вивченню різномовних форм?
10. Назвіть недоліки трансформаційної теорії перекладу.
11. Розкрийте сутність семантичної теорії перекладу.
12. Поясніть виділення окремих сем у змісті мовної одиниці шляхом визначення диференційної ознаки.
13. З яких мовних одиниць складається система предикатів при семантичному описі перекладацьких відношень?
14. Які мовні одиниці, крім дієслівних одиниць, входять до складу такої системи предикатів?
15. За якими параметрами інші мовні елементи цієї системи відрізняються від "базового" або загального дієслова?
16. У чому полягає значення семантичної теорії перекладу?
17. Назвіть недоліки семантичної теорії перекладу.
18. Дайте визначення теорії рівнів еквівалентності?
19. Як виправляє теорія рівнів еквівалентності перекладу вади денотативної та трансформаційної моделей перекладацького процесу?
20. Які послідовні рівні виділяє теорія рівнів еквівалентності перекладу?
21. Від чого залежить можливість практичного використання теорії рівнів еквівалентності на кожному із послідовних рівнів?

Тема 4. ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

План

- 4.1. Опис еквівалентності оригіналу та перекладу на різних рівнях змісту.
- 4.2. Еквівалентність на рівні мовних знаків.
- 4.3. Еквівалентність на рівні висловлювання.
- 4.4. Еквівалентність на рівні повідомлення.
- 4.5. Еквівалентність на рівні опису ситуації.
- 4.6. Еквівалентність мети комунікації.

4.1. ОПИС ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДУ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ЗМІСТУ

Загальна теорія перекладу ставить перед собою завдання опису перекладацької діяльності у самому загальному вигляді. Теоретична модель, яку вона розробляє, може бути основою для більш детальних досліджень у всіх галузях перекладознавства. Одним із критеріїв адекватності (відповідності, тотожності) загальної теорії перекладу є можливість використовувати її як початковий пункт для конкретних лінгвоперекладацьких досліджень.

Як ми вже говорили, одне із найважливіших завдань перекладу полягає в дослідженні поняття перекладацької еквівалентності (рівнозначності). Загальна теорія перекладу лише розкриває сутність перекладацької еквівалентності, вказуючи на лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, що повністю або частково збігаються в оригіналі та в перекладі. Пояснення сутності перекладацької еквівалентності повинно бути доповнене детальним дослідженням типів еквівалентності в різних умовах існування процесу перекладу, вивченням реальних смислових відношень, що існують між різними групами одиниць в оригіналі і в перекладі. Дослідження конкретних видів еквівалентних відношень дозволяє перевірити і загальну модель

перекладу, внести в неї додаткові уточнення та зміни, щоб вона більш правильно відображала реально існуючі факти перекладу.

Аналіз відношень еквівалентності проводиться на основі викладеної вище теорії рівнів еквівалентності. Згідно з цією теорією, еквівалентність перекладу полягає в максимальній ідентичності (однаковості, тотожності) усіх рівнів змісту текстів оригіналу і перекладу. Розкриття цього загального положення припускає детальний опис компонентів плану змісту (інформації) та способів вираження їх на кожному рівні, а також з'ясування можливості та ступеня збігання таких компонентів в оригіналі та перекладі.

Пригадаємо, що теорія рівнів еквівалентності ґрунтується на виділенні в змісті тексту оригіналу та перекладу п'яти змістовних рівнів:

1. Рівень мовних знаків(слів).
2. Рівень висловлювання.
3. Рівень повідомлення.
4. Рівень опису ситуації.
5. Рівень мети комунікації.

У процесі перекладу встановлюються відношення еквівалентності між відповідними рівнями оригіналу та перекладу. Одиниці оригіналу та перекладу можуть бути еквівалентними одна до одної на всіх п'яти рівнях або тільки на деяких з них. Кінцева мета перекладу полягає у встановленні максимального ступеня еквівалентності на кожному рівні.

На кожному рівні змісту за допомогою мовного коду передається певний вид інформації, для кожного рівня характерне і певне використання одиниць вираження, що представляють відповідну інформацію. Можливість установлення еквівалентних відношень на певному рівні залежить від особливостей інформації, що передається на цьому рівні та від співвідношення засобів вираження, що використовуються для подання цього виду інформації.

Інформація на окремому рівні являє собою комплекс відомостей, де виділяється ряд самостійних компонентів. Компоненти інформації виділяються шляхом розбивання засобів вираження даного рівня змісту (інформації) на два множники, в одному з яких передається певний тип інформації, а в іншому ні. Наприклад, на рівні мовних знаків (слів) можна всі знаки (слова) розподілити на дві групи в залежності від того, чи вказує інформація на використання певного слова в якійсь сфері спілкування між людьми (інакше: в певному стилі мови). У відповідності з цією ознакою слова будуть поділятися на нейтральні та стилістично визначені, а інформація про стилістичну приналежність слова буде виділятися в особливий компонент інформації, що подається.

Кожний компонент змісту певного рівня подається набором мовних засобів (слів або словосполучень). У межах цього набору можуть виділятися групи одиниць, об'єднаних спільними елементами значення. Так, серед знаків (слів), у значенні яких є стилістичний компонент, можна виділити групи, що належать ораторському, науковому, діловому та іншим стилям.

Одиниця мови на будь-якому рівні може мати сполучення компонентів змісту, а всередині компонентів - певний набір значень. Одні слова будуть відрізнятися за складом компонентів (сад - садок), інші - за окремим смисловим елементом, що складає компонент значення (садок - садочок). Мінімальна смислова відмінність між значенням двох мовних засобів називається елементарним значенням (сміслом).

Кожний рівень має свої елементарні значення. Перекладацька еквівалентність визначається відношеннями між компонентами змісту (інформації) та елементарними значеннями одиниць даного рівня в оригіналі і перекладі. Ці відношення будуть відмінними для кожною з п'яти рівнів еквівалентності.

4.2. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ МОВНИХ ЗНАКІВ (СЛІВ)

Основною одиницею рівня мовних знаків (слів) є слово - номенклатурна одиниця коду, що може виступати самостійною під час спілкування. Звуковий комплекс, що є матеріальною стороною слова в оригіналі, подає обсяг інформації, який повинен максимально відтворитися в тексті перекладу. Для співставлення змісту оригіналу і перекладу на рівні мовних знаків (слів) інформація, що передається окремим словом, розподіляється на компоненти, тобто передається зіставленням максимально близьких за значенням слів. Елементарним смислом визнається відмінність у змісті таких слів.

Так, зіставлення слів сміх та сміятися показує, що інформація, що подається ними, відрізняється лише тим, що у першому випадку є вказівка на приналежність слова до категорії "предметів", а в іншому - те ж явище описується шляхом віднесення його до категорії "дій". Існування численних опозицій типу "*смiх - смiятися*", "*бiг - бiгати*", "*хiд - ходити*" та ін., що відрізняються лише характером категорії (категоріальним значенням частини мови) є підставою для виділення даного виду категоризації у вигляді компонента значення.

У значенні слова слід розрізнити його денотат (тобто його назву) та відомості про певні ознаки цього денотату. Ототожнення одного й того ж денотату завжди відбувається при перекладі. Будь-який денотат - це явище, що об'єктивно існує в реальності. Навколишній світ пізнається, тому явища, предмети в ньому повинні бути названі словами (знаками) будь-якої мови. Якщо в мові немає назви певному явищу, предмету навколишнього світу, то це можна зробити за допомогою самої мови. Тотожність будь-якого предмета чи явища можна здійснити за допомогою словосполучень, або шляхом утворення нового слова із вказівкою на відповідний денотат (називання). Добре відомо, що в мовах постійно збагачується їх словниковий склад, коли з'являється необхідність у називанні нових явищ. Відношення

еквівалентності можуть встановлюватися між тотожними денотатами різними способами. Денотат може бути вказаний шляхом індивідуального позначення (власна назва), позначенням класу предметів, до якого він належить (загальна назва). При перекладі, як правило, на денотат вказується тим же способом, що і в оригіналі.

Для опису одних і тих же денотатів різні мови нерідко обирають їх неоднакові якості або сторони. Тому такі описи стають різними, в результаті чого кожна мова наче створює свою картину бачення.

Опис та тотожність денотата в слові тісно пов'язані між собою, і часто тотожність неможлива без одночасного опису.

При зіставленні слів різних мов відмінність в описі однакових денотатів (називань) є безперечною. Проте ця відмінність не виступає перешкодою для передачі значення слова при перекладі. Не дивлячись на розходження у значенні слів двох мов, у засобах опису одних і тих же денотатів є досить можливостей, щоб досягти еквівалентності при перекладі: за рахунок нейтралізації відмінностей або шляхом використання контексту і додаткових слів. При цьому відбувається деяка втрата або зміна інформації при перекладі. Проте всі подібні смислові відмінності мало суттєві для процесу комунікації, тому що втрата інформації завжди може бути поновлена шляхом використання слів, які відтворюють відповідний зміст.

Еквівалентність на рівні мовних знаків (слів) може відбуватися при передачі категоризації. У багатьох мовах є граматичні категорії, що виражають однакові загальні поняття, що характеризують денотат (називання) однаково. Так, у різних мовах є категорія числа, що представляє денотат у вигляді єдиного цілого чи у вигляді сукупності окремих одиниць; граматична категорія, яка описує характер процесу, що відбувається. Таким чином, тотожність певних категорій двох різних мов вказує на подібність їх змісту. Наприклад:

"Я прочел книгу. - Я прочитав книгу" У даному реченні простежується еквівалентність між видовими значеннями російського і українського дієслова - доконаний вид.

Еквівалентність на рівні мовних знаків проявляється при відтворенні емоційного значення знака (слова). Загальний тип емоційності може бути повністю переданий при перекладі, тому що в будь-якій мові є слова, що виражають позитивне чи негативне ставлення того, хто говорить, до денотатів та інформації, що про них повідомляється:

"Днем жара страшная, ночью страшный холод. - Вдень спека страшена, вночі страшений холод".

Еквівалентність на рівні мовних знаків проявляється також при передачі асоціативно-образній характеристиці знака: *худой, как щепка -худий, як тріска*. Подібна еквівалентність можлива при передачі антонімічної характеристики слова в певному контексті.

4.3. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ ВИСЛОВЛЕННЯ

При еквівалентності на рівні висловлення аналіз смислової структури слова показує, що складний інформаційний комплекс передається в процесі мовної комунікації, як важлива частина змісту, де інформація подається синтаксичними структурами, обсягом самостійного синтаксичного цілого (реченням, фразою). Значення синтаксичної структури доповнює зміст лексем, що використовуються в ній, і складає частину інформації, що передається висловленням. Така інформація, що має елементарне значення на рівні висловлення, виділяється при співставленні синонімічних синтаксичних структур різного типу і тоді неоднорідна. До неї можуть відноситися відмінності між значеннями протиставлених одна одній форм у межах однієї синтаксичної категорії або одного типу речення. Такими, наприклад, є елементарні значення, що відрізняють зміст дієприслівникового звороту

(*Описывая данную теорию...- Описуючи дану теорію...*), підрядного речення (*Когда описывается данная теория...- Коли описується дана теорія...*) і т.д. У наведених прикладах зміст висловлювання виражає одну й ту ж думку, але відрізняється обраною синтаксичною структурою. Так, в останньому прикладі використання підрядного речення пов'язане з необхідністю вказати на час дії.

Таким чином, еквівалентність синтаксичних структур двох мов може бути відносною. Максимальний ступінь рівнозначності досягається при використанні в перекладі конструкцій, які можна назвати аналогічними або паралельними в обох мовах. При можливості застосування паралельної конструкції відношення еквівалентності встановлюється за більш або менш близькою за граматичним значенням конструкцією.

Розходження в граматичному значенні абсолютної конструкції та змісту структур, що використовуються при передачі його на українську або на російську мову, кожного разу буде різним. Застосування підрядного речення буває пов'язане з необхідністю виразити не тільки часові зв'язки, як в останньому прикладі, а й причинні і допустові зв'язки. Використання дієприслівникових зворотів веде за собою перебудову всієї синтаксичної структури висловлення для того, щоб підмет виражав і суб'єкт дії, позначеної дієприслівником. Таким чином, вжита одна з відповідних структур стає більш еквівалентною значенню абсолютної конструкції, що неможливо при вживанні інших структур.

Досягненню максимальної синтаксичної еквівалентності шляхом використання паралельних структур нерідко заважають різні розходження при вживанні окремих типів словосполучень в мові оригіналу і в мові перекладу.

Кожна мова має свої типи словосполучень в середині речення, свої структурні формули суб'єктивно-об'єктивних відношень, які накладаються на загально граматичну структуру речення.

4.4. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Для опису будь-якої ситуації необхідне певне повідомлення. Для цього існують різні способи однієї й тієї ж ситуації, тому що будь-яка ситуація має безліч ознак, які інколи в одному повідомленні не можна охопити. Тому опис ситуації зводиться до того, що вказуються якісь її ознаки та зв'язки між ними. Повідомлення, що описують одну й ту ж ситуацію, відрізняються між собою за характером та кількістю ознак, що згадується в повідомленні, характером зв'язків між окремими частинами повідомлення, стилістичною характеристикою повідомлення.

Незалежно від того, змінюється чи зберігається структура повідомлення при перекладі, вжите в перекладі повідомлення повинно описувати ідентичну ситуацію в оригіналі. Перетворення структури повідомлень при перекладі забезпечує зміну лише способу опису ситуації, а не самої ситуації. Рівнозначність ситуацій зберігається при цьому. Між повідомленнями оригіналу і перекладу неважко простежити логічні зв'язки. Зрозуміло, що повідомлення *"прежде, чем у него высохли глаза"* - *"перш ніж у нього повисихали очі"* та *"хотя на глазах у него еще стояли слезы"* - *"хоча на очах у нього ще були сльози"* описують одну й ту ж ситуацію, їх зміст легко виводиться з однієї в іншу: *"якщо сльози ще не повисихали, то, звичайно, вони ще в очах"*.

Таким чином, оскільки основна мета повідомлення полягає в описі відповідної ситуації, саме ідентичність ситуації є вирішальним критерієм правильності вибору повідомлення в перекладі. Отже, еквівалентність на рівні повідомлення можлива як між однаковими, так і між різнотипними

повідомленнями. Вищий ступінь рівнозначності досягається при можливості використання в перекладі ідентичного за структурою повідомлення, що описує однакову ситуацію. При невживанні в мові перекладу відповідного повідомлення еквівалентність його забезпечується завдяки використанню максимально близького повідомлення, яке відрізняється лише вибором, розташуванням або взаємним зв'язком ознак, що описують певну ситуацію. У всіх випадках основою еквівалентності на рівні повідомлення є тотожність ситуації, що описується. Відсутність подібної тотожності виключає можливість використання в перекладі аналогічного повідомлення, навіть при повному співпаданні його структури та набору використаних ознак.

4.5. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ НА РІВНІ ОПИСУ СИТУАЦІЇ

Самі ситуації, що описуються, являють собою екстралінгвістичні явища, а інформація, яка виводиться з певної ситуації, обумовлюється не особливостями якоїсь мови, а самою реальною дійсністю.

Важливим для перекладу є те, що певна ситуація може викликати якісь додаткові асоціації, на підставі яких можна дійти певних висновків. Інакше кажучи, такі ситуації в межах культури певного мовного колективу можуть мати особливе значення, відмінне від того, яке приписують цим ситуаціям інші мовні колективи.

Еквівалентний опис ситуації при перекладі може вимагати внесення в повідомлення додаткової інформації, наявної в оригіналі і відсутньої в перекладі. Ситуація, що описується в перекладі, повинна не тільки відтворити ту реальність, що вказується в оригіналі, але й однаково оцінюватися в перекладі, викликаючи однакові асоціації.

Інколи на рівні опису ситуації важлива додаткова інформація, відома в оригіналі і відсутня в перекладі. Тоді еквівалентний опис ситуації досягається

вказівкою на додаткову інформацію у спеціальній примітці до тексту перекладу.

Крім зазначеного, при встановленні еквівалентності на рівні опису ситуації необхідно, щоб відповідні ситуації оригіналу і перекладу забезпечували тотожність мети комунікації.

4.6. ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ МЕТИ КОМУНІКАЦІЇ

Мета комунікації є важливим компонентом загального змісту тексту. Передача мети комунікації дуже важлива при перекладі.

Більшість повідомлень з'являється з метою описати якусь реальну ситуацію. Інакше кажучи, в таких повідомленнях зміст рівнів опису ситуації та мети комунікації збігаються. Проте опис однієї й тієї ж ситуації може переслідувати різну мету, залежно від умов спілкування та попередніх повідомлень.

Кожна мова має немало способів опису ситуацій для досягнення мети, які начебто суперечать даній ситуації. Це, в першу чергу, так звані різні іронічні висловлення, що вживаються у переносному значенні: *"Хорошо, нечего сказать! -Добре, нічого не скажеш!" "Только об этом и мечтаю! - Тільки про це і мрію!" "Вот это мило! - Оце добре"* та ін.

Крім цього, мета комунікації полягає ще в тому, щоб виразити якісь почуття, передати своє емоційне ставлення до інформації, що передається, або ситуації, що описується. Для цього є спеціальні засоби (вставні слова та словосполучення), за допомогою яких оцінюється ситуація в інформації, що описується. Взаємодіючи зі змістом усіх інших рівнів, ця інформація часто стає вирішальною для акту комунікації в цілому. Повідомлення типу: *"Он помог ей.- Він допоміг їй". "Он, несомненно, помог ей. - Він, безперечно, допоміг їй". "Он, может быть, помог ей. - Він, можливо, допоміг їй". "Он якобы помог ей. - Він начебто допоміг їй"*. Такі повідомлення відрізняються

за своїм змістом, але ця відмінність в ній зачіпає не окремі слова, а всю інформацію, що передається.

Точне відтворення мети комунікації складає обов'язкову мінімальну умову для встановлення еквівалентності оригіналу і перекладу. Як правило, таке відтворення забезпечується тотожністю ситуації, що описується.

Слід зазначити, що інколи одна і та ж ситуація викликає неоднакове ставлення до неї в мовному колективі, викликає небажані асоціації. Так, передаючи в перекладі ситуацію: *"Автори проекта резолюции хотят (хотели б) доказать, что правительство Южной Родезии не представляет большинства. - Авторы проекту резолюции хотят (хотели б) довести, что уряд Південної Родезії не складає більшості"*.

При такому перекладі може виникнути небажана асоціація: начебто оратор іронізує з приводу резолюції (*"Автори хочуть довести..?"*), в той час, як відомо, що цей оратор - один з її авторів. Тому для забезпечення однакового ставлення до цієї резолюції, необхідно в переклад внести додаткові елементи, які усунуть неприйнятні асоціації, наприклад: *"Головне, що хочуть показати автори..."* і т.д.

Як бачимо, перекладацька еквівалентність розглядається як лінгвістичне поняття, що має спільність змісту оригіналу і перекладу, пов'язану з особливостями мов, що беруть участь у перекладацькому процесі.

Спільність змісту оригіналу і перекладу являє собою перемінну величину, яка різною мірою наближується до еквівалентності (ідентичність інформації, що передається) на різних рівнях змісту.

У лінгвістичному плані еквівалентність текстів оригіналу і перекладу виражається в можливо максимальній рівнозначності на кожному рівні їх змісту. Ступінь такої рівнозначності залежить від співвідношення способів передачі змісту певного рівня.

Способи передачі змісту певного рівня включають як лексичну систему відповідної мови, так і способи побудови повідомлень та опису ситуацій, що вибираються членами даного мовного колективу для досягнення певної мети комунікації.

Крім залежності від способів передачі змісту, ступінь еквівалентності (максимальної рівнозначності) на кожному рівні обмежується необхідністю забезпечити еквівалентність на більш високих рівнях. Аналіз еквівалентності між оригіналом і перекладом на різних рівнях змісту виявляє різноманітність смислових зв'язків. Найбільший ступінь еквівалентності характерний для рівнів опису ситуації та мети комунікації, які порівняно мало залежать від особливостей функціонування конкретної мови. На інших рівнях змісту перекладацька еквівалентність являє собою лише часткове збіг змісту оригіналу і перекладу.

У будь-якому тексті перекладу лінгвістично можливий ступінь еквівалентності досягається далеко не завжди. Таким чином, текст перекладу може бути еквівалентним оригіналу більшою або меншою мірою. Максимальний ступінь еквівалентності на всіх рівнях не обов'язковий, щоб визнати даний текст перекладом. Термін "переклад" (у значенні "текст перекладу") є в основному функціональним, вказуючи на те, що даний текст претендує на взаємозамінність з якимось текстом іншою мовою, де він є "репрезентантом"(подібністю, тотожністю) оригіналу. Обов'язковою для всіх видів перекладу може бути визнана лише максимальна еквівалентність мети комунікації.

Таким чином, перекладацька еквівалентність як лінгвістичне поняття, що виражає певну спільність змісту оригіналу і перекладу, пов'язані із особливостями мов, що беруть участь у перекладацькому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

- Комиссаров В.И. Современное переводоведение.- М.: ЭТС, 2000.
Федоров А.В. Основы общей теории перевода. - М.: Высшая школа, 1958.

Додаткова

- Бархударов Л.Г. Язык и перевод.- М., 1975.
Корунець І.В. Теорія і практика перекладу.- К.: Вища школа, 1986.
Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод. - М., 1964.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яке завдання ставить перед собою загальна теорія перекладу при дослідженні перекладацької діяльності?
2. На основі чого проводиться аналіз відношень еквівалентності перекладу?
3. У чому полягає еквівалентність перекладу?
4. На яких змістовних рівнях перебуває теорія рівнів еквівалентності?
5. Як передається певний вид інформації на кожному з рівнів?
6. Що є основною одиницею рівня мовних знаків ?
7. Як виділяється інформація на рівні висловлювання?
8. Як досягається максимальний ступінь еквівалентності синтаксичних структур на рівні висловлювання?
9. Що перешкоджає досягненню максимальної синтаксичної еквівалентності шляхом використання паралельних структур?
10. Чим відрізняються повідомлення, що описують однакову ситуацію? п. Що є вирішальним критерієм правильності вибору повідомлення в перекладі?

12. Як забезпечується еквівалентність перекладу на рівні повідомлення? із. Чим обумовлюється інформація, яка виводиться з опису певної ситуації і що являють собою такі інформації?
14. Яка інформація важлива на рівні опису ситуації?
15. У чому полягає значення передачі мети комунікації?
16. Що виражає перекладацька еквівалентність як логічне поняття?
- п. У чому виражається еквівалентність текстів оригіналу і перекладу?
18. Від чого залежить ступінь еквівалентності на кожному з рівнів?
19. Чи є обов'язковою для всіх видів перекладу максимальна еквівалентність мети комунікації?

Тема 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ МОВНИХ ЗНАКІВ ТЕКСТУ ОРИГІНАЛУ І МОВНІ ЗНАКИ ТЕКСТУ ДРУГОТВОРУ

План

- 5.1. Лексична трансформація.
- 5.2. Різновиди лексичної трансформації.
  - 5.2.1. Перший різновид лексичної трансформації.
  - 5.2.2. Лексична апроксимація - другий різновид трансформації мовного знака мови оригіналу в мовний знак мови перекладу.
- 5.3. Трансформації синтаксичної структури мови оригіналу в синтаксичну структуру мови перекладу.
- 5.4. Трансформації на морфологічному рівні.

Усякий переклад зводиться до відтворення у мові перекладу смислу, значення, змісту мовних знаків мови оригіналу. Тобто форма мовного знака, слова у перекладному тексті, або нетотожною: має відтворювати значення слова в оригінальному тексті.

Йдеться про те, що значення перекладного слова має бути синонімічним до значення слова, яке перекладається. А форма слова у перекладі може бути тотожною, як-от у близькоспоріднених мовах, наприклад, рос. *нога* і укр. *нога*, або нетотожною: нім. *Fub*, укр. *нога*.

Таке перетворення форми мовного знака тексту оригіналу на форму мовного знаку тексту друг отвору носить назву трансформація.

Під трансформацією в даному випадку розуміється відтворення змісту мовної одиниці чужомовного тексту засобами власної мови, якою здійснюється переклад. Трансформації може піддаватися мовний знак будь-якого рівня - лексичного, морфологічного та синтаксичного.

5.1. ЛЕКСИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Словник будь-якої мови оригіналу містить слова, що називають об'єкти, явища, властиві й іншим мовам. Такі слова називаємо відомими, **еквівалентними**.

Серед еквівалентних слів є такі, що виконують службову роль. Це артиклі, сполучники, прийменники. Такі слова називають пакувальними, **конструктивами**.

До повних еквівалентів належать і дві частини мови, що є самостійними словами. Це числівники і займенники. Це **однозначники**, прозорі слова. Обидві наведені групи слів перекладаються без особливих труднощів.

До еквівалентів належать також повнозначні слова основного словникового фонду. Сюди включаються:

назви родинних зв'язків: рос. *отец* — укр. *батько*, рос. *мать* - укр. *мати*, рос. *ребенок* – укр. *дитина*;

назви частин тіла: рос. і укр. *голова*, рос. і укр. *нога*.

Різні форми - звукова та графічна в різних мовах мають однакове значення. Це значення передається різними або однаковими звуковими чи графічними засобами.

Еквівалентами є також слова, що в усіх мовах називають частини тіла людини - *рука, голова*; предмети вжитку - *стіл, ніж*; натурфакти - *дерево, річка*; артефакти - *будинок, завод, пароплав, літак*; явища психічного стану - *думати, любов, радість, ненависть*.

У близькоспоріднених мовах мають відповідники однослівні: рос. і укр. *голова, рука*. Це **спільнокореневі** відповідники.

В інших випадках існують різнокореневі відповідники: рос. *бедро* — укр. *стегно*, рос. *голень* - укр. *гомілка*, рос. *ветка* - укр. *галузка*.

Різнокореневі російсько-українські відповідники називають **дивідантами**.

Однослівні спільно - і різнокореневі, а також однослівно - неоднослівні відповідники названо **конфірмативами**, які у прямих значеннях перекладаються без особливих труднощів.

Наступну групу еквівалентної лексики складають слова, що потребують спеціальної процедури для пошуку адекватного відповідника. Слова цієї групи носять назву **ключові слова**, які інколи відносять до так званих часткових еквівалентів.

Крім еквівалентних одиниць, у лексиці кожної мови є такі слова, що називають речі, поняття, явища, які невідомі носіям іншої мови.

Реалії, як правило, не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, а отже, не піддаються перекладу "на загальних підставах", а потребують особливого підходу. Наявність без еквівалентних одиниць не означає, що їх значення не може бути переданим в перекладі або що вони перекладаються з меншою точністю, ніж одиниці, що мають прямі відповідності. При перекладі без еквівалентної лексики перекладач тим чи іншим способом створює оказіональну відповідність, які бувають таких типів:

-відповідності-запозичення, що відтворюють в мові перекладу іншомовні слова: *know-how* - *ноу-хау*, *impeachment* - *импичмент*;

-відповідності-кальки, що відтворюють морфемний склад слова або складові частини стійкого словосполучення: рос. *работа по правилам* - укр. *робота за правилами*;

-відповідності-аналоги, що створюються шляхом підшукування найближчої за значенням одиниці мови перекладу для без еквівалентної одиниці мови оригіналу (для неблизькоспоріднених мов);

-відповідності-лексичні заміни, що створюються при передачі значення без еквівалентного слова в контексті за допомогою одного із видів перекладацьких трансформацій, які лінгвістична теорія використовує для

опису процесу перекладу (оказіональна відповідність в даному разі створюється шляхом семантичних перетворювань значення безеквівалентного слова, що також стосується неблизькоспоріднених мов);

- у випадку неможливості створити відповідність названими вище способам для перекладу без еквівалентного слова використовується опис, який розкриває значення без еквівалентного слова за допомогою розвернутого словосполучення (для неблизькоспоріднених мов).

Безеквівалентна лексика зустрічається серед неологізмів, серед маловідомих імен та найменувань, серед слів, що називають специфічні поняття та національні реалії. До реалій відносять також терміни, власні назви, назви вимірів (маси, відстані, часу), звичаї, обряди, географічні, етнографічні, фольклорні, міфологічні, побутові, суспільні назви.

Доцільним є виділяти два різновиди відтворення знаків мови оригіналу у знаки мови перекладу.

5.2. РІЗНОВИДИ ЛЕКСИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

5.2.1. ПЕРШИЙ РІЗНОВИД ВІДТВОРЕННЯ ЗНАКІВ МОВИ ОРИГІНАЛУ У ЗНАКИ МОВИ ПЕРЕКЛАДУ

Перший різновид містить способи інтегративного характеру, які відтворюють денотативне (під денотативним значенням розуміється здатність мовного знака відобразити позамовний об'єкт - речі, ознаки, відношення, ситуації) та сигніфікативне (це спосіб представлення денотата у свідомості, психіці) значення мовних знаків мови оригіналу.

До першого різновиду трансформації належать такі способи: транскрипція, транслітерація, калькування, описовий переклад, внутрітекстові пояснення, позатекстові пояснення (виноски).

ТРАНСКРИПЦІЯ. Під транскрипцією розуміють відтворення звукової форми назви мови оригіналу у назві мови перекладу. На письмі звукова форма мовного знака (слова) мови оригіналу відтворюється засобами графіки мови перекладу. При цьому іншомовні слова записуються засобами національного алфавіту, який передає звукову вартість, вимову літер чужомовного алфавіту. Транскрипція - це відтворення на рівні фонем.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ. Під транслітерацією розуміємо по буквене відтворення назв літер однієї системи письма назвами літер іншої системи письма: англ. *televvisor* - *телевізор*.

КАЛЬКУВАННЯ. Під калькуванням розуміється передача мовного знака мови оригіналу шляхом відтворення морфемної будови слова або послівного порядку у словосполученні: рос. *огнетушитель* - укр. *вогнегасник*.

Крім лексичної кальки є ще семантична, під чим розуміється поява переносного значення слова мови перекладу під впливом мови оригіналу. Наприклад, у російській, українській мовах слова *утонченний*, *витончений*, крім прямого значення "такий, що має іншу форму (нитка, металева платівка)", набули значення рос. *изысканный* - укр. *вишуканий* (про художній смак).

Існує і синтаксична калька, яка використовується при перекладі з неблизькоспоріднених мов.

ОПИСОВИЙ ПЕРЕКЛАД. Цей різновид полягає у передаванні лексичного значення чужомовного слова. У такому випадку розкривається зміст лексичної одиниці мови оригіналу за допомогою визначення, тобто сигніфікативного значення.

Продемонструємо на кількох прикладах різновиди перекладу в їхній сукупності: англ. *Waterfall* - трскр. - *вотерфул*; трслтр. - *ватерфал*; калька - *водоспад*; опис, п-д - *водний потік з висоти, схилу, скелі*.

ПОЗАТЕКСТОВЕ ПОЯСНЕННЯ. Під цим розуміється пояснення,

витлумачення, що вміщується в кінці сторінки (виноска) або у примітках, коментарях до важко перекладної одиниці, здебільшого до каламбурів, гри слів, загалі реалій.

На думку перекладача А.М.Арго, виноски небажані, "від них пахне капітулянтством". Проте в ряді випадків без них не обійтися, бо інакше текст залишиться незрозумілим.

У різних мовах і різних випадках застосовується той чи інший різновид відтворення реалії-назви.

Транскрипція, транслітерація та калькування зорієнтовані на відтворення форми мовного знака мови оригіналу як носія позамовного, денотативного значення, тоді як описовий переклад, внутрітекстові та поза текстові пояснення є засобом семантизації, тобто розкриття змісту, значення мовної одиниці мови оригіналу. Три останні способи передають сигніфікативне значення.

Вибір певного способу трансформації зумовлюється як ситуацією спілкування, комунікативними потребами, так і намірами перекладача.

5.2.2. ЛЕКСИЧНА АПРОКСИМАЦІЯ - ДРУГИЙ РІЗНОВИД ТРАНСФОРМАЦІЇ МОВНОГО ЗНАКА МОВИ ОРИГІНАЛУ У МОВНИЙ ЗНАК МОВИ ПЕРЕКЛАДУ

Розрізняють апроксимацію лексичну, синтаксичну і морфологічну.

Розглянемо різновиди лексичної апроксимації. Сюди належать наближений переклад, генералізація, конкретизація, логізація, експресивізація, модернізація, архаїзація.

НАБЛИЖЕНИЙ ПЕРЕКЛАД. Наближений переклад полягає в тому, що підшукується найближча за значенням до одиниці мови оригіналу словесна одиниця мови перекладу. Наприклад, до рос. *душегрея* подається англ. *vest* "жилет". Але зміст реалії-речі *душегрея* - "жіноча кофта без рукавів", тоді як

жилет - "коротка чоловіча одяга без рукавів, поверх якої одягається піджак".

ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ та КОНКРЕТИЗАЦІЯ - протилежні одне одному наступні прояви апроксимації. Щоб осмислити, як саме вживаються ці два різновиди перекладу, розглянемо питання про зміст і об'єкт поняття.

Під змістом поняття розуміється кількість ознак, представлених у тому предметі, який названо даним поняттям-словом. Візьмемо слово *водойма*. Воно має лише одну ознаку - "вмістилище води".

До об'єму поняття *водойма* входять різні предмети - *океан, море, озеро, ставок, річка, струмок, канал, басейн, водосховище, колодязь* та ін.

Через те ми кажемо, що слово-поняття *водойма* містить максимальний об'єм, кількість предметів, що входять у це поняття. Отже, слово-поняття *водойма* має широкий об'єм.

Висновок: *водойма* — поняття вузького змісту та широкого об'єму.

При перекладі часто доводиться замість слів із широким змістом і меншим обсягом, наявних у тексті першотвору видових понять, вживати слова-поняття з вузьким змістом і більшим обсягом.

Цей спосіб називається генералізацією.

ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ. Розглянемо її сутність. Цей спосіб застосовується тоді, коли назва, характер предметної реалії не становить інтересу для реципієнта, або коли перекладач неспроможний розкрити цей характер.

Перекладачі часто-густо вдаються до узагальнення через те, що важче знайти відповідник до конкретного об'єкта, ніж до загального. Конкретний предмет - це реалія, суть якої не завжди одразу зрозуміла. Перекладачеві треба докласти зусиль, щоб встановити, з'ясувати для себе, що це за реалія, по-друге, який відповідник знайти до цього.

Генералізація - це спосіб, за якою видова назва перекладається родовою (*водойма* - це родове поняття, бо має вузький зміст, а *річка* - видове

поняття, бо воно входить у склад поняття водойма).

КОНКРЕТИЗАЦІЯ. Іван Ольбрахт, чеський письменник, зауважив, що в художньому мовленні треба вживати вираз *"На вербі сидить соловейко"*, а не *"на дереві сидить птах"*.

Чому так? Бо коли вдаватися до узагальнення, генералізації, то цим збіднюються зображальні можливості. Справді, коли сприймається слово *верба*, то в уяві постає конкретне дерево, а не абстрактне, назва *соловейко* будить в його уяві спів, здатний радувати людей. Натомість слово *птах* збіднює нашу уяву, обмежує простір художнього сприйняття, створення образу.

До конкретизації вдаються тоді, коли у мові перекладу немає узагальненого поняття, вжитого у мові оригіналу.

ЛОГІЗАЦІЯ. Під цим різновидом лексичної апроксимації розуміється заміна емоційно-експресивної одиниці мови оригіналу такою одиницею мови перекладу, що передає лише логіко-понятійний зміст.

Логізація трапляється при перекладі текстів художньої літератури, в яких, крім логіко-понятійної основи - актуальної інформації, є ще й емоційно-експресивний складник - художньо-естетична інформація. Сюди включаються випадки, в яких просторічні вислови передаються загальноновживаними, коли фразеологізми витлумачуються описовим способом.

Наприклад, англійський переклад творів Гоголя передає вислів *"Ну и поезжай бавиться с женой!"* висловом (у зворотному перекладі): *"Ступай и проведи приятное время со своей женой"*.

Логізація усуває чи послаблює естетичну функцію першотвору.

ЕКСПРЕСИВАЦІЯ. Протилежним до логізації є явище експресивації, за якого загальноновживане слово мови оригіналу відтворюється словом із

емоційно-експресивним забарвленням. Наприклад, англ. *go - iti* - як плентатися, чимчикувати. Цей різновид виникає залежно від точки зору, позиції, якої дотримується перекладач.

Апроксимація може здійснюватися за часовим виміром, тобто за по дієвою ознакою. Сюди належать модернізація та архаїзація.

МОДЕРНІЗАЦІЯ. Цей різновид відтворення полягає у тому, що лексема на позначення предмета чи явища минулого передається сучасною назвою. Так, у російському перекладі "Енеїди", зробленому М.Бражніним, вираз *ватага розбишак* відтворено як *банда гуляк*.

Щоб уникнути цього явища, потрібні архаїзми, наприклад, російські, що трапляються у старих творах або стилізованих ("Петро 1", О.М.Толстого; "Степан Разін" Степана Злобіна та ін.), передавати смисловими відповідниками або словами з пасивного фонду української мови. Наприклад: *вор - лиходій, харцизяка; шипун - сіряк; прилежен (к труду) - прикидливий*.

АРХАЇЗАЦІЯ Під цим різновидом розуміється використання на місці загальноновживаного слова - слова-архаїзму. Наприклад: у одному із російських перекладів П.Тичини рядки *"На майдані біля церкви революція іде "* виглядають так: *"Се на стогнах возле храма шествует переворот"*.

Спроба надати патетичності опису події за допомогою архаїзмів не досягла мети і сприймається швидше за пародійне зображення.

Крім лексичної апроксимації, існує і синтаксична.

5.3. ТРАНСФОРМАЦІЇ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ МОВИ ОРИГІНАЛУ В СИНТАКСИЧНУ СТРУКТУРУ МОВИ ПЕРЕКЛАДУ

Тут розрізняють компресію, декомпресію, компенсацію, антонімічний переклад.

КОМПРЕСІЯ. Під компресією у перекладознавстві розуміють

зменшення кількості мовних знаків у вислові друг отвору порівняно з кількістю мовних знаків вислову першотвору. Наприклад: рос. *железная дорога* - укр. *залізниця*. Тут на місці двох слів першотвору вжито одне слово друготвору.

Термін компресія має синонімічні вирази - згущення, симпліфікація, конденсація.

ДЕКОМПРЕСІЯ. Цей різновид апроксимації є протилежним до компресії. Синонімом до декомпресії є **ампліфікація** (поширення, збільшення).

Під декомпресією розуміють збільшення кількості мовних знаків у висловленні мови перекладу порівняно з кількістю мовних знаків у мовленні оригіналу. Наприклад: англ. *triad* - укр. "складене з трьох частин".

КОМПЕНСАЦІЯ. Під компенсацією розуміють вилучення інформації в одному місці тексту першотвору і заміну її на іншому місці друг отвору. Це переміщення. Наприклад: рос. "*Волшебный край! Там в стары годы, Сатиры смельый властелин Блистал Фонвизин, друг свободы*" (Пушкін, "Евгеній Онегін"). М.Рильський відтворює це у такий спосіб: укр. "*Чудовий край! Колись там щирий і незрадливий волі син Гримів Фонвізін, друг сатири*".

Слова сатири властелин, що стоять у другому рядку, відтворені словами друг сатири в кінці третього рядка; прикінцеві слова оригіналу друг свободи передано у другому рядку - волі син.

Різновидом компенсації є часткова заміна мовних знаків тексту оригіналу мовними знаками тексту перекладу.

АНТОНІМІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД. У такому випадку стверджувальний вислів перекладається заперечним і, навпаки, заперечний перекладається стверджувальним за тієї умови, щоб зміст висловленої ситуації був незмінним.

Заперечний вислів може бути адекватним за змістом стверджувальному. Наприклад: рос. *Я все помню* - укр. *Я нічого не забув*.

Різновидом антонімічного перекладу є вирази: рос. *брат старше сестры* - укр. *сестра молодша за брата*.

Антонімічний переклад дає можливість ставити наголоси на певних складниках висловлення, ситуації, завдяки чому за однакового змісту виникають варіанти образної характеристики.

5.4. ТРАНСФОРМАЦІЇ НА МОРФОЛОГІЧНОМУ РІВНІ

Трансформацію на морфологічному рівні розглянемо на прикладі перекладу дієприкметників російської мови українською.

Нагадаємо, що дієприкметник - це особлива форма віддієслівного утворення, яка поєднує дієслівні (процесуальні) та прикметникові (непроцесуальні) ознаки. Наприклад: *мальований* — має дієслівні ознаки - стан пасивний; вид недоконаний; час минулий; та іменні ознаки - рід чоловічий; відмінок називний; число однина.

Дієприкметники - це гібридна, міжчастиномовна одиниця, вона властива всім індоєвропейським мовам.

Спочатку охарактеризуємо дієприкметники російської мови у зіставленні з українською. У російській мові є чотири різновиди дієприкметників:

1. Дієприкметники пасивні минулого часу, утворені за допомогою суфіксів *-н-* і *-т-*, наприклад: *рисованный, разбитый*. Цим дієприкметникам відповідають аналогічні в українській мові: *мальований, розбитий*.

2. Дієприкметники, що мають суфікси *-ущ-*, *-ющ-*, *-ащ-*, *-ящ-*. Вони дійсного способу, активного стану, теперішнього часу, наприклад, *несущий, читающий, дрожащий, красящий*. Відповідників цим російським формам в українській мові немає. А деякі слова, що мають

такі суфікси, перейшли або в прикметники, або в іменники, Наприклад: *тямуций, завидуюций чоловік, загребуциі руки, пропаща сила* -прикметники; *трудяций* — іменник.

3. Дієприкметники активного стану минулого часу із суфіксами *-ш-, -вш-:* *несший, писавший*. Деякі дієприкметники російської мови цього розряду можуть перекладатися так званими еловими формами, із суфіксом *-л-*, наприклад: *замерзший - замерзлий, умерший - вмерлий*.

4. Дієприкметники пасивні теперішнього асу з суфіксами *-ом-, -ем-, -им-*, наприклад: *ведомый самолет, изучаемая наука, любимое матерью дитя*. Таких дієприкметників українська мова не знає. Деякі слова з такими суфіксами перейшли в українській мові в прикметники чи іменники, наприклад: *знайомий, відомий, негасимий, любимий*.

Як же перекладати українською мовою останні три розряди російських дієприкметників?

Загальноновживаним способом перекладу є підрядні з'ясувальні речення із сполучними словами **ЩО** і **ЯКИЙ**. Наприклад: *рисующий мальчик — хлопчик, який (що) малює; вошедший человек - людина, що увійшла*.

В українській мові в ролі дієприкметників активних теперішнього часу певний час вживалися ч-форми. Так, у М.Коцюбинського: *"благаючими очима сіяла страх", " танцюючі тіні"*; у О.Довженка *"умираючий командир"*; в О.Гончара: *"торжествуюча молодь"*.

У 20 - 30 роках минулого століття побутувала тенденція вважати такі форми ненормативними, В даний час вони оцінюються неоднозначно, але більшість учених стоїть за обмеженість вживання їх, а то й за повне усунення. У науково-технічних текстах такі дієприкметники ще подекуди вживаються, але в художньому стилі вони заперечуються

ЛІТЕРАТУРА

Основна

- Влахов С, Флорин С. Непереводимое в переводе.- 2-е изд.- М.: ВШ, 1986
- Зарицький М.С. Переклад: створення та редагування.- К.: Парламентське видавництво, 2004
- Кундзіч О.Л. Творчі проблеми перекладу.- К., 1973
- Федоров А.В. О художественном переводе.-М., 1941

Додаткова

- Гачечиладзе Г.Р. Вопросы художественного перевода.- Тбилиси, 1964
- Чуковский К.И. Принципы художественного перевода.- М., 1976

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які слова називаються еквівалентними?
2. Які слова називаються конструктивами?
3. Що таке без еквівалентна лексика?
4. Скільки виділяється різновидів відтворення знаків мови оригіналу у знаки мови перекладу?
5. Які способи перекладу відносяться до першого різновиду трансформації?
6. Які способи перекладу відносяться до другого різновиду трансформації?
7. Які види кальок існують при перекладі?
8. Охарактеризуйте способи перекладу синтаксичної структури ?
9. Охарактеризуйте трансформації перекладу на морфологічному рівні?

Тема 6. ТИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 6.1. Деякі важливі поняття традиційної теорії перекладу.
- 6.2. Проблема мовних відповідностей та їх основні типи.
- 6.3. Типи реалізації процесу перекладу та функції мови в процесі комунікації.
- 6.4. Фактор часу в процесі перекладу.

6.1. ДЕЯКІ ВАЖЛИВІ ПОНЯТТЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

У теорії перекладу здавна розглядаються такі поняття, як "буквальний", "адекватний", "вільний" переклад та ін. Такі поняття не побудовані за єдиним критерієм, тому що, з одного боку, вони позначають явища мовні (відповідність того чи іншого елемента мови перекладу елементу мови оригіналу), з іншого боку, це явища художньо-естетичні: відповідність чи невідповідність образу, жанрових або індивідуальних особливостей тощо. При побудові наукової теорії, що ставить своєю метою конструктивний опис процесу, ці поняття повинні бути замінені більш точними.

Перед тим, як перейти до викладу таких нових понять, корисно з'ясувати, який зміст вкладався традиційно в терміни "буквальний", "адекватний", "вільний" переклад для того, щоб спробувати зберегти те цінне з лінгвістичної точки зору, що в них було. Будемо виходити з аналізу терміна "буквальний переклад", оскільки в нього вкладався лінгвістичний зміст або значення.

Термін "буквальний переклад" вживався тоді, коли:

- 1) він позначав "чужомовність" перекладу, тобто перенесення поетичних, жанрових, індивідуальних особливостей оригіналу літературно-художнього тексту, що суперечили естетичним нормам літератури, до якої приєднується перекладений твір. У такому розумінні термін "буквальний переклад" протиставлявся такому перекладу, за яким перекладений твір легко можна

було переказувати. Надалі таке протиставлення, не змінивши своєї теоретико-літературної суті, перейшло в протиставлення буквального та вільного перекладу;

2) він позначає поелементний переклад (дослівний, дофразовий тощо). Іноді в такому значенні вживається термін "дослівний переклад".

У даному значенні термін "буквальний переклад", мабуть, вживався лише тоді, коли поелементна відповідність встановлювалася незакономірно, порушуючи певні норми мови, стилю, жанру тощо. "Буквальний переклад" протиставляється терміну "адекватний переклад", в якому під адекватним розуміємо переклад з урахуванням широкого контексту (не тільки лінгвістичного).

Якщо поелементний переклад не суперечить ніяким нормам, то термін "буквальний переклад" тут або зовсім не використовується, або ж вживається, як термін "дослівний", коли одиницею перекладу є слово;

3) він позначає переклад слово в слово, коли відбувається перенесення лексико-граматичних норм однієї мови в іншу, і цим, мабуть, протиставляється перекладу грамотному, виконаному з урахуванням норм мовних.

Гадаємо, що всі ці визначення не точні, а лише приблизні, які є спробою якось уточнити наявне слововживання.

6.2. МОВНІ ВІДПОВІДНОСТІ ТА ОСНОВНІ ЇХ ТИПИ

Прагнення до максимальної смислової та структурної близькості перекладу до оригіналу приводить до того, що еквівалентними стають не тільки тексти, об'єднані в процесі перекладу, але й їх одиниці. Використання певної одиниці мови перекладу для одиниці мови оригіналу не є випадковим. Обидві одиниці мають відносно стабільне значення, і те, що одна з них може замінити іншу в процесі перекладу, свідчить про значну спільність їх значень.

Подібна спільність і створює передумови для встановлення між ними зв'язків перекладацької еквівалентності, тобто для постійного використання однієї з них замість іншої. Одиниця мови перекладу, яка постійно використовується для перекладу певної одиниці оригіналу, називається перекладацькою відповідністю.

Оскільки йдеться про відповідність між одиницями мов, для кожних двох мов існує свій набір відповідностей. Перекладацькі відповідності виступають як рівноцінні одиниці мови оригіналу, тому близькість значень одиниць мови перекладу і мови оригіналу є лише передумовою для виникнення перекладацької відповідності. Їх спроможність бути комунікативно рівноцінними визначається не тільки тим значенням, яке вони мають в системі своєї мови, але й особливостями їх вживання в мові. Тому перекладацькі відповідності не можна виявити, намагаючись зіставити одиниці, що займають аналогічне місце в системах двох мов, які беруть участь у процесі перекладу, а необхідно видобувати з комунікативно рівноцінних висловлювань, об'єднаних при перекладі.

Відповідність називатиметься повною, якщо одиниця мови оригіналу відповідає такому ж набору характеристик, що й одиниця мови перекладу, яка таку одиницю перекладає.

До класу слів, між якими можна встановити повну відповідність, входять слова-терміни, значення яких обмежене їх предметним співвідношенням.

До такого класу входять не лише наукові терміни, але й усі одиниці мови, які позначають категорії, загальні для обох мов. Наприклад, для української та російської мов загальними будуть числівники, слова, що позначають просторові відношення, основні поняття економічного та політичного життя тощо. За попередніми підрахунками біля 40 % повнозначних слів (іменників, прикметників, дієслів, прислівників) в загальнополітичних текстах на міжнародні теми завжди перекладаються одними й тими ж словами.

Регулярні відповідності класифікуються за характером зв'язку до перекладної одиниці мови оригіналу та за приналежністю вихідної одиниці та її відповідності до певного рівня (лексичного, фонетичного, морфологічного, синтаксичного) мови оригіналу. За першою ознакою відповідності поділяються на одиничні (постійні) відповідності та множинні (варіантні) відповідності. За другою ознакою - на лексичні, фразеологічні та граматичні. Одинична відповідність - це найбільш сталий постійний спосіб перекладу певної одиниці мови перекладу, що використовується в усіх або в усіх випадках її появи в оригіналі незалежно від контексту. Виступаючи постійним еквівалентом перекладної одиниці, одинична відповідність найбільш повно відтворює її значення. Одиничні (постійні) відповідності є, як ми вже говорили, у термінів, а також у власних імен, географічних найменувань.

Множинні (варіантні) відповідності - це декілька постійних способів перекладу певної одиниці мови оригіналу, вибір між якими визначається умовами контексту. В таких випадках кожна з варіантних відповідей лише частково передає значення вихідної одиниці, аналогічної їй за значенням: рос. *действительный, подлинный, современный*. Варіантні відповідності можуть мати як однозначні слова, так і різні значення багатозначного слова: рос. *партия* - укр. *партія*; рос. *искренность, чистосердечность, честность* - укр. *щирість, чистосердечність, чесність*.

Часто варіантні відповідності створюються синонімами або паронімами: рос. *важность, значение, значимость* - укр. *важливість, значення, значущість*.

Розподіл відповідей на постійні та варіантні підходить в основному до лексичних та фразеологічних відповідей. Інший характер мають відповідності граматичним одиницям оригіналу. Граматичні значення мають узагальнений характер і інформація, яку вони несуть, конкретизується та

взаємодіє зі значеннями лексичних одиниць, які одержують відповідне граматичне оформлення. Вибір граматичної форми в перекладі нерідко визначається не граматичними одиницями оригіналу, а організацією інформації, що передається у висловлюванні в цілому. Тому для граматичних одиниць мови оригіналу не виявляються одиничні відповідності, які постійно або хоча б іноді використовувалися в перекладі, коли в оригіналі з'являється така одиниця.

Множинні відповідності граматичним одиницям мови оригіналу також відрізняються від лексичних варіантних відповідностей. Серед них слід відрізнити однотипні (однойменні) та різнотипні відповідності. Однотипні відповідності однаково визначаються в мові оригіналу і в мові перекладу, мають аналогічну назву і аналогічне граматичне значення в обох мовах. При використанні однотипної відповідності значення такої граматичної одиниці оригіналу передається при перекладу з найбільшою повнотою. Такі відповідності визначаються головним чином в мовах, де в основному збігаються принципи виділення граматичних категорій. Різнотипні відповідності не збігаються з одиницею оригіналу за визначенням та назвою. Розглянемо тепер неповні відповідності, серед яких можна виділити три групи в залежності від того, коли одиниці мови оригіналу і мови перекладу не збігаються:

- а) відповідності зі значеннєвим та стилістичним інваріантом, тобто ті, в яких не збігаються лише характеристики виникнення;
- б) відповідності зі значеннєвим інваріантом, тобто ті, в яких можуть розрізнятися не тільки характеристики виникнення, а й стилістичні;
- в) відповідності, які не зберігають значення або зміст.

З приводу останнього типу, то слід відзначити, що повне незбереження значення або змісту суперечить самому визначенню перекладу. Справа в тому, що в наборі значеннєвих одиниць, які відповідають відрізку тексту,

можуть бути більш або менш вагомі, тобто може бути введеною певна ієрархія компонентів значення або змісту. Іншими словами, відповідність, що розглядається, встановлюється таким чином, що зберігається основна елементарна значеннева диференційна ознака деякої групи слів і нейтралізуються ознаки, які різнять такі слова (одиниці) між собою. Так, слова "придбати", "купити", "вкрасти" та ін., що мають загальне значення, можуть замінювати одне одного.

Отже, у більшості елементарних значень, що зіставляються між собою, можна виділити декілька основних, найбільш важливих, які збігаються із ситуацією. Така більшість виділених найбільш важливих значень будемо називати основним значенням слова. Основне значення слова і буде значенневим варіантом, що зберігається при перекладі. Розглянемо тепер неповні відповідності, виходячи з тих умов контексту, де вони встановлюються, тобто так, як вони функціонують у мові.

Тут виділяється два види неповних відповідностей:

а) умовні й б) ймовірні.

Умовними відповідностями називають такі, при яких одиниці перекладу відповідають одиницям мови оригіналу за умови наявності певного оточення для даної одиниці.

Таким чином, поняття умовної відповідності відображає ту відому в теорії перекладу ідею, що переклад залежить від контексту.

Розглянемо випадок, коли однозначна відповідність відсутня в мові перекладу. Будемо називати ймовірною таку відповідність, за якою одиницям перекладу в мові оригіналу відповідає декілька перекладів в мові перекладу, які не зводяться між собою. Причому для кожного з перекладів не можна точно визначити чи обмежити текст оригіналу, за яким виконується переклад, а можна лише вказати на деяку ймовірність того, що буде правильно

вибраний якийсь один з перекладів. Але таке стосується тільки неспоріднених мов.

Відповідності бувають на рівні фонем, морфем, слів, словосполучень, речень.

6.3. ТИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ ТА ФУНКЦІЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ

Визначаючи різні типи реалізації процесу перекладу, ми вважали, що основне значення повідомлення залишається інваріантним. Таке положення вимагає роз'яснення.

Коли говорити про інваріантність основного значення, слід мати на увазі співвідношення знака з дійсністю, яке й здійснюється таким основним значенням. Вибір інваріанта виходить з основної установки акту комунікації, тобто з комунікативної функції мови. Але в акті комунікації здійснюються й інші функції мови, які відповідно модифікують (видозмінюють) і реалізацію процесу перекладу. Так, у практиці перекладу необхідно враховувати особливості установки мовця в діловій мові (юридичних текстах, науковій літературі, офіційних документах тощо), в публіцистиці, художній літературі. У ділових текстах втілюється інтелектуальна функція мови, установка на референт; в текстах публіцистичних - в першу чергу установка на адресат; в текстах художніх - установка на референт, на контакт, на відправника і на адресат, причому всередині художнього мовлення виділяються різні види і жанри в залежності від тієї чи іншої установки. Необхідність урахування багатоплановості акту мовленнєвого спілкування в практиці перекладу усвідомлена уже давно. Більш того, пропонувалося саме визначення процесу перекладу сформулювати в залежності від мети, яка поставлена перед перекладом. Для перекладів офіційних текстів характерна точність. За такою

вимогою відкидається на другий план мовна норма, прийнятна в мові, якою відбувається переклад. Переклади художні можна поділити на три підтипи:

- а) передача змісту оригіналу;
- б) створення твору рідною мовою шляхом вільного перекладу думок та образів оригіналу;
- в) еквівалентне відтворення оригіналу рідною мовою.

Художньо точним буде переклад, в якому зберігається поетична ідея оригіналу, публіцистично точним - переклад, в якому досягнута відповідність кожної деталі бажаному політичному ефекту, документально точним - переклад, в якому іншомовні терміни замінені власними відповідниками і збережені норми рідної мови.

Типи реалізації процесу перекладу однакові для всіх текстів, а саме: буквальний, з установкою на дійсність (ділова мова) - буквально-діловий; з установкою на текст (сакральна мова, що стосується релігійного культу)- буквально-сакральний; з установкою на адресат (публіцистична мова)- буквально-публіцистичний; з установкою на текст відправника і адресат (художнє мовлення) - буквально - художній; -спрощений (установки ті ж самі, крім установки на текст) - спрощено-діловий, спрощено-публіцистичний, спрощено-художній; -точний(тільки з установкою на дійсність) - точно-діловий; -адекватний (з установкою на дійсність, на текст, на адресат) -адекватно--діловий, адекватно-публіцистичний, адекватно-художній; -вільний (з установками на дійсність, на текст) - вільно-публіцистичний, вільно-художній.

6.4. ФАКТОР ЧАСУ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Розрізняють переклади усні й писемні. Відмінність їх полягає в тому, що писемне повідомлення упорядковане в просторі, а усне - в часі. Фактор

часу взагалі відіграє суттєву роль в будь-якому перекладі, оскільки важлива упорядкованість сигналів, але також і той час, протягом якого певне повідомлення повинно зберігатися.

Літературно-художній твір та його переклад зберігають свою цінність і актуальність довгий час. Зберігає свою довговічність й "академічний" науковий переклад, хоча менше, ніж твір мистецтва, особливо сьогодні. Переробка наукової інформації, в тому числі й переклад, носить мінливий характер: через певний час - в деяких галузях науки вона обчислюється місяцями - цінність такої наукової інформації, а також й перекладу, різко знижується, а через деякий час зовсім зникає.

Проте нас цікавить не час збереження інформації, а той факт, що усне повідомлення відбувається в часі, а час повернути не можна.

Одиниці перекладу різні за своїм обсягом й іноді вимагають для знаходження відповідності досить довгого контексту. Відомо, що одиниця перекладу не може передаватися частинами. Звідси виходить, що в процесі перекладу десь повинна накопичуватися проміжна інформація, яка використовується при передачі певних одиниць. Таке відбувається завжди.

Перекладаючи уривок з художнього тексту, перекладач проводить попередній аналіз тексту і - свідомо чи несвідомо - виділяє одиниці, випишує слова й словосполучення, їх переклади, а також робить попередні варіанти перекладу більш складних уривків і т.д., часто повертаючись до них. При перекладі усного повідомлення теж відбувається подібне, інакше переклад був би неможливим взагалі. Через необоротність часу підвищується навантаження на пам'ять.

Писемний переклад можна назвати таким процесом, при якому обсяг пам'яті практично не обмежується, а може "запам'ятовуватися" (записується або зберігається якимось інакше, і до нього можна повертатися) будь-якими відрізками тексту.

Усний переклад - процес, при якому одночасно може запам'ятовуватися лише обмежена кількість одиниць, що не перевищує обсяг швидкодіючої пам'яті людини. У зв'язку з цим усне мовлення, а отже, й усний переклад, нагадують відомий автоматизм говоріння й сприйняття.

При говорінні автоматизм полягає в тому, що кожне наступне слово залежить від ланцюжка попередніх (вибір слова обмежений), причому такий вибір повинен відбуватися в короткий строк. Переклад у такому разі буде спрощеним, хоча не виключена можливість адекватного перекладу. При сприйнятті автоматизм полягає в тому, що кожний мовний елемент пізнається й сприймається на підставі попередніх. При цьому враховується й позамова інформація, що сприймається зорово (жестикуляція), як і ситуація, в якій відбувається усне мовне повідомлення.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Ковганюк С.П. Практика перекладу.- К., 1968

Кундзіч О.Л. Творчі проблеми перекладу.- К., 1973

Казакова Т.А. Практические основы перевода.- СПб: Союз, 2000

Додаткова

Циткина Ф.А. Терминология и перевод.- Львов: ВШ, 1988

Федоров А.В. Искусство перевода и жизнь литературы.- Л.: СП, 1983

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть термін "буквальний переклад".
2. Охарактеризуйте термін "поелементний переклад".
3. Охарактеризуйте термін "адекватний переклад".
4. Що необхідно для побудови мови-посередниці?
5. Поясніть, що таке повні відповідності?

6. Поясніть, що таке неповні відповідності?
7. Як характеризуються неповні відповідності, виходячи з умов контексту?
8. Які це умовні відповідності?
9. Які це ймовірні відповідності?
10. Як розуміти поняття "художньо точний переклад"?
11. Як розуміти поняття "публіцистично точний" переклад?
12. Як розуміти поняття "документально точний" переклад?
13. Яку думку висловив Л.М.Соболев з приводу єдиного точного критерію точності перекладу?
14. Назвіть типи реалізації процесу перекладу.
15. Охарактеризуйте тип реалізації процесу перекладу "буквальний переклад".
16. Охарактеризуйте тип реалізації процесу перекладу "спрощений переклад".
17. Охарактеризуйте тип реалізації процесу перекладу "точний переклад".
18. Охарактеризуйте тип реалізації процесу перекладу "адекватний переклад".
19. Охарактеризуйте тип реалізації процесу перекладу "вільний переклад".
20. Дайте визначення поняттю "писемний переклад як процес".
21. Дайте визначення поняттю "усний переклад як процес".
22. Поясніть поняття "автоматизм говоріння" й "автоматизм сприйняття".

Тема 7. ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ

План

7.1. Девербалізація як етап перекладацького процесу.

7.2. Розмежування понять «еквівалентність» та адекватність в лінгвістиці перекладу.

7.3. Гендерний аспект перекладу.

7.1. ДЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЕТАП ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ

Переклад на рівні тексту характеризується трьома етапами: розуміння - девербалізація - відтворення.

Сам термін "девербалізація" може викликати небезпідставне обурення лінгвістів, адже в лінгвістиці "вербалізацією" позначається процес конверсії в розряд дієслів, тобто перехід іншої частини мови до класу дієслів, проте наука про переклад, як відносно нова наука, має право на створення власного понятійного апарату. Цей термін введено в обіг представниками паризької школи ESIT, він морфологічно умотивований в українській мові префіксом ДЕ- (протилежне тому, що виражене основою) і відомий основою -ВЕРБ (вербальний - словесний).

Перекласти - це не тільки зрозуміти слова тексту. Це усвідомити завдяки словам авторську інтенцію, щоб потім адекватно відтворити той смисл, якого набувають слова й речення в даній комунікативній ситуації, не вдаючись до задалегідь знайдених і вже існуючих у мові відповідників.

Перекладач постійно зіставляє близькі за значенням слова й структури двох мов з тим, щоб вирішити, чи можна їх використати при перекладі. Проте перекладацька практика свідчить, що працювати зі словниковими відповідниками перекладачеві доводиться нечасто. Нерідко умови контексту змушують відмовитися від словникового відповідника, бо він не задовольняє перекладача взагалі. Часто перекладач не може скористатися лексичним

відповідником в силу стилістичних причин і він, відштовхуючись від предметно – логічного значення, продовжує ряд лексичних відповідників і створює контекстуальний (варіантний) відповідник. Від правильного розширення такого або таких варіантних відповідників залежить точне відтворення ідейної спрямованості вихідного тексту, точне відтворення авторського ставлення до описуваних подій тощо. Майстерність перекладача полягає в тому, щоб відшукати не лексичний відповідник, а перекладацький еквівалент, який розкриє смисл вихідного тексту.

Девербалізація - це частина перекладацького процесу між розумінням будь-якого тексту та його відтворенням мовою перекладу. Річ у тім, що смисл не є змістом, втіленим у словесну оболонку. Саме смисл, навпаки, дає змогу зрозуміти значення кожного із слів. Можна прочитати сотню тисяч слів, які надруковано один за одним в книжці, доки не впливе на поверхню смисл твору. Смисл - це намір, інтенція, які перебувають поза мовою, які передують мовленнєвому акту адресанта і з'являються після сприйняття дискурсу адресатом. Перекладач може відшукати у рідній мові чимало засобів відтворення. Проте, якими б численними не були варіанти відтворення смислу мовою перекладу, вони не сягають можливості перекодування значень вихідної мовної конструкції. Перекладача цікавить смисл. Він прагне відтворити своєю мовою саме смисл. І девербалізація допомагає уникнути перекодування й калькування. Проста зміна мовленнєвого коду на рівні слів дала б нам такий переклад:

Чтобы быть красивым, надо страдать - щоб бути красивим, треба страждати.

Щоб адекватно відтворити вище зазначене прислів'я, перекладач змушений буде відшукати реалії, які криються за словами. Повна девербалізація, усвідомлення того, про що йдеться, дає змогу відшукати еквівалентне українське прислів'я, у якому дієслова бути красивим,

страждати поступляться іменниками краса, жертва і куди буде внесено особову форму дієслова вимагає. Усе це дасть такий варіант: *краса вимагає жертв*.

Добре відомі удавані "друзі" перекладачів - кальки. Якщо досвідчений перекладач не перебуває у полоні грубої перекладацької помилки "удаваного перекрученого смислу", йому часто доводиться застосовувати одне просте правило: щоразу піддавати сумніву ті перекладацькі варіанти, в яких понятійна ідентичність набуває в обох мовах схожих форм.

Калькою слід вважати й зміну мовленнєвого коду на рівні речень. Розбіжності в структурно-синтаксичній організації мов змушують перекладача дотримуватися правила: не вдаватися до дослівного перекладу, дотримуватися норм цільової мови. Проте у тих випадках, коли мови на перший погляд не потребують такої докорінної структурної перебудови, яка б призвела до певної девербалізації, спостерігається лексичне перебудування, вірніше перекодування, дуже схоже на дослівний переклад.

Завдяки девербалізації та візуалізації перекладача залежить переклад оригіналу. Перекладач сам оцінює справлене на нього, як на адресата вихідного тексту, враження і робить усе можливе для того, щоб найвірніше відтворити це враження для адресата перекладеного твору.

Виходячи з положення нейрофізіології про те, що мозок людини здатний не тільки відбивати події реального світу у часі та просторі, але й накопичувати інформацію про минуле з тим, щоб прогнозувати ймовірність можливого перебігу подій у майбутньому. Мозок людини, сприймаючи та фіксуючи певні моделі (паттерни) подій або поведінки інших людей, активізує ці моделі кожного разу, коли людство потрапляє у подібну ситуацію, і складає собі можливі сценарії подальшого її розвитку. Так, наприклад, кожного разу, коли заходимо у приміщення, де раніше з нами трапилося щось неприємне, наш настрій підсвідомо погіршується, оскільки,

зафіксувавши негативний паттерн, наша свідомість очікує його імовірно повторення. І, навпаки, людина підноситься духом, заходячи до місця, де вона мала позитивний досвід. Якщо позитивні паттерни продовжують накопичуватися, то людина духовно очищується і зростає, а накопичення негативних паттернів прямим шляхом веде до депресії. Згадана властивість мозку лежить в основі механізму "імовірно прогнозування" слухачем змісту подальших висловлювань мовця - своєрідного упереджуючого катафоричного зв'язку змісту повідомлення, що є необхідною умовою розуміння усного мовлення та невід'ємною професійною якістю перекладача -синхроніста.

За складністю нейрофізіологічних та психічних процесів мозок перекладача-синхроніста під час роботи можна порівнювати із мозком водія, що рухається в напруженому потоці транспорту, або з мозком авіадиспетчера, що керує зльотом або посадкою авіалайнера.

7.2. РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ "ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ" ТА "АДЕКВАТНІСТЬ" В ЛІНГВІСТИЦІ ПЕРЕКЛАДУ

Еквівалентність виступає головним поняття сучасної теорії перекладу. Проте на сьогодні об'єм та зміст поняття "еквівалентність" не визначені, його часто змішують з поняттям "адекватність" і вживають синонімічно.

У теорії перекладу існують різні погляди на співвідношення названих понять. До представників теорії перекладу, орієнтованої на лінгвістику, відносяться Л.С.Бархударов, В.М.Комісаров, Л.К.Латишев, В.Коллер, Й.Альбрехт та ін.

Зупинимося на працях Л.К.Латишева. У своїх працях він не вживає термін "еквівалентність" і віддає перевагу слову "оптимальність". Еквівалентність оригіналу і перекладу Л.К.Латишев визначає як "оптимальний варіант" перекладу. "Оптимальний" в його розумінні означає -найкращий з можливого. У максимальній еквівалентності перекладу повинні бути

врахованими взаємосуперечні умови, тому оптимальний варіант перекладу являє собою найкращий його варіант. Л.К.Латишев стверджує, що оптимальний варіант перекладу досягається шляхом максимально точного відтворення змісту оригіналу та мовного оформлення перекладеного тексту до нових умов сприйняття повідомлення: до іншої мовної системи та норми.

Л.К.Латишев уникає у своїх наукових працях вживати дискусійний термін "еквівалентність", замінюючи його терміном "оптимальність". Разом з тим слово адекватність він використовує досить часто, вважаючи, що в загальнонауковому плані це слово не є терміном, і тому це слово вживається в значенні "такий самий, однаковий". На думку Л.К.Латишева, еквівалентність - це оптимальне перекладацьке рішення і результат перекладацького процесу. Адекватність - це шлях до оптимального перекладу, спосіб знаходження оптимального перекладацького рішення і, тим самим, - це процес, у результаті якого може виникнути еквівалентний переклад. Таким чином, для створення еквівалентного перекладу перекладач підбирає адекватний спосіб перекладу.

Багато вчених вважають, що вияснити поняття еквівалентності та відмежувати його від адекватності допоможе введення поняття інваріантності. Через відмінність мовних структур оригіналу і перекладу перекладач не може перекласти абсолютно всі структурно-семантичні особливості оригіналу, тому для досягнення максимальної еквівалентності перекладач має знайти в оригіналі головні елементи, без яких неможливо обійтися, та другорядні, які можна опустити.

На думку Л.С.Бархударова, при заміні тексту оригіналу текстом перекладу повинен зберігатися якийсь певний інваріант, і ступінь збереження такого інваріанта визначає еквівалентність перекладу тексту оригіналу. Такої думки дотримується і Л.К.Латишев, вважаючи, що інваріант - це те, що залишається незмінним у вираженні при його перетворенні.

Текст перекладу ніколи не може бути еквівалентним тексту оригіналу, але перекладач повинен прагнути до більш повної еквівалентності. Таким чином, перед перекладачем постає завдання - визначити черговість передачі змісту. Перекладач повинен встановити, які елементи користуються перевагою при передачі в процесі перекладу, а які можна опустити для того, щоб семантичні втрати при перекладі були мінімальними.

Л.К.Латишев розробив рангову ієрархію елементів змісту за ступенем їх функціонального навантаження, тобто за ступенем їх участі в створенні комунікативного ефекту. В цій ієрархії він виділяє чотири типи елементів: інваріантні, інваріантно-варіабельні, варіабельні та пусті. Інваріантні елементи змісту - це ті елементи, опущення або заміна яких веде до спотворення суті.

Значний вклад у розмежування понять еквівалентності та адекватності вніс Й.Альбрехт, який також намагався розмежувати їх за допомогою поняття інваріантності. Німецький вчений визнає, що відтворення повної еквівалентності в одному перекладі неможливо. Таке відтворення можна розглядати лише як нормативну вимогу, що на практиці зробити не можна. Він вважає, що не можна розуміти еквівалентність як інваріант усіх факторів, вважаючи, що якщо правильно визначити фактори інваріантності, то можливо досягти навіть абсолютної еквівалентності. Визначення таких факторів багато в чому залежить від перекладача. Саме він вирішує, які факти будуть інваріантними, а які можна опустити. Такими факторами можуть бути елементи змісту, стилістичні особливості, реакції адресата на переклад і т.д. Вирішальну роль тут відіграють, по-перше, тип тексту, по-друге, мета перекладу і, по-третє, характер адресата.

Й.Альбрехт розробив схему взаємовідношень еквівалентності, адекватності та інваріантності. Він вважає, що еквівалентність - це відношення між оригіналом та вимогами до інваріантності в перекладі, яке

формується перекладачем на основі перерахованих факторів інваріантності. Якщо в тексті оригіналу виконані не всі вимоги до інваріантності, а переклад виконаний з якоюсь певною метою і розрахований на конкретного адресата, то такий переклад є лише адекватним. Якщо в тексті перекладу виконані всі вимоги до інваріантності і збережена структурно-семантична схожість тексту оригіналу і тексту перекладу, то такий переклад можна вважати еквівалентним.

Таку думку поділяє і В.М.Комісаров, який вважає, що іноді для успішного завершення мети міжмовної комунікації досягнення максимальної еквівалентності стає обов'язковим, а іноді й небажаним. Це, як він гадає, і пояснює появу оцінного терміна "адекватний переклад", який означає відповідність перекладу вимогам та умовам конкретного акту міжмовної комунікації. Таким чином, адекватний переклад включає в себе лише певний ступінь еквівалентності, Співвідношення між адекватністю та еквівалентністю обирає сам перекладач, керуючись вищеназваними факторами інваріантності: метою перекладу, характером передбаченого рецептора перекладу, типом перекладеного тексту.

Він також вважає, що тип перекладеного тексту суттєво впливає на стратегію перекладача, тому що вибір стратегії базується на розподілі перекладів на два функціональних різновиди - переклад художніх текстів і переклад інформативних текстів (наукових, ділових, побутових, суспільно-політичних тощо).

Як відзначає В.М.Комісаров, стратегія перекладача при перекладі художніх і нехудожніх текстів може бути різною. При перекладі художнього тексту перекладачу необхідно передати художньо-естетичні достоїнства оригіналу, створити повноцінний художній текст мовою перекладу, тому він може деякі деталі опустити. При перекладі нехудожніх текстів вимагається

найбільш повна передача інформації, досягнення максимальної еквівалентності.

Слід підтримати точку зору В.М.Комісарова про те, що в теорії перекладу досить одного центрального терміна - еквівалентність.

По суті, оцінний характер "еквівалентності" робить зайвим вживання терміна "адекватність". Разом з тим для оцінки ступеня еквівалентності в нехудожньому тексті можливе вживання терміна "адекватний переклад", тому що метою адекватного перекладу не ставиться повнозначна передача змісту та досягнення рівноцінних комунікативних реакцій.

Таким чином, проведені дослідження понять еквівалентності і адекватності дозволяє стверджувати, що на сьогодні в теорії перекладу мають право на існування обидва терміни, хоча по відношенню до них намітилося декілька підходів.

Перший підхід. Еквівалентність розглядається як категорія ретроспективна, критична, статична, орієнтована на перекладацький результат. Адекватність розуміється як категорія перспективна, динамічна, орієнтована на перекладацький процес.

Другий підхід. Еквівалентність розглядається як центральне поняття і об'єкт вивчення теорії перекладу. Еквівалентність - це рівноцінність вихідного і перекладеного текстів. Адекватність - це оцінний термін, що служить для встановлення ступеня еквівалентності в перекладеному тексті.

Третій підхід. Вибір терміна залежить від типу перекладеного тексту. Обидва терміни є показниками високої якості перекладу, проте термін "еквівалентний" закріпився для оцінки якості перекладу художнього тексту, а термін "адекватний" - для нехудожнього тексту.

Таким чином, рівень вимог до адекватного перекладу нижчий, ніж до еквівалентного. Еквівалентний переклад - це переклад, в якому передані всі типи еквівалентності. Адекватний переклад - це переклад, в якому

перекладач, виходячи з мети перекладу та характеру адресата, передає лише денотативну еквівалентність, а іншими типами еквівалентності може знехтувати.

7.3. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Переклад - особливий вид мистецтва, якому в сучасних лінгвістичних вченнях надається все більшого значення. І теоретик, і практик перекладу безперервно борються то з буквализмом, то ще з чимось. Для пояснення причин подібних явищ А.Д.Швейцер висунув гіпотезу, за якою " процес відбору варіанта є постійним підняттям від низьких рівнів еквівалентності до високих". Інакше кажучи, цей процес являє собою серію трансформацій, за якими перекладач може відмовитися від еквівалентності на більш низькому рівні заради еквівалентності на більш високому. Рівні еквівалентності створюють ієрархію: синтаксичний, семантичний (компонентний, референційний), прагматичний. Протягом тривалого часу вважалося, що причини буквализму лежать у старанні перекладача встановити еквівалентність на низьких рівнях (синтаксичному, компонентному) перекладу. Ним ігноруються прагматичні аспекти (прагматична еквівалентність є невід'ємною частиною еквівалентності взагалі і керує усіма іншими рівнями), частіше за все комунікативна установка на адресата. Причина вільних перекладів полягає у прагненні перекладача до різних трансформацій, начебто направлених на вирішення головного питання - досягнення мети комунікації. Але часто текст стає "перетрансформованим". Розвиток художнього перекладу відбувається в напруженому зіткненні правдивості та вільності, близькості до оригіналу та природної віддаленості. Літературний твір тісно пов'язаний з мовною системою, в якій він створюється. За В. фон Гумбольдтом мова сприймається не як сліпий носій думки, а дієвий засіб її формування. Відмінність мов - це не відмінність

знаків, а несхожість світосприйняття. При перекладі йдеться про перенесення літературного твору не тільки з однієї мовної системи, але й з однієї ментальної сфери в іншу. Перекладати - означає створювати твір заново, іншою мовою. Акт перекладу - творчий акт, хоча і вторинний. Те, що виникає в його результаті, є новим твором. Художній твір - це неподільна цілісність того, що позначають, як правило, термінами "форма" і "зміст", і в ньому модифікація будь-якого елемента, "формального" або "змістовного", приводить до створення нового твору.

Часто доводиться замінювати при перекладі функціонально розбіжні (граматичні, ідеомагичні) елементи. Тут можна говорити про невідповідні елементи, що складають цілісність тексту в обох мовах, і необхідність перебудови для створення стилістичного образу оригіналу. У вдалому перекладі завжди відчувається гармонія автора та перекладача. Проте таку гармонію легко зруйнувати незначним незбереженням стилістичних та граматичних законів побудови тексту мовою оригіналу і мовою перекладу через не зовсім серйозне ставлення перекладача до тендерної специфіки обох мов.

Поняття "гендер" давно вже вийшло за межі граматики. Таке явище широко розглядається як соціокультурний, дискусійний та психолінгвістичний феномен. На сьогодні гендер - це не просто категорія роду. Більшість дослідників інтерпретують поняття тендер як екстралінгвістичну категорію (соціальна стать), але існує думка, що питання референції ряду іменників із значенням особи можуть розглядатися в тендерному аспекті тільки при припущенні того, що рід повинен вважатися в такому випадку не екстралінгвістичною, а семантичною категорією, тобто розглядатися як інтралінгвістичний (лат. *intra* - всередині) феномен. Гендерний концепт дозволяє досліджувати широке коло питань і по-новому подивитися на знайому стать роду. Якщо категорія роду має значення для аналізу семантики

ряду лексичних одиниць, де стать виступає компонентом значення, то гендерні дослідження в мовознавстві охоплюють значно більше коло питань, розглядаючи конструювання чоловічої чи жіночої ідентичності в рамках прагматики. У такому разі тендер осмислюється як конвенційна сутність, у чому і проявляється його головна відмінність від роду як біологічної категорії. Гендерний підхід припускає також дослідження відображення тендерних відношень в історії мови, вивчення роду як культурної репрезентації в лінгвокультурології, лексикографічне кодування і т.д.

У теорії перекладу явищу гендера приділялося мало уваги. Дослідження такого актуального явища сприяло б запобіганню помилок та непорозумінь з боку перекладачів. Працюючи з українською мовою та іншими мовами синтетичного типу з яскраво вираженою категорією роду, не враховувати її неможливо. Несерйозне ставлення до проблеми гендера веде до помилок. Досить важко пояснити, на яких логічних підставах особи співвідносяться з граматичним родом. Гіпотетично різниця в тому, що об'єкти дійсності розглядаються в залежності від їх приналежності до чоловічого чи жіночого роду, а також враховується: чи належать вони до живих чи неживих істот. У синтетичних українській та російській мовах три роди є незмінними основними морфологічними характеристиками іменників, бо саме наявність категорії роду відрізняє їх від інших частин мови.

Українська мова має ще одну особливість, бо має іменники спільного роду, до яких належать слова і жіночого, і чоловічого роду (*небога, неборака* тощо).

Таким чином, переклад - це пошук, пов'язаний з послідовним вибором можливого варіанта. Вибираючи варіант, перекладач постійно користується власними лінгвістичними та когнітивними знаннями, а також враховує лінгвістичні знання майбутніх читачів, відображаючи особливості їх

культури, враховуючи, що читач однаково сприймає й оригінальний твір, і переклад, хоча, можна сказати, повноцінним будемо вважати переклад:

- який не ігнорує контекстом і враховує тендерні та культурологічні особливості мови перекладу;
- який може стати оригіналом на новому, художньому і культурному ґрунті, тому що все, що написано і перекладено будь-якою мовою, є оригіналом.

Але будь-який оригінальний твір сприймається такими носіями мови лише тоді, коли зберігаються усі його закони, у тому числі й тендерний фактор, який часто має більше значення, ніж інші стилістико-граматичні аспекти.

Таким чином, гендерний аспект являє собою досить цікаву й досить складну перекладацьку проблему, яку перекладач повинен враховувати для створення еквівалентного за змістом і однакового за цінністю літературного твору мовою перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М.: Советская энциклопедия, 1969

Кирилина А.В. Тендер: лингвистические аспекты.- М., 1999

Кирилина А.В. Тендер как интрига познания.- М., 2000

Комиссаров В.И. Общая теория перевода.- М., 2000

Федоров А.В. Основы общей теории перевода.- М.-Л., 2002

Чернов Г.Е. Основы синхронного перевода.- М.: ВШ, 1987

Ханас О.Б. Тендерный аспект перевода //Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі. Філологічні науки.- Суми: Вісник Сумського державного університету.- № 4.-2002

Додаткова

Резин И.И., Розенцвейг. Основы общего и машинного перевода.- М., 1964

Бархударов Л.С. Язык и перевод.- М., 1975

Латышев Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения.-М., 1981

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть зміст поняття "девербалізація як етап перекладацького процесу".
2. Розкрийте зміст поняття "паттерни".
3. Яку роль відіграють в житті людини "позитивні паттерни" і "негативні паттерни"?
4. Поясніть зміст понять "еквівалентність" та "адекватність"?
5. Хто з лінгвістів є представниками теорії перекладу, орієнтованої на лінгвістику?
6. Розкрийте концепцію Л.К.Латишева відносно понять еквівалентності та адекватності перекладу.
7. Розкрийте концепцію Л.С.Бархударова відносно понять еквівалентності та адекватності перекладу.
8. Розкрийте концепцію Й Альбрехта відносно понять еквівалентності та адекватності.
9. Розкрийте концепцію В.М.Комісарова відносно понять еквівалентності та адекватності.
10. Скільки підходів намітилося в теорії перекладу?
11. Розкрийте взаємозв'язок комунікативної ситуації і перекладу.
12. Поясніть зміст поняття "гендер".
13. Як дослідники інтерпретують поняття "гендер"?
14. Визначте позитивну роль гендерних досліджень у мовознавстві.

Тема 8. ТЕХНІКА ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 8.1. Етапи перекладацького процесу.
- 8.2. Перекладацька стратегія та принципи перекладацької стратегії.
- 8.3. Прийоми для забезпечення більш високого рівня еквівалентності.

Опис процесу перекладу за допомогою теоретичних моделей та набору перекладацьких трансформацій є значною мірою умовним і не ставить своєю метою всебічно охарактеризувати реальні дії перекладача при вирішенні численних перекладацьких завдань. Такий опис вказує лише на найбільш загальні лінгвістичні особливості процесу перекладу, на характер зв'язків між текстами оригіналу і перекладу в цілому і між окремими одиницями цих текстів, подаючи такі зв'язки як результат певних лінгвістичних перетворень. Такі перетворення можуть розглядатися як способи перекладу, і перекладач може їх свідомо відтворити, відшуковуючи оптимальний варіант перекладу.

Власне лінгвістичне відображення перекладу може ще бути доповненим психологічним описом перекладу з позицій самого перекладача. У такому випадку кінцевою метою буде розкриття реальної стратегії поведінки перекладача в процесі перекладу, самої техніки здійснення цього процесу. З точки зору поведінки перекладача являє собою евристичний процес, у ході якого перекладач вирішує ряд творчих завдань, використовуючи деяку сукупність технічних прийомів.

Як правило, мовленнєва комунікація, в тому числі й міжмовна, здійснюється шляхом створення тексту, який складається із висловлювань, зв'язаних за змістом. Текст є широким контекстом, в якому реалізуються значення всіх мовних одиниць, що вживаються в мові, і саме текст оригіналу стає об'єктом діяльності перекладача. Переклад окремого висловлення або якоїсь його частини буде правильним лише тоді, якщо буде врахованим місце

даного висловлення в тексті, його смислові зв'язки з іншими одиницями тексту.

Реальний процес перекладу розвертається в часі, і, якщо перекладений текст являє собою декілька повідомлень, його переклад не може бути здійснення зразу, у вигляді єдиного акту. Перекладач поділяє текст на окремі відрізки і перекладає наступний відрізок після завершення перекладу відрізка попереднього. Величина такого відрізка неоднакова для різних мов і окремих різновидів перекладу. У більшості випадків подібною мінімальною одиницею перекладацького процесу буде одне висловлення (конкретне речення) в тексті. Навіть тоді, коли в межах окремого висловлення немає достатньої інформації для вибору варіанта перекладу і для знадобиться знайомство із змістом інших частин тексту, перекладач не починає перекладати наступну одиницю, поки не закінчить переклад даного висловлення.

Зовсім інакше з усним перекладом. З одного боку, при послідовному перекладі перекладач може починати перекладати, утримуючи в пам'яті декілька висловлювань, переклад яких і є окремою частиною перекладацького процесу, що включає декілька мінімальних одиниць перекладу. З іншого боку, при синхронному перекладі слід створити текст перекладу одноразово з надходженням до перекладача тексту оригіналу, і тому перекладач намагається почати перекладати, як тільки отримає інформацію в межах смислової групи. Величина одиниці процесу перекладу тут визначається відрізком висловлення, який має відносно самостійний смисл і дозволяє перекладачу вибрати структуру речення в перекладі. Проте і в синхронному перекладі мінімальною одиницею перекладацького процесу нерідко стає ціле висловлення, особливо якщо в кінці його є елементи, суттєві для розуміння всього змісту.

8.1. ЕТАПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ

У процесі перекладу перекладач постійно зіставляє одиниці оригіналу і одиниці перекладу., відрізки оригіналу та відповідні їм відрізки тексту перекладу, переходячи з однієї мови на іншу. Вся сукупність мовних перекладача може бути розподіленою на дії з використанням мови оригіналу і дій на основі мови перекладу. Використовуючи мову оригіналу, перекладач намагається зрозуміти текст оригіналу, за допомогою мови перекладу він створює текст перекладу. Таким чином, в діях перекладача можна виділити два взаємопов'язані етапи перекладацького процесу, які відрізняються характером мовних дій.

До першого такого етапу будуть відноситися дії перекладача, пов'язані з вилученням інформації з оригіналу. До другого - вся процедура вибору необхідних засобів в мові перекладу при створенні тексту перекладу.

Етап вилучення інформації з оригіналу називають "з'ясуванням значення". На такому етапі перекладач повинен отримати інформацію, яка міститься як у самому перекладеному відрізку оригіналу, так і в лінгвістичному та ситуативному контексті, і на основі цієї інформації зробити необхідні висновки про зміст, який йому необхідно бути передати на наступному етапі. Зміст перекладеного тексту часто являє собою складний інформаційний комплекс, розуміння якого вимагає від Рецептора значної розумової діяльності. Така робота повинна бути виконаною і перекладачем, який виступає на першому етапі перекладацького акту як Рецептор тексту оригіналу.

Розуміння оригіналу перекладачем - це особливе розуміння, яке відрізняється від розуміння того ж тексту Рецептором, що сприймає його без наміру перекладати. Розуміння, орієнтоване на переклад, відрізняє дві характерні особливості: обов'язковість кінцевого висновку про зміст відрізка, що перекладається, та обумовленість структурою мови перекладу.

Перекладач повинен точно визначити, який зміст він буде передавати в перекладі.

Другий етап процесу перекладу - вибір мовних засобів при створенні тексту перекладу. Але й тут створення перекладачем тексту мовою перекладу відрізняється від звичайної мовленнєвої діяльності комуні кантів, які користуються цією мовою. В даному випадку йдеться не про порушення норм мови перекладу під впливом структури мови оригіналу, а про особливості, пов'язані з вторинністю змісту перекладу. Прагнення до еквівалентної передачі змісту оригіналу не може не накладати відомих обмежень на використання засобів мови перекладу. Переклади будуть відрізнятися від оригінальних текстів більш частим використанням структур, аналогічних структурам мови оригіналу, великою кількістю штучно створених одиниць (відповідності, запозичення і кальки), що відображають формальні ознаки іномовних одиниць, великою кількістю лексичних одиниць, які відтворюють зміст слів, що часто вживаються в мові оригіналу.

У процесі перекладу обидва вказані етапи тісно пов'язані між собою. У пошуках варіанта перекладу перекладач весь час звертається до одиниць мови оригіналу, відшукує в словнику їх значення і одночасно пробує, чи не можна використовувати для їх перекладу одного з варіантів, що пропонуються в двомовному словнику.

Іноді перекладач виявляє, що переклад, який подається у словнику, можна використовувати для перекладу даного тексту, і завдання зводиться до правильного вибору словникової відповідності. Проте частіше перекладач не знаходить у словнику такого варіанта, який задовольняє умови конкретного контексту. У такому випадку перекладач відшукує потрібну йому одиницю мови перекладу, зіставляючи словникові варіанти, визначаючи загальний смисл слова, що перекладається, і застосовуючи його до умов контексту.

8.2. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ ТА ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ

Конкретна стратегія перекладача та технічні прийоми, що застосовуються ним в процесі перекладу, багато в чому залежать від співвідношення мови оригіналу і мови перекладу, а також характеру перекладацького завдання. В основі перекладацької стратегії лежить ряд принципових установок, з яких свідомо чи несвідомо виходить перекладач. Вони здаються очевидними, хоча по-різному реалізуються в конкретних умовах перекладацького акту. Перш за все пропонується, що в процесі перекладу розуміння оригіналу завжди передує його перекладу не тільки у вигляді двох послідовних етапів, але й як обов'язкова умова здійснення перекладацького процесу, тобто перекладач може перекласти лише те, що зрозумів. Така установка здійснюється не зовсім послідовно, оскільки, з одного боку, саме розуміння може бути різним за ступенем, а, з іншого боку, у виняткових випадках перекладач може використовувати в перекладі одиничну відповідність, не будучи впевненим, що означає спеціальний термін, що перекладається. Крім того, оригінал може включати висловлення, які навмисно позбавлені смислу, аж до беззмістовних текстів, значних за розмірами. Слова-перекрути, позбавлені смислу, не пов'язані з реально існуючими значеннєвими мовними одиницями, перекладаються аналогічними утвореннями на мову перекладу. Твори "літератури абсурду", як правило, не підлягають перекладу. У таких випадках указаний принцип доповнюється застереженням, що те, що беззмістовне або незрозуміле в оригіналі, повинно залишатися таким і в перекладі.

Другий принцип, що визначає стратегію перекладача, формується як вимога перекладати смисл, а не букву оригіналу і домислює недопустимість сліпого копіювання форми оригіналу. Формулювання не досить точне, оскільки переклад завжди є змістовною операцією: відтворити іншою мовою можна лише зміст оригіналу, а буква або іномовна форма може

відтворюватися лише в особливих випадках (при транскрипції або транслітерації), а також при умові, що запозичена форма передає в тексті перекладу необхідний зміст. Що стосується таких елементів форми оригіналу, які визначають організацію змісту, кількість і послідовність його частин, то відтворення подібних структурних елементів тією чи іншою мірою досягається в будь-якому перекладі. Фактично установка на смисл, а не на букву означає необхідність правильної інтерпретації значення мовних одиниць в контексті, тобто вимогу не задовольнятися тим уявним смислом, який пов'язаний лише з найбільш вживаними значеннями таких одиниць.

Третій принцип перекладацької стратегії закладається в тому, що перекладач розрізняє у змісті перекладеного тексту відносно більш або менш важливі елементи смислу. Припускається, що перекладач намагається як можна повніше передати весь зміст оригіналу і там, де це можливо, здійснити прямий переклад, використовуючи аналогічні синтаксичні структури на найближчі відповідності лексичним одиницям оригіналу. Проте не все у змісті оригіналу є для перекладача рівноцінним. Він здатний розподіляти частини цього змісту за ступенем їх важливості для даного акту комунікації й у випадку необхідності може опустити менш важливий елемент смислу, щоб успішно відтворити предметно-логічний і конотативний компоненти змісту оригіналу, і перекладач змушений вибирати між ними.

Четвертий стратегічний принцип перекладача закладається в постулаті, що значення цілого важливіше значення окремих частин, що можна опустити окремі деталі заради правильної передачі цілого. Фактично таке переконання відображає той факт, що компоненти змісту висловлення, виражаються не окремими частинами висловлення, а всією сукупністю складаючи його елементів. Такі компоненти змісту є комунікативно найбільш важливими, і важливість цілого над частиною знаходить своє вираження в заміні мовних

засобів, значення яких розглядаються як частина змісту, для збереження вказаних компонентів, які і є значенням цілого.

Ще один постулат, що лежить в основі стратегії перекладача, свідчить, що переклад повинен повністю відповідати нормам мови перекладу, що перекладач обов'язково повинен стежити за повноцінністю мови перекладу. Як ми бачили, мова перекладу має певні особливості, в порівнянні з оригінальними текстами на мову перекладу, але суб'єктивно перекладач бачить своє завдання в тому, щоб переклад звучав так, як його написав би автор оригіналу, якби він писав мовою перекладу.

8.3. ПРИЙОМИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІЛЬШ ВИСОКОГО РІВНЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

Основні принципи перекладацької стратегії доповнюються обґрунтуванням правомірності застосування деяких технічних прийомів, що порушують формальну подібність перекладу оригіналу, але забезпечують досягнення більш високого рівня еквівалентності. Найбільш загальними та широко поширеними з таких прийомів є переміщення, добавлення та опущення лексичних одиниць в процесі перекладу.

Прийом переміщення лексичних одиниць у висловленні дозволяє використовувати найближчі відповідності слів оригіналу в іншому місці висловлення, якщо за якихось причин (головним чином, із-за лексичної сполучуваності слів в мові перекладу) його не можна використати там, де воно стоїть в оригіналі.

Широкого застосування в процесі перекладу має прийом лексичних добавлень. Значна кількість елементів смислу, які залишаються в оригіналі невираженими, домислюваними, повинні бути вираженими в перекладі за допомогою додаткових лексичних одиниць. Імпліцитне (невиражене) розуміння вимагає від Рецептора знайомства із загальноприйнятими

способами організації інформації в мові оригіналу або особливих фонових знань. У Рецептора перекладу немає подібних знань семантичних особливостей текстів іншою мовою, і для нього домислюваний смисл повинен бути розкритим перекладачем.

Прийом опущення прямо протилежний до добавленню і припускає відмову від передачі в перекладі семантичних зайвих слів, значення яких стають нерелевантними (несуттєвими) або легко відновлюються в контексті. На користь прийому опущення є необхідність здійснити за можливістю компресію (стиснення) тексту при перекладі, враховуючи, що в ході процесу перекладу різні добавлення, пояснення та опис, що використовуються перекладачем, можуть значно збільшити обсяг перекладу порівняно з оригіналом. Тому перекладач, щоб зрівноважити таку тенденцію, намагається до скорочення загального обсягу тексту перекладу, опускаючи зайві елементи, де це є можливим у межах мовних і стилістичних норм мови перекладу.

Різні способи опису перекладацького процесу певною мірою пов'язані з визначенням поняття перекладацької еквівалентності та вивченням системи відповідностей між мовою оригіналу і мовою перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Паршин А. Переводоведение.- М., 1987

Ревзин И.И., Розенцвейг В.Ю. Основы общего и машинного перевода.- М., 1964

Комиссаров В.Н. Общая теория перевода.- М., 2000 Додаткова

Комиссаров В.И. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973

Додаткова

Комиссаров В.И. Лингвистика перевода.- М., 1981

Ковганюк С.П. Практика перекладу.- К., 1968

Циткина Ф.А. Терминология и перевод.- Львов: ВШ, 1988

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте зміст понять "еквівалентність" та "адекватність".
2. Чи є еквівалентність та адекватність рівнозначними поняттями?
3. Назвіть представників теорії перекладу, проєктованої на лінгвістику.
4. Розкрийте погляди Л.К.Латишева на вживання термінів "еквівалентність" та "адекватність".
5. Яку схему взаємовідношень еквівалентності, адекватності та інваріантності розробив Й.Альбрехт?
6. Як розуміє терміни "еквівалентність" та "адекватність" В.М.Комісаров?
7. Назвіть три підходи, які намітилися відносно еквівалентності та адекватності в теорії перекладу.
8. Охарактеризуйте еквівалентний і адекватний переклад.

Тема 9. ПЕРЕКЛАД ЯК ФОРМУВАННЯ ШТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

План

- 9.1. Типи розуміння культуронасичених текстів.
- 9.2. Інтертекстуальний зв'язок у процесі перекладу.
- 9.3. Лінгвокраєзнавчі аспекти перекладу в сучасному мовознавстві.

9.1. ТИПИ РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРОНАСИЧЕНИХ ТЕКСТІВ

Переклад є організованою рефлексивною діяльністю, тому що переклад текстів культури вимагає її багатопланового розуміння, причому, чим більше текст насичений культурою, тим більше ускладнюється ця діяльність.

Виходячи з того, що текст є певною продуктивністю, то це означає, по-перше, що його відношення до мови, якою він написаний, деструктивно-конструктивне, тобто він більше припускатиме логічні категорії, ніж лінгвістичні; по-друге, це певною мірою є інтертекстуальністю, тому що в просторі тексту більшість висловлень, узятих з інших текстів, перетинається і взаємно нейтралізується.

Таким чином, під інтертекстуальністю слід розуміти відношення, в які вступає даний текст стосовно корпусу текстів і які впливають на зв'язаність тексту, на його інтектекстуальність. Ця зв'язаність приводить до того, що смисл тексту знаходиться в інтертексті.

Тому метою наших спостережень є розкрити, чи можливий переклад смислів, що виникають в тексті через його інтертекстуальні зв'язки усередині однієї культури, в простір іншої культури.

Переклад текстів культури, зокрема художніх текстів, насичених специфічними для даної культури поняттями-концептами, являє собою, як ми вже говорили, організовану рефлексивну діяльність у розумінні вихідного тексту культури - 1 (оригінал) та інтерпретацією його в просторі культури - 2

(переклад). Рефлексія - це методологічна категорія, за допомогою якої свідомість звертається до досвіду, повторення уже чогось пройденого у житті.

Існує така ієрархія типів розуміння культуронасичених текстів:

1. Перший рівень - систематизуюче розуміння, тобто декодування одиниць тексту, що виступають в знаковій функції.
2. Другий рівень - когнітивне (пізнавальне) розуміння, що виникає при подоланні труднощів під час освоєння змісту, тобто тих предикацій, які лежать в основі пропозиційних структур, що складають текст, і які подаються читачеві у формі тих самих одиниць тексту, з якими стикається семантизуюче розуміння.
3. Третій рівень - розпредмечувальне розуміння. Розпредмечити - це значить викликати у продуцента рефлексії на якісь особливості ситуації в тексті (або відновити те, у що ці ситуації перетворилися у ході подальшого перебування тексту в суспільстві; таке відновлення приводить до виявлення або появи того, що відповідає багатоаспектності перебування тексту в суспільстві).

Культуронасичені тексти вимагають при перекладі рефлексивної діяльності третього типу в усіх випадках культурного неспіввідношення, такі тексти можуть навіть стати предметами конфлікту культур. Перекладацька ситуація ускладнюється ще й тим, що аналогічної рефлексивної діяльності вимагають для свого розуміння й художні тексти усередині однієї й тієї ж культури.

Розпредмечувальне розуміння, яке обов'язково включається в ситуації перекладу культуронасичених текстів, стає різнонаправленим, що співвідносить смислові, логічні структури двох культурних просторів: перекладачу необхідно розуміти смислові зв'язки тексту усередині простору

однієї культури і поставити у відповідність їм, наскільки це можливо, смисли іншого культурного простору.

9.2. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Усередині однієї культури обов'язково певний текст співвідноситься з іншими текстами різними способами, причому таке співвідношення може бути як очевидним, так і прихованим.

Для того, щоб зрозуміти складні процедури співвідношення текстів культури при перекладі їх з одного культурного простору в інший, звернемося до поняття інтертекстуальності, яке виникло у французькій літературній семіотиці. Саме слово є новим лексичним утворенням (інтертекстуальність являє собою субстантивований дериват на основі прикметника інтертекстуальний, міжмовний).

Як ми вже зазначали, під інтертекстуальністю слід розуміти такі відношення, в які вступає даний текст з іншими текстами. Щоб краще зрозуміти такі відношення, необхідно розрізнити чотири способи референціалізації, а саме: екзофоричний (ситуаційна референція до контексту в комунікативному акті), ендофоричний (текстуальна референція, сконструйована граматично), анафоричний (з поверненням на попередній, не граматичний), катафоричний (передбачення наступного або наступних текстів).

На власне текстовому рівні інтертекстуальний зв'язок може проявлятися, наприклад, у формі цитування, плагіата. Текстуальне значимі форми, наприклад, кліше, мотиви, образи, символи і т.д. перетворюються в інтертекстуальні форманти (афікси). Інтерактивні на рівні форм змісту з іншими складовими текстів, інтертекстуальні форманти вступають між собою у зв'язки парадигматичної додатковості, де виступають незв'язаними

предметами пізнання, проте несуть якусь інформацію (культурну, літературну, жанрову і т.д.).

Висунемо таку гіпотезу. Ситуація перекладу теоретично може бути визначеною як створення власного лінгвокультурного інтертекстуального простору, що пропонується рефлексивними співвідношеннями культурних смислів обох культур, причому результат співвідношення двох смислових культурних просторів не є простим їх з'єднанням. Сенси однієї культури неможливо транслювати в смисловий простір іншої культури. У складних випадках стає неможливим для смислів, що виникають завдяки інтертекстуальним зв'язкам, підібрати відповідно схожі сенси з іншого смислового простору. Інтертекстуальні форманти стають основою для формування особливого інтертекстуального лінгвокультурного простору, який не збігається ні з інтертекстуальним простором, чого вимагає вихідний текст (оригінал), ні з інтертекстуальністю тексту - продукту перекладу в просторі культури- 2. Це тип інтертекстуальності, створений перекладачем. У даному разі якість перекладу повністю залежить від рівня володіння перекладачем рефлексивною діяльністю розуміння (всіма її типами), від уміння здійснювати розпредмечувальне розуміння смислів культури- 1 мовними засобами та інтерпретаціями у смисловому просторі культури-2. Оскільки розуміння та інтерпретація смислів здійснюється засобами мови, можна говорити про особливий лінгвокультурний простір, в якому культура і мова виступають як єдине ціле. Інтертекстуальними формантами такого третього лінгвокультурного інтертекстуального простору, що формується в перекладі, виступають одиниці словника культури, під якими розуміються найбільш значущі для культури поняття-концепти.

Будучи завантаженими культурними смислами, вони при їх правильному розпредмечуванні в тексті перекладу служать канвою у розумінні багатьох інших смислів культури- 1. Іншими словами, за допомогою інтерпретації

понять, що складають словник культури- 1, стає можливим створити в перекладі новий інтертекстуальний простір, який робить смисли культури-1 зрозумілими для носія культури- 2.

Таким чином, перекладацька діяльність створює власний лінгвокультурний простір, в якому перекладач здійснює інтертекстуальне співвідношення смислів обох культур, використовуючи різні методи розуміння та інтерпретації.

9.3. ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Для перекладачів знання та використання на практиці лінгвокультурного матеріалу дуже важливе, тому що допомагає активно залучати в процесі перекладу фонові знання та їх відповідні позначення (реалії-предмети і реалії-слова).

У традиційній практиці перекладу вплив екстралінгвістичного змісту розглядається на рівні слів та стійких словосполучень, як правило, з так званою безеквівалентною лексикою або "фоновією лексикою". Проте в багатьох так званих еквівалентних словах відбувається те, що можна назвати лінгвокраєзнавчою інтерференцією, тобто ототожнення не тільки семантики слів рідної мови, але й іноземної, а також понять, що передаються обома мовами.

Розгляд проекції екстралінгвістичного плану на семантику слова дозволяє поєднати слово і предмет, дозволяє виділити національні особливості семантики слова, не втративши при цьому загальномовних зв'язків. Можна стверджувати, що слово в такому випадку розглядається як осередок знань народу про навколишню дійсність. Незнання екстралінгвістичної дійсності і, відповідно, невиділення національно-культурного фону в семантиці слова

приводить до помилок та порушень мовної форми, перекручування процесу перекладу.

Національні особливості сприйняття дійсності та їх мовної реалізації дозволяють говорити про такі основні випадки незбігу національно-культурних образів у формуванні поняття:

1. Відмінна номінація дійсності, що відображає різні сприйняття денотата та його якостей.
2. Відмінне розчленування дійсності.
3. Незбіг понятійних обсягів, коли одному слову російської мови може відповідати ціла лексична група,
4. Лакуни, пропуски, "білі плями" на семантичній карті однієї з двох мов. У нашому розумінні визначення лакуни повинно базуватися на реаліях життя, денотатах, властивих будь-якому цивілізованому суспільству. Лакуна - це недостатнє в даній мові позначення будь-якої реалії життя, що має міжнаціональний характер.
5. Розходження, обумовлені розбіжностями соціально-побутових сторін життя.

Перед перекладачем постійно постає завдання бути посередником одночасно не лише між двома мовами, а й між двома культурами. Перекладачеві відведена роль "посередника" між двома соціокультурними спільностями: він повинен виявити значення національно-маркованих лексичних одиниць, сформоване у свідомості носіїв однієї мови і детерміноване національними особливостями однієї культурної традиції, і представити його в тлумаченні, розрахованому на сприйняття іншомовним комунікантом, обтяженому іншою національною традицією.

Відомо, що оживанню різних культур, входженню їх у всесвітню історію значною мірою завдячують патріотичному подвижництву перекладачів. Так, оживлення слов'янських культур завдячує подвижництву видатних

перекладачів А.Метлинського, Г.Сковороди - перших теоретиків вільного художнього перекладу, а також їх послідовникам П.Гулаку-Артемівському, Л.Боровиковському, М.Шашкевичу, М.Костомарову та іншим. Виходячи з вищесказаного, дуже вагомою є теорія "міжсвітів" Вільгельма фон Гумбольдта, в якій вчений стверджував, що кожна мова окреслює навколо народу коло, до якого вона належить, коло, за межі якого можна вийти - лише перейшовши в інше коло. Це положення можна перенести на професійну діяльність перекладача, який знаходиться постійно в двох колах - в колі іноземної та рідної мов.

Для повноцінного розуміння, осмислення та використання мови як засобу комунікації та засобу пізнання необхідна наявність як лінгвістичних, так і "фонових" знань, тобто культурно-історичних. Соціокультурна інформація належить певній конкретній нації і певній мові, яка має трансцендентний (той, що виходить за межі, потойбічний) характер. Сукупність таких знань в лінгвістиці часто називається пресупозицією або передумовою. Без фонових знань переклад може бути зроблено некоректно, що потягне за собою певні семантичні помилки.

"Зіткнення різних культур" веде до цілеспрямованого пошуку в тексті "змістовного дисонансу", який є сигналізує про необхідність інтерпретації тексту та окремих мовних одиниць. При перекладі важливо враховувати не лише специфіку мовного матеріалу та фонових соціокультурних знань, але також і специфіку співвідношення між лінгвістичними та паралінгвістичними засобами передачі конотаційних (додаткових, що накладаються на зміст основного значення) значень мовного спілкування в різних мовах.

Перекладач розуміє не тільки мову, але й і дійсність. Перекладач - це інтелектуальна особа, яка знаходиться на межі не тільки двох мов, двох культур, але і двох культурно-детермінованих схованок соціальної пам'яті.

Усе вище зазначене підкреслює складність, багатоаспектність перекладацької діяльності, необхідність володіння широким спектром лінгвокультурологічних, енциклопедичних та інших знань. Перекладач знаходиться на "перехресті" мов, культур, і від конкретної його роботи, тобто перекладу, залежить порозуміння людей, успішність міжмовної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М.: Советская энциклопедия, 1969

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура.- М., 1990

Евсюкова Т.В. Перевод как формирование интертекстуального лингвокультурного пространства - Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі. Філологічні науки.- Суми: Вісник Сумського університету.- № 4.- 2002

Додаткова

Рецкер Р.Я. Про закономірні відповідності при перекладі на рідну мову. - М., 1976

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому переклад являє собою організовану рефлексивну діяльність?
2. Розкажіть про три рівні розуміння текстів.
3. Як проявляється інтертекстуальний зв'язок на власне текстовому рівні?
4. Доведіть, чому відповідно до висунутої гіпотези смисли однієї культури не можна транслювати в смисловий простір іншої культури?
5. Як в традиційній практиці перекладу розглядається вплив екстралінгвістичного змісту?

6. Як проекції екстралінгвістичного плану впливають на семантику слова?
7. Назвіть основні випадки розбіжностей національно-культурних образів у формуванні поняття?
8. У чому вагомість теорії "міжсвітів" Вільгельма Фон Гумбольдта?
9. Яку роль відіграють "фонові" знання для повноцінного розуміння і використання мови як засобу комунікації і пізнання?
10. До чого веде "зіткнення різних культур" і як це впливає на процес перекладу?

Розділ 3. ЛЕКСИКО – ГРАМАТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Тема 1. ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

ПЛАН

- 1.1. Переклад і культура.
- 1.2. Проблема перекладності і неперекладності.
- 1.3. Проблема мовних відповідностей.
- 1.4. Міжкультурна комунікація і проблема художнього перекладу.
- 1.5. Складності перекладу спеціальних документів, внесених в художній твір.
- 1.6. Місце перекладу в загальнолінгвістичній проблематиці.

1.1. ПЕРЕКЛАД І КУЛЬТУРА

Культура в широкому розумінні - це все, що створено людським суспільством завдяки фізичній і розумовій праці людей, у більш вузькому

розумінні - це ідейний та моральний стан суспільства, що визначається матеріальними умовами життя суспільства і виражається в його побуті, ідеології, освіті, вихованні, у досягненнях науки, мистецтва, літератури. Іншими словами, культура - це історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створенні ними матеріальних і духовних цінностей.

Культура успадковує все цінне з попередніх епох, вбирає в себе і розвиває все найкраще, що створено світовою культурою.

До культурних цінностей суспільства відноситься література як одна з форм художнього освоєння світу, творчої діяльності. Література належить мистецтву і займає в ньому особливе місце. Кожний художній твір - акт духовно-емоційного спілкування між людьми різних епох.

Оживання різних культур, входження їх у всесвітню історію значною мірою завдячують перекладу як засобу комунікативної, пізнавальної та естетичної діяльності, який є ніби містком між минулим і сучасним. Перекладацька діяльність - це важливий етап у творенні національної матеріальної і духовної культури, як спосіб освоєння світової культури та взаємозв'язків із нею.

Переклад - вид літературної творчості, у процесі якого твір, написаний однією мовою, відтворюється іншою. Якщо говорити про художній переклад, то специфіка його визначається, з одного боку, його місцем серед інших видів перекладу, а з іншого, - його відношенням до оригінальної літературної творчості. Художній переклад пов'язаний з мовою не лише в її комунікативній функції: слово виступає тут як "першоелемент" літератури, тобто у функції естетичній. Між оригіналом і результатом перекладацького мистецтва лежить складний процес "перевираження" того життя, яке

закріплене в образності твору - оригіналу. Тому проблематика його виходить із сфери мистецтва і підпорядковується його специфічним законам.

Переклад - поняття історичне, різні епохи вкладали в нього свій зміст і по-різному розуміли його взаємовідношення з національною літературою і мовою.

1.2. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ І НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ

Проблема перекладності оригінальних творів завжди була в центрі уваги, і нею займалися багато західноєвропейських учених (Гумбольдт - в Німеччині, Кассіерер і Вейсгербер - у Європі, Сепір - Уорф - в Америці). Розглянемо гіпотезу Сепіра - Уорфа щодо цього питання. Уорф вважав, що немає підстав відкидати думку про неперекладність.

Немає перекладача, який у своїй практичній діяльності не стикався з явищами, що не піддаються перекладу. Теоретично зрозуміло, що існують такі категорії мови, між якими не можна встановити відповідностей, через що не можна зберегти інваріантність значення. Важливо лише встановити, які категорії мови слід мати на увазі, коли говоримо про неперекладність.

Оскільки ставиться питання про інваріантність значення, необхідна семантична класифікація мовних категорій. Для цього всі категорії можна умовно поділити на семантично порожні і семантично повні.

Семантично повними назвемо ті категорії, які несуть в собі екстралінгвальну інформацію, причому таку, яка може бути перероблена за допомогою заданої мови - посередниці. Залежність семантичної повноти від особливостей мови - посередниці визначається так: мова-посередниця може будуватися із занесенням в неї більшої чи меншої кількості понять. Повчальним є приклад перекладу заголовків статей з хімії на інформаційну мову, де слова, що характеризують озаглавлену роботу, а також слова, що виражають оцінку викладеного матеріалу, взагалі не перекладаються. Тому

категорію, що не відповідає таким вимогам, ми будемо називати семантично порожньою. Зокрема, семантично порожніми категоріями є ті, які мають чисто лінгвістичну інформацію, тобто використовуються лише для внутрішніх потреб мови.

Семантично порожні категорії не суттєві в перекладі. Те, що іменник чоловічого роду пил буде перекладено, наприклад, російською мовою, як іменник жіночого роду і навпаки, зовсім не впливає на значеннєве перетворення відповідного тексту.

Для перекладу важливі семантично повні категорії, які можна поділити на три групи:

А. Існують категорії, використання яких диктується відповідною ситуацією. Наприклад, в граматиці - визначеність і невизначеність, теперішній, минулий і майбутній час; в лексиці - усякого роду плеоназми і багатослівність. Такі категорії принципів труднощів при перекладі не викликають. Якщо в мові перекладу наявна така категорія, то перекладач, який добре знає мову, використовує її. Якщо ж відповідної категорії в мові немає, то значить, що вона зайва, оскільки таке визначено ситуацією.

Б. Існують категорії, вживання яких сумісне з певною ситуацією, хоча нею не обумовлюється. Це означає, що одна й та сама ситуація може бути описаною із застосуванням різних категорій. Так, наприклад, в граматиці - категорії модальності і часу дієслова, категорії числа іменників; в лексиці - так звана ідеографічна синонімія (синоніми, що різняться лише відтінками значень).

Саме такі категорії навели на думку про неперекладність. І дійсно, якщо в якійсь мові існує членування часу, що відрізняється від членування часу в іншій мові, то що б ми не робили, неможливо встановити відповідностей між такими категоріями. Те ж саме можна сказати і про лексику. Порівняймо невідповідність між лексичними одиницями будинок і хата.

В. Існують категорії, вживання яких логічно суперечить ситуації. У граматиці таке вживання категорій зустрічається рідко. У лексиці таких семантичних диференційних ознак, що суперечать ситуації, зустрічається досить часто. Наявність таких лексичних категорій не приводить до невизначеності, тому така диференційна ознака нейтралізується контекстом; зникнення такої ознаки не приводить до втрати інформації.

Таким чином, перекладність досягається шляхом глибокого, вдумливого сприйняття твору, шляхом майстерного використання лексичного, граматичного, а також і фразеологічного багатства рідної мови.

1.3. ПРОБЛЕМА МОВНИХ ВІДПОВІДНОСТЕЙ

Внутрішні потреби лінгвістики, її місце в сучасному світі привели до того, що теоретики почали все більше цікавитися конкретними проблемами мовних відповідностей та їх чисто лінгвістичними аспектами перекладу. Тому постає питання, чи можна виділити деякий об'єкт вивчення, який є у будь-якому перекладі, і чи може такий об'єкт вивчатися лінгвістичними засобами.

Як виявилось, таким об'єктом є сам процес перекладу, при якому відбувається перехід від однієї системи знаків в іншу і який може бути описаний в семіотичних термінах (семіотика - наука про довільні знакові системи). Сам процес перекладу може бути представлений як процес послідовної підстановки замість якихось одиниць оригіналу еквівалентними одиницями мови перекладу, тобто відповідностями.

Безперечним фактом є те, що через мовні і стильові відмінності абсолютно ідентичний переклад будь-якого тексту неможливий. У будь-якому перекладі частина елементів тексту оригіналу відтворюється, а частина компенсується через перекладацькі трансформації і дописки.

Перекладач постійно стикається з такою проблемою, як невідповідність семантичних структур лексичних одиниць в мові оригіналу і в мові

перекладу. Процес перекладу часто зводиться до знаходження таких мовних засобів в мові перекладу, семантичні компоненти яких у цілому відповідали б або хоча б не суперечили семантичним компонентам мовних засобів тексту-оригіналу. Для цього використовуються перекладацькі відповідності різних рівнів: близькі відповідності (еквіваленти), тлумачення, переклади-кальки, неперекладні запозичення тощо.

Особливих труднощів зазнає перекладач при вирішенні лексико-фразеологічної проблеми перекладу, яка пов'язана з мовними відповідностями у стійких словосполученнях у російській та українській мовах.

Як ми зазначали раніше, розрізняють постійні відповідності, варіантні та оказіональні (непостійні) відповідності . Постійні та варіантні відповідності для перекладача не становлять труднощів. У той час, як для вирішення проблеми непостійних відповідностей, перекладач повинен врахувати всю додаткову інформацію, передати зміст або значення одиниці оригіналу зовсім новим способом, що підходить лише для даного випадку.

Таким чином , переклад - це не проста трансформація одних мовних структур в інші , виконана за допомогою словникових відповідностей, а складний процес передачі значення висловлювання, що визначається як результат взаємодії лінгвістичних значень і доповнень, релевантних для кожного висловлювання.

1.4. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Проблема перекладності є однією з центральних проблем художнього перекладу, тому що в художньому перекладі перехрещуються майже всі грані й аспекти такого багатомірного явища мови і культури. У художньому

перекладі найбільш рельєфною стає суть перекладу як акту не тільки міжмовної, але й міжкультурної комунікації.

Переклад є одним із видів мовних контактів, при якому одним індивідом поперемінно використовуються дві мови. У перекладі постійно відбувається не стільки контакт, скільки зіткнення культур, але не культури одного народу з культурою іншого, а культури як об'єктивного способу життєдіяльності одного народу, суб'єктивно сприйнятою й описаною автором оригіналу, із суб'єктивними уявленнями перекладача про цю культуру та про особливості її інтерпретації автором оригіналу, якщо мова йде не про споріднені народи.

Перекладач, працюючи над текстом оригіналу, декодує не тільки фрагмент дійсності, але й своє індивідуальне суб'єктивне бачення. Нерозуміння цього веде до грубих перекладацьких помилок. Причому помилки нерідко виникають саме тоді, коли перекладач намагається якнайточніше передати окремі елементи тексту, співвідності з окремими фрагментами дійсності.

Цілком зрозуміло, що не можна ставити знак рівності між перекладом та оригіналом, тому що переклад завжди має в собі якісь змінні моменти.

Будь-який художній твір живе не тільки своїм самостійним життям, але пов'язаний з іншими творами, написаними тією ж мовою. Часто вдається передати смисл фрази, але відзвук іншого твору, створеного мовою оригіналу і добре відомого його читачу, у більшості випадків не вловлюється читачами перекладу.

Розгляньмо уривок з поеми В.Єрофєєва "Москва-Петушки": *"Зато у моего народа, - какие глаза! Они постоянно навывкате, но - никакого напряжения в них. Полное отсутствие всякого смысла,- но зато какая мощь! Такая духовная мощь! Эти глаза не продадут! Ничего не продадут и ничего не купят. Что бы не случилось с моей страной."*

Для перекладу цікавим є в наведеному уривку такий момент. Висловлювання Венечки: *"Эти глаза не продадут"* розуміється як: *"Эти глаза не предадут"* - що є другим значенням дієслова. У наступному реченні те саме слово вживається у своєму першому значенні: *"Ничего не продадут и ничего не купят"*. У перекладі вживається тільки перше значення, що не дозволяє відчутти всю глибину іронії автора. Губиться в перекладі також гра слів *продать/предать*.

Із метою запобігання таких втрат перекладачі інколи звертаються до коментарів. Але й це не є кращим виходом.

Факт взаєморозуміння залежить від компетентності перекладача. Інколи причиною неправильного тлумачення є саме переклади. Перекладач завжди знаходиться у привілейованому положенні порівняно з читачами своєї праці, оскільки він має можливість уважно вивчити оригінал, перш ніж почати його переклад. Тільки за таких умов можуть бути вибрані найбільш адекватні способи передачі інформації мовою перекладу.

1.5. СКЛАДНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ, ВНЕСЕНИХ В ХУДОЖНІЙ ТВІР

Проблематика художнього перекладу дуже різноманітна. Переклад художніх текстів завжди ставить свої умови, що можна продемонструвати на прикладі перекладу термінів, які належать до безеквівалентної лексики. Так, С.Флорін і С.Влахов у своїй праці "Непереводимое в переводе" перераховують такі особливості перекладу термінів у художньому тексті:

3.1. Основним принципом термінологічного перекладу - передача терміна терміном. Відхилення від основного принципу допускаються головним чином тоді, коли термін у даному тексті не має термінологічного значення, не несе значного семантичного навантаження і якщо він не має зв'язку з відповідною терміносистемою.

3.2. За відсутністю в мові перекладу терміна-еквівалента в науковому тексті його запозичують або створюють новий, надають термінологічного значення загальнолітературній одиниці, а в художньому тексті використовують інші прийоми, намагаючись не порушити "термінологічного звучання" тексту: заміну іншим терміном (частіше близьким за значенням, а іноді далеко не рівнозначним) терміном, компенсацію видового поняття родовим, синонімом різного ступеня близькості, приблизною відповідністю (звичайним словом) і навіть нульовий переклад,

3.3. Внутрішня форма терміна, що не береться до уваги при перекладі наукової літератури, може мати значення в художньому перекладі, але тільки тоді, коли вона відіграє аналогічну роль в оригіналі. Прозора внутрішня форма може стати джерелом перекладацьких невдач.

Як підкреслюють вказані автори, перераховані тези не охоплюють усієї проблематики перекладу термінів в художньому творі, і одне з таких питань: якими ж є особливості перекладу термінів в спеціальному тексті, внесеному в художній твір.

При перекладі терміна в художньому тексті можна використовувати різні способи: термін можна перекласти терміном - постійною відповідністю, його можна опустити, замінити на дублет, на не термін, замінити на інший термін (родове поняття замінюємо видовим і навпаки); замість повного терміна можна використати аббревіатуру, замість офіційного терміна можна ввести професіоналізм і т.д. Незважаючи на таку різноманітність способів перекладу, переклад термінів в художньому тексті залишається великою проблемою. Наприклад, як перекласти невідомий термін? Адже в більшості випадків у такій ситуації перекладач не має права давати свою відповідність і таким чином вводити новий термін. Новий термін, не відомий спеціалістам і який офіційно не входить в терміносистему, може стати причиною фактологічних помилок і непорозумінь.

Як бачимо, навіть якщо мати на увазі тільки терміни, переклад спеціальних документів, внесених у художній текст, вже стає проблемою для перекладача. Ситуація ускладнюється тим, що спеціальні документи мають специфічні особливості і з боку їх лексичного наповнення, і у граматиці, і у стилістиці. У науково-технічній мові використовуються ті ж самі синтаксичні структури та морфологічні форми, як і в інших функціональних стилях. Проте ряд граматичних явищ зустрічається в науковому стилі частіше, ніж в інших, деякі явища, навпаки, зустрічаються в ньому рідше, інші використовуються лише з характерним лексичним "наповненням".

Коли стикаєшся з перекладом документів для спеціальних цілей, все ясно - є певні правила і канони перекладу. Але коли документ вміщений в незвичне для нього оточення, то, можливо, і перекладатися він повинен якимось по-особливому. Виникає головне питання: переклад документів, внесених в художній твір, повинен відбуватися за тими ж канонами, що й переклад для спеціальних цілей, чи можливі й відхилення від суворих правил?

Перш за все, необхідно пам'ятати, що будь-який документ вводиться автором в текст художнього твору з певною метою, спеціальний документ завжди має стилістичну цінність і дуже часто фактологічну. Таким чином, спеціальні документи в художньому тексті бувають двох типів:

1. Документи, що мають тільки стилістичну цінність;
2. Документи, що мають і стилістичну, і фактологічну цінність (далі будемо їх називати документами I типу і документами II типу).

У першому випадку автор використовує спеціальний документ, щоб посилити достовірність, зробити текст "більш реалістичним". А це означає, що змістовне наповнення документа не має значення, тобто перекладач може вносити різні зміни в зміст. У певних випадках він може повністю відмовитися від перекладу документа або замінити документ одного типу на

документ іншого типу, якщо тільки не порушується логічність сприйняття та стилістична цінність тексту в цілому.

Стосовно перекладу термінів це означає, що перекладач може використовувати різні термінологічні відповідності для термінів оригіналу; можливе введення стилістично нейтрального не терміна (але тільки тоді, коли поява не терміна дозволяє сприймати документ як "документ" і співвідносити його з документами того ж типу, що й документ оригіналу). Проте введення не терміна, що має певне стилістичне забарвлення, наприклад, професіоналізму, може стати серйозною фактологічною або стилістичною помилкою, тому що подібні лексичні одиниці відсутні в реальних документах. При повній заміні змісту документа або введення іншого документа, що не відноситься до тієї ж сфери науки або техніки, перекладач вводить терміни, які не є відповідностями термінам оригіналу. Отже, головним для такого перекладу є те, що документ повинен сприйматися як "документ", де конкретний зміст не важливий. Якщо така вимога виконується, то переклад, на нашу думку, може вважатися адекватним.

Інакше буде, коли спеціальний документ має не тільки стилістичну, але й фактологічну цінність. Тоді будь-який елемент тексту буде відігравати важливу роль для розуміння всього твору. Нерідко саме спеціальний документ є вузловим моментом розвитку сюжету частини твору або всього твору в цілому. Тому перекладач повинен відтворювати у перекладі всі особливості оригіналу в усіх деталях.

При перекладі документів II типу важливим є змістовне наповнення та стилістична цінність тексту. До змістовного наповнення відносяться як лексичні складові (терміни, певні стійкі вислови і т.д.) документів подібного типу, так і конкретні дані такого документа - цифри, топоніми, антропоніми, посилання на додаткові дані і т.д. Перед перекладачем стоять завдання: 1) відтворення всіх конкретних даних у перекладеному тексті; 2) відтворення

всіх значеннєвих особливостей документа, які дозволили б ідентифікувати його як документ, що належить до певної сфери життя (науки, техніки, побуту тощо), а також за необхідністю як документ певної країни.

Таким чином, при вирішенні другого завдання перекладачу слід визначити, чи необхідно відтворити національну специфіку. Адже документи, що стосуються різних спеціальностей, в різних культурах мають специфічний набір особливостей. Те, що наявне у юридичних документах Франції, може не спостерігатися в документах Китаю і навпаки. При перекладі подібних текстів можливі дві ситуації:

- 1) коли необхідно зберегти національну специфіку культури мови оригіналу - тоді необхідно максимально близько відтворити всі особливості тексту оригіналу, деякою мірою нехтуючи нормами мови перекладу;
- 2) коли немає необхідності зберігати національну специфіку - перекладений текст повинен сприйматися як документ особливої науки, професії тощо, зберігати лексичні, граматичні і т.д. особливості документів певної країни не обов'язково.

Безперечно, лексичні особливості документів II типу не обмежуються лише перекладом термінів, але, зважаючи, що терміни складають основну частину лексичних одиниць подібних текстів, саме їм і повинна надаватися увага. Оскільки при перекладі спеціальних документів необхідно відтворити особливості документів як можна ближче до оригіналу, то термін повинен перекладатися терміном. Перекладач має право використовувати не терміни тільки тоді, коли вони використані в оригінальному тексті. Будь-який відступ від букви оригіналу повинен розглядатися в контексті збереження значення всього твору в цілому, тобто перекладач повинен перевірити, чи є термін, для перекладу якого він не хоче або не може використати постійну термінологічну відповідність, фактологічно суттєвим. Якщо ні, то у перекладача є ті ж можливості, що й для перекладу документів I типу - заміна

на дублет або опущення терміна. Головне, що "документ" сприймається як документ. Якщо ж термін має фактологічну цінність, перекладач повинен дібрати точну термінологічну відповідність.

Крім того, навіть вживання термінів - синонімів небажане, якщо тільки в самому оригіналі не використовуються синоніми, бо якщо термін не перекладається однозначною постійною термінологічною відповідністю, переклад не буде вважатися адекватним, тому що при цьому допускаються фактологічні помилки.

Таким чином, до перекладу спеціальних документів в художньому тексті слід ставитися обережно. Необхідно визначити, чи має перекладений документ тільки стилістичну цінність або має ще й фактологічну значущість. При перекладі документів I типу важливо, щоб текст сприймався як „документ", а його конкретне наповнення відходило на другорядний план. Переклад документів II типу вимагає посиленої уваги, оскільки будь - який елемент документу може мати значення, і тому треба відтворити особливості документа як можна точніше до оригіналу. Будь - які зміни, що вносяться перекладачем в перекладений документ, повинні бути досконально перевірені з позиції збереження значеннєвого змісту всього твору.

Характерною рисою сучасної науки є підвищений інтерес мовознавців до проблеми перекладу. Настав час визначити явище перекладу у лінгвістичних термінах та відвести йому належне місце в загальнолінгвістичній проблематиці. У сучасному світі мови все частіше використовуються в процесі мовної комунікації, під час якої в акті спілкування беруть участь комуніканти, які користуються різними мовними системами. Окремі мови слід розглядати не лише як бар'єр, що стоїть на шляху нашого сприйняття дійсності, а як міст між реальністю і нашим сприйняттям, оскільки в цілому всі мови світу відбивають досвід людства, хоча кожна конкретна мова характеризується вибірковістю.

Для того, щоб добре перекладати, не достатньо знати лише „закони” перекладу, адже ефективність роботи перекладача визначається насамперед достатньо високим рівнем володіння мовами оригіналу і перекладу.

Переклад - вид мовного посередництва, суспільне призначення якого полягає в тому, щоб у максимально можливій мірі наблизити опосередковану двомовну комунікацію за простотою, ефективністю та природністю до звичайної двомовної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Ревзин И. И., Розенцвейг В. Ю. Основы общего и машинного перевода.- М.: Высшая школа, 1964

Додаткова

Пахомова Т. А. Межкультурная коммуникация и проблемы художественного перевода - Филологічні науки. - Суми: Вісник Сумського ун - ту. - №4 - 2002

Скорикова А. И. Перевод специальных документов, включенных в художественное произведение - Лингвистика й межкультурная коммуникация.- М.: Вестник Моск. ун-та.- № L- 2002

Шарандин А.В. Компенсация безэквивалентности немецких экономических терминов - Лингвистика и межкультурная коммуникация.- М.; Вестник Моск. ун-та.- № 3.- 2002

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте значення поняття "культура в широкому розумінні".
2. Розкрийте зв'язок перекладу і культури.
3. Хто із західноєвропейських учених займався проблемою перекладності?
4. Які мовні категорії називаються семантично повними?
5. Які мовні категорії називаються семантично порожніми?

6. На які групи поділяються семантично повні категорії?
7. Охарактеризуйте групи семантично повних категорій.
8. У чому полягає проблема мовних відповідностей?
9. Чому проблема перекладності є однією з центральних проблем художнього перекладу?
10. Як перетинаються між собою міжкультурна комунікація і проблема художнього перекладу?
11. Які способи можна використати при перекладі термінів в художньому творі?
12. Охарактеризуйте документи I типу в художньому тексті.
13. Охарактеризуйте документи II типу в художньому тексті.
14. Визначте місце перекладу в загальномовній проблематиці.

Тема 2. ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ ТА ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

План

- 2.1. Лексична сполучуваність в динаміці узуальних норм.
- 2.2. Типи нестандартної лексичної сполучуваності.
- 2.3. Художній переклад та корпусна лінгвістика.

2.1. ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ В ДИНАМІЦІ УЗУАЛЬНИХ НОРМ

Норми лексичної сполучуваності - це такий аспект функціонування мовної системи, який найбільш піддається змінам. Зіставляючи при перекладі на українську мову сучасну російську мову з мовою пушкінської епохи,

бачимо, що норми слововживання суттєво змінилися, хоча граматичні форми залишилися без змін. Спробуємо проаналізувати текст більш пізнього періоду, що, можливо, дозволить надалі зробити деякі висновки відносно динаміки узусу /прийняте вживання слова/, тому що в центрі нашої уваги знаходяться не стільки явища нестандартного з точки зору сучасних норм слововживання, скільки проблеми їх передачі на іншу мову. Тому ми й повинні знайти відповідь на питання, як досягти адекватності в художньому перекладі. Якщо виходити з того, що особливості авторського слововживання, а також особливості норм слововживання відповідної епохи є важливою складовою художнього тексту, то можна припустити, що переклад такого тексту на іншу мову повинен зберегти його особливості. Бо інакше переклад буде зведений до перебазування сюжету оригіналу засобами іншої мови.

Останнім часом лексичний склад і російської мови, і української суттєво змінився: з одного боку, з'явилося багато нових слів і значень, з іншого якісь лексеми вийшли з активного вжитку, що пояснюється екстралінгвістичними причинами. Для нас цікавими є ті зміни в значенні слів (відповідно до їх вживання), які неможливо пояснити змінами реалій. Порівняймо:

- *не ври пустяков (не бреши дрібниць)*, - строго сказала Варя, которая с князем говорила весьма сухо... (Ф.М.Достоевський, "Идиот").

Сполучення *врать пустяки (брехати дрібниці)* у сучасній російській мові не вживається, оскільки дієслово *врать* вживається сьогодні тільки в значенні „*говорить неправду /говорити неправду*“, тому воно є неперехідним і не може керувати іменниками типу *пустяки/дрібниці*.

Не менш тривіальними є зміни в правилах лексичної сполучуваності, оскільки їх причини досить-таки загадкові. Що могло примусити тих, хто розмовляє, відмовитися від звичних конструкцій і віддати перевагу іншим. Як приклад наведемо опис генерала Волгіна:

„Вблизи от него немного пахло водкой, но манера была эффективная, несколько изученная и с видимым ревнивым желанием поразить достоинством”.

Виходячи із сучасного узусу, таке речення має декілька нестандартних словосполучень. Сьогодні не говорять *вблизи от него пахло чём-л., манера была изученная, поразить достоинством*. У відповідності з сучасними узуальними (основними) нормами зміст такого речення треба було б передати так:

"От него немного пахло водкой, но держался он эффектно, хотя и не вполне естественно, с очевидным желанием поразить собеседника чувством собственного достоинства".

Тільки після такого перетворення речення можна перекладати на іншу мову.

Цікаво те, що обидва речення та їм подібні цілком зрозумілі сучасному читачу, але, являючись явно неузуальними із сучасного погляду, сприймаються як яскраві стилістичні риси відповідного тексту, як ознаки епохи його створення.

Ми розглянули лише декілька більш або менш випадково відібраних прикладів, які вказують на основні типи мовних виразів, що відрізняються від сучасних норм лексичної сполучуваності.

2.2. ТИПИ НЕСТАНДАРТНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНОСТІ

У сучасній лінгвістці виділяються два типи сполучуваності лексем - семантична і лексична. Семантична сполучуваність передбачається значенням слова. Будь-які нетривіальні (неоригінальні) для сучасного сприйняття тексту особливості семантичної сполучуваності можуть бути описані через тлумачення відповідних лексем або через експліцитні (пояснювальні) вказівки на сполучувальні обмеження в термінах семантичних

класів. Зовсім іншою є лексична сполучуваність, яка не виводиться із значення і не може бути описаною як регульована якимись загальними правилами. До складу її входить три види словосполучень.

Колокації (лексико-фразеологічно обумовлена сполучуваність слів в мові як реалізація їх полісемії) утворюють перший, найчистіший тип мовних виразів, склад яких повинен описуватися в термінах лексичної сполучуваності. Однією з обов'язкових умов віднесення того чи іншого словосполучення до колокацій є наявність у його складі унікального (типу грецький горіх) або переінтерпретованого (семантично "спустошеного" або метафорично переосмисленого) – порівняймо: *Примать решение - приймати рішення і зерно истины - зерно істини* (слова). У сучасній мові колокації - це досить стабільні утворення. Вони не тільки не підлягають варіюванню своїх компонентів, але й часто зберігають у своєму складі унікальні елементи, наприклад: *радость обуяла - радість охопила, закадычный друг - нерозлучний друг, заклятый враг' - заклятий ворог, проливной дождь - зливний дощ*. Унікальність періоду, до якого належать розглянуті нами тексти, полягає в тому, що норми лексичної сполучуваності у тому вигляді, у якому вони відомі сьогодні, знаходилися у процесі становлення. Більшість колокацій, що зустрічається в текстах того часу, мабуть, були безпосередніми кальками з французької мови. Багато з них збереглося в такому вигляді до наших днів, інші модифікувалися.

„Никто не мог их упрекнуть в высокомерии и заносчивости, между тем знали, что они горды и цену себе понимают”.

„Правда, генерал, по некоторым обстоятельствам, стал излишне подозрителен, но так как он был отец и супруг опытный и ловкий, то тотчас же и взял свои меры”.

„Так как и сам Тоцкий наблюдал покамест, по некоторым особым обстоятельствам, чрезвычайную осторожность в своих шагах и только еще

зондировал дело, то и родители предложили дочерям на вид только еще самые отдаленные из предположений".

На сьогодні говорять *не понимают себе цену, взять свои меры и наблюдать осторожность, а знать себе цену, принять меры и соблюдать осторожность*. Цікаво, що дієслово *взять/брать - взять/брать* вживалося у ХІХ ст. у складі колокацій частіше, ніж сьогодні. Мабуть, більшість колокацій були запозичені з французької мови. На першому етапі запозичення з французької мали у своєму складі дієслово *prendre*, перекладалися словосполученнями з дієсловом *брать*, але на етапі адаптації російською мовою це дієслово було замінене *принимать*. Наприклад: *брать меры-принимать меры, брать участие - принимать участие*.

„... мне надобно знать об участи Москвы, чтобы взять свои меры в рассуждении города..." (Дурова. Записки кавалерист-девицы).

„...я хотел казаться развязным, но чем больше старался взять на себя вид непринужденности, тем более чувствовал себя неловким" (Пушкин. Выстрел).

Дієслово *наблюдать* також зустрічалося у складі колокацій значно частіше, ніж у сучасній мові. У подібних випадках дієслово *наблюдать - спостерігати* вживалося у значенні „*соблюдать, следовать*".

„У себя принимала она весь город, наблюдая строгий этикет..." (Пушкин. Пиковая дама).

Словосполучення другого типу, не маючи усталеності, ідіоматичності виявляють тим самим не менш нетривіальні (неоригінальні) особливості сполучуваності. Наприклад: *очень замечательный* - дуже надзвичайний. Назвемо подібні словосполучення узуально зв'язаними. Таке позначення деякою мірою умовне, оскільки зрозуміло, що фіксованість в узусі (і разом з тим узуальна зв'язаність) характерна і для колокацій.

"...что сестра его, Варвара Ардалионовна, очень замечательная и энергичная девушка, она много слышала о ней от Птицына". (Ф.М.Достоевский. Идиот).

У відповідності з вимогами сучасних норм лексичної сполучуваності прикметник *замечательный* не може бути виражений за допомогою прислівника *очень*. Нестандартним або стилістично невдалим буде сполучення прикметника *замечательный* з іншими прислівниками (*крайне, чрезвычайно, предельно*), семантично близькими між собою. Хоча тут йдеться про лексичну, а не семантичну сполучуваність. Проте словосполучення *очень замечательный* не можна вважати колокацією, тому що обидві складові вжиті у своїх „головних” прямих значеннях, хоча є нестандартними. У мові ХІХ ст. таке словосполучення було цілком нормативним.

„С нею был коротко знаком человек очень замечательный” (Пушкин. Пиковая дама).

„Меня просят представить вам одного, как говорят, очень замечательного молодого человека...” (Достоевский. Насмешка мертвеца).

У своєму сучасному значенні прикметник *замечательный* припускає сполучення з деякими прислівниками повноти ступеня ознаки, наприклад: *абсолютно/совершенно замечательный*. У даному випадку подібна сполучуваність семантично мотивована, тому що прислівники *абсолютно* і *совершенно* виступають тут в емоційно-підсилювальному значенні, виражаючи не просто інтенсифікацію ознаки, а деякі додаткові значення.

З семантичної точки зору відзначимо, що в поданих вище реченнях прикметник *замечательный* вживається, мабуть, в не дуже звичному сьогодні значенні „*очень хороший - дуже хороший*”, а в більш нечастому і дещо застарілому значенні „*примечательный - примітний, необычный - незвичайний, достойный внимания - вартий уваги*”. Для нас важливим тут є, що і в такому значенні *замечательный* не сполучається в наш час з прислівником *очень -дуже*.

До словосполучень третього типу з нестандартною сполучуваністю можна виділити прийменникові групи: *во всю (свою) жизнь* замість сучасного *всю жизнь* або *на всю жизнь* - *все життя* або *на все життя*. Хоча за деякими параметрами прийменникові групи доцільніше описувати як окремий клас заснованих на лексичній сполучуваності нестандартних виразів, формально вони є підтипом узуально зв'язаних словосполучень.

„ - *А князь для меня то, что я в него первого, во всю мою жизнь, как истинно преданного человека поверила. Он в меня с одного взгляда поверил, и я ему верю*” (Ф. М. Достоевский. Идиот).

Словосполучення *во всю жизнь* зустрічається зараз дуже рідко. І сьогодні більше вживається вираз *всю жизнь* або *за всю жизнь*, причому в контекстах типу

„ *Тройка, семёрка и туз выиграют тебе сразу, - но с тем, чтобы ты в сутки более одной карты не ставил и чтоб во всю жизнь уже после не играл*” (Пушкин. Пиковая дама).

Вираз *всю жизнь* відповідає квазісинонімічному виразу пушкінської доби *во всю жизнь* і може означати „період життя людини від народження до смерті”, „відрізок життя від народження до певного періоду”, „залишок життя від якогось періоду”. Саме таке останнє значення відповідає виразу *во всю жизнь* в поданому вище реченні, хоча стилістично більш вдалим був би вираз *больше никогда* - *больше ніколи*.

2.3. ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ТА КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА

Головною складністю перекладу художніх творів минулого є, мабуть, проблема передачі нестандартних особливостей відповідних текстів. Перш ніж вирішити, за допомогою яких мовних засобів можна передати окремі місця оригіналу, перекладач повинен усвідомити, чи орієнтується він на мову доби створення тексту або на сучасну мову.

У працях з теорії перекладу виділяються комунікативний та протилежний йому філологічний переклад, що називається ще „документальним”. Комунікативний переклад є найпоширенішим типом. Це переклад, метою якого є донесення до адресата змісту оригіналу такими мовними засобами, які б відповідали нормам мови перекладу.

Мета філологічного перекладу, сформульована Ф. Шлейермахером ще на початку ХІХ ст., полягає в тому, щоб максимально „наблизити читача до автора”. Якщо при цьому з’являється текст, наповнений чужими, малозрозумілими реаліями, незвичними образами і навіть деякими порушеннями узуальних конвенцій мови перекладу, це вважається швидше достоїнством, ніж недоліком, оскільки стверджується, що найвищим критерієм якості перекладу є вірність авторському стилю і збереження художніх особливостей оригіналу. Звичайна річ, що сферою застосування філологічного перекладу є виключно художні тексти, особливо „канонізовані” літературні пам’ятники.

Протилежним комунікативному і філологічному перекладам є переклад, побудований так, щоб читач не відчував, що перед ним не оригінальний текст, а переклад з іншої мови.

Якщо при перекладі художньої прози Достоєвського обирається стратегія комунікативного перекладу, проблема передачі нестандартних особливостей став неактуальною. При філологічному перекладі необхідно знайти мовні засоби, які б відповідали особливостям мовних засобів оригіналу. Повна відмова від врахування нестандартних особливостей тексту оригіналу приводить до спотворення стилістики викладу, а інколи навіть до смислових перекручувань. Мабуть, при перекладі таких значимих творів, як „Идиот”, орієнтація на комунікативну стратегію є неприйнятною, оскільки в результаті з’являється зовсім інший текст з аналогічним сюжетом.

При перекладі недостатньо прослідкувати за особливостями перекладу тих чи інших виразів. Необхідно ще мати, якщо можна так сказати, інструмент, який би допоміг швидко знайти шукану інформацію і одночасно звертався б до декількох перекладів при зіставленні з оригіналом. Таким інструментом є електронні корпуси паралельних текстів.

Завдання одного із проектів з дослідження можливостей корпусної лінгвістики для вивчення літератури і культури, вірніше історії культури, здійснюваних в Австрійській академії наук у Відні, полягає у створенні російсько-німецького паралельного корпусу і розвитку на його основі нових методів філологічного і культурологічного аналізу літературних творів.

Корпуси паралельних текстів являють собою важливий інструмент вивчення як філологічних, так і власне лінгвістичних проблем. Використання паралельних корпусів дозволяє, наприклад, знайти точні перекладацькі еквіваленти для кожного слова і виразу, причому всі значимі фактори, що обумовлюють вибір того чи іншого способу перекладу, можуть вивчатися на аутентичному (першоджерельному) текстовому матеріалі. До таких факторів належать синтаксичне оточення даного слова, його функції в структурі дискурсу (розмірковування), а також комунікативно - прагматичні умови його вживання, що стосується вирішення літературознавчих та культурологічних завдань, паралельні корпуси дозволяють, наприклад, прослідкувати історію сприйняття того чи іншого художнього тексту іншою мовною та культурною спільністю.

З погляду лексичної семантики, контрастивної лексикології та теорії перекладу головна цінність корпусу паралельних текстів полягає в нових можливостях одержання систематичних та емпірично надійних результатів у галузі міжмовної еквівалентності мовних виразів. Наприклад, за відсутністю паралельних корпусів неефективно визначати характер факторів, що впливають на вибір перекладацького еквівалента. Тільки великі тексти дають

можливість прослідкувати поведінку конкретного слова в достатній кількості аутентичних контекстів, що дозволяє зробити усвідомлені теоретичні узагальнення. Якщо дане слово в певному контексті стабільно перекладається за допомогою одного еквівалента, а в контексті другого типу - за допомогою іншого еквівалента, то з'являється можливість описати релевантні відмінності між контекстами цих двох типів і подати семантику слова, яке нас цікавить, як контекстно-суттєву сутність.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Корунець І.В. Теорія і практика перекладу.- К.: Вища школа, 1986.

Рецкер Р.Я. Про закономірність відповідності при перекладі на рідну мову.- К., 1998.

Додаткова

Апресян Ю.Д. Лексическая семантика.- М., 1974.

Добровольский Д.О. Перевод художественной прозы и проблемы лексической сочетаемости // Лингвистика и межкультурная коммуникация.- М., 2002.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть поняття „норми лексичної сполучуваності“.
2. Які існують у сучасній лінгвістиці типи сполучуваності лексем?
3. Проаналізуйте семантичну і лексичну сполучуваності.
4. Полежіть поняття „колокації“.
5. За якою умовою відносимо словосполучення до колокацій?
6. Які типи, крім колокацій, словосполучень, належать до лексичної сполучуваності?
7. Дайте пояснення комунікативному і філологічному перекладам.

8. Поясніть поняття „корпуси паралельних текстів“.
9. У чому полягає цінність корпусу паралельних текстів?

Тема 3. ЗАГАЛЬНО-ЛЕКСИКОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 3.1. Лексико - семантичні модифікації.
- 3.2. Переклад загальноживаних слів, синонімів, паронімів.
- 3.3. Прийоми перекладу фразеологізмів та метафоричних одиниць.
- 3.4. Особливості перекладу термінологічної лексики.
- 3.5. Встановлення без еквівалентних відношень одиниць мови оригіналу і мови перекладу.

3.1. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ

У будь-якій мові наявні такі одиниці, які можуть виражати різні значення в залежності від контексту, ситуації й підтексту, що вимагають особливих прийомів при перекладі. Пошук відповідностей для таких одиниць

починається з уважного вивчення словникової статті, зіставлення словникових значень з можливим контекстуальним значенням. До можливих значень треба ставитися серйозно, тому що розуміння тексту або висловлювання будується на припущеннях про його можливе розуміння.

У результаті такого дослідження інколи виходить, що вихідне слово не має однозначної відповідності в мові, якою перекладається оригінал, або не має повної відповідності. У такому випадку "винуватцями" стають не тільки багатозначні слова, а й однозначні одиниці, що мають різні функціональні характеристики в обох мовах, які беруть участь у перекладі. Коли ж важливим стає не саме слово, а те значення, якого воно набуває в контексті вихідного висловлювання, перекладач звертається до перекладацьких модифікацій. До них входять такі перекладацькі перетворення, як: звуження або розширення вихідного або початкового значення, нейтралізація або підсилення емпізи, функціональна заміна, опис або коментар.

Звуження, або конкретизація, початкового значення використовується тоді, коли ступінь інформаційної упорядкованості початкової одиниці нижчий, ніж ступінь упорядкованості відповідної їй за значенням одиниці в мові перекладу, наприклад: російське слово *исследовать* може належати до різних ситуаційних умов, і значною мірою упорядковується контекстом.

Розширення (генералізація) початкового значення відбувається тоді, коли ступінь інформаційної упорядкованості початкової одиниці вищий за ступінь упорядкованості відповідної їй за значенням одиниці в мові перекладу.

Так, російське слово *свидетельство* відповідає українському слову *свідоцтво*, яке має такі значення; підтвердження, доказ, документ, посвідчення. Як бачимо, відповідне українське слово має більш широкий

спектр значень, ніж російське, і для інформаційного упорядкування вимагає спеціальних контекстів.

Суттєве ускладнення при перекладі інколи виникає через незбігу емпатичного (виразного) потенціалу слів, які збігаються в усіх відношеннях. Наприклад, в залежності від контексту словосполучення дівчина з коров'ячими очима або волоока красуня в перекладі з російської мови девица с коровьими глазами або волоокая красавица викликають різне до них ставлення. Перше створює негативну емфазу (виразність), друге - позитивну. Прийом емпатизації може бути досить ефективним, але оскільки він дуже впливає на зміст комунікації, до нього треба ставитися дуже обережно і в деяких особливо суперечливих випадках краще звернутися до протилежного прийому нейтралізації емоційно-оцінювального компоненту значення: наприклад, те ж саме словосполучення може бути передане нейтральним варіантом дівчина з великими очима.

Найбільш складною процедурою в процесі вирішення лексико-семантичних проблем є функціональна заміна. Необхідність у цьому прийомі виникає, коли ні одна з відповідностей, запропонованих словником, не підходить до даного контексту. Пошук функціональної відповідності стає особливо актуальним, коли стосується без еквівалентної лексики, тобто слів, чомусь не зафіксованих в двомовних словниках. До цієї категорії належать тільки-но створені нові слова сучасної цивілізації на позначення предметів, явищ, реалій тощо, які ще ввійшли до словника.

Коли жодний із словесних прийомів підбору відповідностей не задовольняє ситуації, перекладачі звертаються до опису. Описовий переклад більше застосовується при перекладі термінів, культуронімів, унікальних об'єктів і т.д. Наприклад, термін *бута́ра* має діалектне походження, його пояснити або описати можна як циліндричний, конічний, обертовий барабан. Такий опис виступає обов'язковим компонентом тексту, який перекладається.

Перекладацький коментар полягає в більш детальному, ніж опис, поясненні того, що означає вихідне слово. Таке пояснення виноситься за межі тексту і попадає у зноску на тій же сторінці або наводиться в кінці тексту як примітка.

Вибір серед названих основних прийомів лексико-семантичних трансформацій є одним із основних вмінь професії перекладача. Велику роль при цьому відіграє робота із словниками, оскільки часто виникає потреба не тільки зіставити загальні словникові відповідності, а й встановити ступінь відмінності їх інформаційного потенціалу.

3.2. ПЕРЕКЛАД ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ СЛІВ, СИНОНІМІВ, ПАРОНІМІВ БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА.

Майже всі слова в мові мають два і більше значень. Тому якби для кожного предмета чи явища існувала якась своя власна назва, ми просто не змогли б запам'ятати цих назв. У різних мовах слово має оригінальний, неповторний список значень, які для носіїв іншої мови зовсім не пов'язані одне з одним.

Найскладніше зорієнтуватися тоді, коли семантика (значення) різномовних слів іноді збігається. Так, російським *задача і задание* відповідають українські *задача і завдання*. Однак семантичне поле російського *задача* ширше, ніж українського *задача*, воно частково перекриває семантичне поле українського *завдання*. Наприклад: *Задача решается двумя способами - задача розв'язується двома способами*, але

Задача первостепенной важности - завдання великої ваги, важливе завдання.

Подібне у співвідношенні російських *число і количество* та українських *число і кількість*: семантичне поле російського *число* ширше, ніж в його українського відповідника, тому сполучуваність цього слова в російській мові більша:

ряд натуральних число - ряд натуральних чисел; большое число ошибок - велика кількість помилок.

Слово *область* у російській мові відзначається широкою семантикою, в українській - вузькою, тому:

Рос.

Киевская область

в области чего

область интереса

*область оптимального
теплообмена*

*область оптимальных
скоростей*

Укр.

Київська область

у галузі /у сфері/ чого

сфера інтересу

зона оптимального теплообміну

зона оптимальних швидкостей

Російському *участок* в українській мові теж відповідає кілька слів:

Рос.

токарный участок цеха

важный участок работы

участок пути

Укр.

токарна діляниця цеху

важлива ділянка работ

частина (відрізок) шляху

Семантична невідповідність характерна і для дієслів:

Рос.

принимать меры

участие

резолюцию

вид

значение

Рос.

считать по порядку

что

Укр.

вживати заходів

брати участь

ухвалити резолюцію

набирати вигляду

набувати значення

Укр.

лічити /рахувати/по порядку

вважати, що

<i>ошибочным</i>	<i>вважати помилковим</i>
	<i>вважати за помилку</i>
<i>составляют план</i>	<i>складати план</i>
<i>исключение</i>	<i>становити виняток</i>
<i>бути винятковим</i>	
<i>собрать коллекцию</i>	<i>збирати /складати/ колекцію</i>
<i>попадать в тон</i>	<i>попадати /потрапляти/</i>
<i>попадать в цель</i>	<i>влучати в ціль</i>

Не збігається семантична структура багатьох українських і російських прикметників: *общий- загальний і спільний, определенный - визначений і певний, следующий - наступний і такий?*

Рос.	Укр.
<i>общие вопросы :физики</i>	<i>загальні питання фізики</i>
<i>общий источник питания</i>	<i>спільне джерело живлення</i>
<i>при определенных условиях</i>	<i>за певних умов</i>
<i>определенный</i>	<i>визначений</i>
<i>с точностью до...</i>	<i>з точністю до</i>
<i>в следующий раз</i>	<i>наступного разу</i>
<i>в следующем смысле</i>	<i>у такому розумінні</i>

Отже, семантична структура російських і українських загально вживаних слів різна, а звідси - різний набір значень багатозначних слів. Незнання цього приводить до утворення інтерферованих словосполучень типу *велике число помилок, складати виняток, загальне джерело живлення і под.*, які виходять за межі норм української мови.

СИНОНІМИ. Синонімі - це слова, близькі за значенням. Синоніміка - явище, властиве всім стилям мови, воно притаманне лексиці нашої мови, а не лише лексиці художньої літератури та публіцистики. Адже явище синонімії означає наявність у мові близьких, а не тотожних способів висловлення,

покликаних якнайточніше відтворювати всі відтінки людської думки. Саме незнання синонімічних можливостей мови, невміння вибрати єдине можливе в даній ситуації слово є причиною появи багатьох помилок. Вживання синонімів має неабияке значення для полегшення сприймання написаного. Нічого так не втомлює читача, як уживання одних і тих самих слів, конструкцій. Людина уникає монотонності - це одна з особливостей її психіки. Тож якщо ви хочете, щоб текст був читабельним, а також його переклад, використовуйте синоніми. Ось кілька синонімічних рядів, які можуть поповнити ваш словниковий запас:

Спершу, насамперед, передусім, спочатку.

Слід, необхідно, належить, варто, треба, потрібно.

Безумовно, безсумнівно, звичайно, звісно.

Нарешті, врешті, врешті-решт, зрештою, кінець-кінцем.

Істотний, суттєвий, важливий, вагомий.

Через що, з причини, внаслідок, залежно від, завдяки.

Межі синонімічних рядів весь час розширюються. Це зумовлюється тим, що слова нівелюють своє значення, тобто виступають у більш загальному значенні, що більше проявляється в науковій мові. Як синоніми вживаються дієслова:

Здійснювати, провадити, проводити, виконувати, робити.

Складатися, включати, вбирати, об'єднувати, охоплювати.

Поділятися, членуватися, підрозділятися, містити, міститися, входити до складу, належати.

Мати справу, працювати, вивчати, розглядати, торкатися.

Приводити, призводити(приводити до негативних наслідків), спричиняти (теж; тільки щось негативне), створювати, викликати, вести, визначати, впливати, породжувати, справляти вплив.

Тут треба зробити застереження щодо віднесення зазначених дієслів до синонімів, це не синоніми в певному розумінні слова, Однак при перекладі у текстах вони можуть взаємозамінюватися - самі виступати контекстуальними синонімами або брати участь в оформленні синонімічних синтаксичних конструкцій.

А ще є так звані абсолютні синоніми - тобто слова, які зовсім не відрізняються за значенням. Як правило, це пари слів, одне з яких - власне українське, а друге - запозичене. Інколи бажання надати своєму перекладу науковості призводить по того, що іншомовні слова вживаються там, де краще було б використати власні, українські - і змістові це не завадило, і сприймати текст було б легше. Мовознавці радять: іншомовні слова варто вживати тоді, коли вони є термінами, загальноживані запозичені доцільно використовувати тільки тоді, коли в українській мові немає власних слів, щоб передати певне значення.

Можна й так	А так краще
<i>Апелювати</i>	<i>звертатися</i>
<i>Домінувати</i>	<i>переважати</i>
<i>Превалювати</i>	<i>переважати</i>
<i>Екстраординарний</i>	<i>особливий</i>
<i>Координувати</i>	<i>узгоджувати</i>
<i>Лімітувати</i>	<i>обмежувати</i>
<i>Локальний</i>	<i>місцевий</i>
<i>Прерогатива</i>	<i>перевага</i>
<i>Пролонгувати</i>	<i>продовжувати, продовжити</i>
<i>Репродукувати</i>	<i>відтворювати, відтворити</i>
<i>Прогресувати</i>	<i>зростати, збільшуватися</i>
<i>Прецизійний</i>	<i>точний</i>
<i>Провізорно</i>	<i>попередньо</i>

Вибрати слово із синонімічного ряду іноді буває важко. Наприклад, як краще сказати: *у наш час, у цей час, тепер, зараз, сьогодні, нині чи за нашого часу, останнім часом?* Кожен із зазначених виразів має певний відтінок у значенні, відчуваючи який можна дібрати слово, яке найбільше відповідає за смислом оригіналу.

Так, слово *зараз* вказує на те, що щось відбувається в момент мовлення. Якщо ви перекладаєте науковий текст, то така ситуація навряд чи там трапиться, ви можете зразу ж вилучити слово *зараз* зі списку тих слів, які вам потрібні.

Слово *сьогодні* означає, що дія відбувається в цей день, тобто не вчора і не завтра, переносне значення цього слова - „*в наш час*". Знову ж таки, у наукових текстах не висвітлюється щось, що відбувається в день написання, а вживати в переносному значенні слова в науковому тексті недоцільно. Тому

про слово *сьогодні* варто теж забути, залишивши це слово для побуту або для палких промов чи газетних статей.

Вирази *у наш час* та *в цей час* відрізняються тим, що в другому підкреслюється одночасність дії. Якщо вам потрібно її підкреслити, вживайте словосполучення *у цей час* (та синонімічні - *у цей же час, водночас*).

Різниця у конструкціях *у наш час* та *за нашого часу* ледь відчутна, але все-таки вона є: *у наш час* має значення "*тепер, останнім часом*", а словосполучення *за нашого часу* вживається для окреслення певного періоду, який усвідомлюється як закінчений, тобто той, що має певні часові межі.

Нині - не таке поширене слово, як попередні, а тому його використання може надати перекладові урочистості. Як бачимо, вибрати є з чого. Тому дослівно перекладений російський вираз (*в настоящее время - в теперішній час*) не додав нічого нового до сукупності значень українських синонімів, до того ж він виходить за межі норм: в українській мові словосполучення *теперішній час* вживають тільки лінгвісти (*теперішній, минулий, майбутній часи дієслова*).

Найбільш поширений у сучасних текстах вираз *у результаті в результаті* - варто вживати лише там, де йдеться про поняття результативності, в інших випадках можна використати інші члени синонімічного ряду: *внаслідок, у підсумку, нарешті, зрештою*.

До слова *правильний - правильний* можна дібрати синоніми: *правдивий, певний, справедливий, слушний*.

А от слово *верный- вірний* годиться для словосполучень *друг, вірна любов*.

Слово *следующий - наступний* вживається лише з конкретними поняттями (*наступний день, тиждень*).

Слова *дальнейший - подальший і дальший* - тільки з абстрактними (*подальша робота*).

Слова *остановиться* - *зупинитися*, *спинитися* - теж синоніми, проте якщо перше з них вживається і в прямому, і в переносному значенні, то друге - тільки в переносному значенні, тому вираз *зупинимося на проблемі* - неправильний (треба: *спинимося на проблемі*).

Те саме - у парі слів *вопрос* - *питання і запитання*: перше можна використати і в прямому, і в переносному значенні, друге - тільки в переносному ("проблема, справа").

Або пара слів *закончить* - *закінчити і завершити*. Слово *завершити* - більш урочисте, його вживають для називання успішного закінчення дій справ, до того ж воно відзначається більшою абстрактністю: *завершити освіту*, але *закінчити школу*.

Серед слів нашої мови є досить багато таких, які мають однаковий корінь, а різняться лише суфіксом, кількома літерами в закінченні, префіксом, наявністю чи відсутністю частки *-ся* та ін. Такі слова називаються **паронімами**. При читанні тексту з такими словами труднощів не виникає, бо словесне оточення допомагає уточнити, конкретизувати значення такого слова. Але перекладаючи пароніми, виникають великі труднощі, адже пароніми - слова, схожі за звучанням, але різні за значенням.

Внаслідок цього не завжди чітко розрізняється значення власне українських слів. Так, перекладаючи слово *исключительно* - маємо два українських відповідника:

виключно (лише, тільки), *винятково* (дуже, особливо, надзвичайно); *приводить к чему-то* - *приводити* (до чогось) і *призводить* (до чогось негативного);

отличный - *відмінний* (високої якості) і *відмітний* (характерний).

Російському слову *определять* відповідає українське *визначати*, яке має такі значення:

1. Розрізнявати що-небудь за певними ознаками: *визначати відстань, дистанцію, глибину, розмір.*
2. Характеризувати, давати визначення : *визначати поняття, завдання, правило.*
3. Виділяти, призначати: *визначати переможців, доповідачів, строк.*
4. Намічати, планувати: *визначати напрям, орієнтири, стратегію.*
5. Зумовлювати що-небудь: *визначати мету, розвиток, життєвий шлях.*

Російському слову *отмечать* відповідає українське *відзначати*, тобто:

1. Виділяти позначкою, відмічати, записувати: *відзначати у рукописі, на карті, на полях.*
2. Звертати увагу, зауважувати, підкреслювати: *слід відзначити.*
3. Виділяти когось чи щось похвалою, нагородою: *відзначати переможців, проект, подарунком, як кращого.*
4. Святкувати: *відзначати ювілей, пам'ятні дати.*

Іноді невдале слово, вжите при перекладі, заважатиме сприймати текст. Використання слів без урахування їх семантики, простіше кажучи - недбале ставлення до значення слів, найчастіше і призводить до появи невдалих слів: *заготовки получают - заготовки одержують* (треба: *виготовляють*) *із чавуну*;
рассмотрим отдельные случаи - розглянемо часткові (треба: *окремі*) *випадки*;
неопределенность числового значения - невизначеність чисельного (треба: *числового*) *значення*;

Отже, в науково-технічних текстах допускається багато помилок, викликаних недосконалим знанням української мови.

3.3. ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА МЕТАФОРИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Фразеологізми, або стійкі словосполучення. Іноді цілі речення вживаються у переносному значенні. Основною особливістю, на думку багатьох сучасних дослідників, є невідповідність плану змісту планові вираження, що визначає специфіку фразеологічної одиниці, надає глибини та гнучкості її значенню. Ці можливості, мабуть, закладені в самій природі фразеологізму - замкнутому мікроконтексті, в якому реалізуються не тільки формальні зв'язки між планом вираження і планом змісту такого знака, але й асоціативно-семантичні, причому не обов'язково логічно виведені із самого мікроконтексту. Саме ця невиводимість і дозволяє фразеологізму позначати складні явища і відношення дійсності у виразній формі.

Фразеологізми відіграють важливу роль у спілкуванні, надають різних відтінків способу вираження: зробити текст більш виразним, надати йому урочистості, забезпечити ті чи інші культурні асоціації тощо.

Труднощі перекладу фразеологізмів починається з їх розпізнавання в тексті. Майже в кожній мові існує декілька рівнів фразеологізмів: зафіксовані словником і відомі всім; ті, що вийшли з ужитку, але відмічені словником; відомі всім, але за якихось причин не зафіксовані словником; відомі окремим суспільним групам. Таких рівнів може бути і більше, проте головною умовою в будь-якому випадку є вміння розпізнати фразеологізми в тексті, на відміну від вільних мовних одиниць.

Ще однією умовою є вміння аналізувати мовні функції фразеологізмів. Конфлікт між переносним і буквеним значенням нерідко використовується автором для створення образних, естетичних, емоційно-оцінювальних та інших асоціацій. Так, український вислів *про людське око* має в російській мові відповідник не *о человеческом глазе*, а *для отвода глаз*.

У цілому, працюючи з фразеологізмами, перекладач повинен знати не тільки обидві мови, а й вміти аналізувати стилістичні та культурно-історичні аспекти тексту оригіналу в зіставленні з можливостями мови і культури перекладу.

Різні типи фразеологічних одиниць при перекладі проявляють себе по-різному. Біблійні, міфологічні звороти, фразеологізми літературного походження, як правило, перекладаються дослівно: *Молчание - знак согласия. - Мовчання - знак згоди. Манна небесная- Манна небесна.*

До стійких метафоричних сполучень можна віднести прислів'я та приказки, які мають закінчену думку і форму самостійних речень.

У близькоспоріднених мовах є однакові щодо лексичного складу прислів'я і приказки, але вони мають і суто національні синонімічні звороти:

На безрыбье и рак рыба. - На безриб'ї і рак риба.

С огня да в полымя. - З вогню та в полум'я. З дощу та під /шнву.

Как с цепи сорвался. - Як з цету зірвався. Як з пекла вискочив.

Таким чином, слід зазначити, що у стійких метафоричних сполученнях, як і в прислів'ях та приказках, узагальнюючий інакомовний смисл домінує над прямим значенням окремих слів, і навіть якщо останні тісно пов'язані з будь-якими поняттями, характерними в національному плані. Прагнення відтворити їх в перекладі викликають лише чисто формальний результат.

3.4. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Українська науково-технічна інтелігенція впродовж багатьох років користувалася російською мовою, що призводить тепер до нечіткого розрізнення російських і українських слів і їх частин (морфем). Проблема, пов'язана зі значенням і будовою термінів, виникла через близьку спорідненість мов. Велика кількість спільних за походженням українських і російських морфем зазнала певних семантичних змін, які не завжди

відчуваються тими, хто вільно володіє обома мовами, даються знаки й міжмовні асоціації, що виникають на рівні морфем, а також незнання словотворчих особливостей української мови.

При перекладі термінологічної лексики велику допомогу надають словники, але наші словники ще недосконалі: подаючи кілька варіантів перекладу терміна, вони не підказують, якому з них у кожному конкретному випадку віддати перевагу. А тому варто хоч трохи орієнтуватися в основних словотворчих засадах української мови в цілому і термінології зокрема.

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ - це, як зрозуміло із назви, іменники, утворені від дієслів, наприклад: будова - від будувати, втрамбування - від втрамбувати, всмоктування - від всмоктувати тощо. Від одного дієслова можна утворити кілька іменників, і всі вони означатимуть приблизно одне й те саме, але все-таки відтінки у значенні будуть. Розгляньмо для прикладу російські іменники, утворені від дієслова *устанавливать /установить* і порівняймо їх з українськими:

Рос.	Укр.
<i>установка</i>	<i>установка</i>
<i>установление</i>	<i>установлення</i>
<i>установивание</i>	<i>установлювання</i>

Бачимо, що словотворчі закони дозволяють утворити три слова в російській мові і три - в українській. Труднощі полягають у тому, що наведені слова вживаються в обох мовах неоднаково: росіяни використовують одне слово - *установка*- і на позначення механізму, пристрою, і на позначення процесу (дії). Отже, виходить, що вони кажуть: *дождевальная установка*, *пескоструйная установка*- і разом з тим: *способ установки заготовки*, *переустановка заготовок*. В українській мові традиція інша: якщо треба утворити віддієслівний іменник на позначення процесу, використовують спеціальні суфікси (словотворчі частини, які стоять після кореня) *-енн-*, *-анн-*,

-*инн*-. Ці суфікси і передають значення процесуальності . Суфікс *-к-* традиційно вживається на позначення предметів /пор.: *прочуханка, знахідка, сівалка, довідка* тощо/. Тому такі відповідники повинні бути такі:

Рос.	Укр.
<i>дождевальная установка</i>	<i>дощувальна установка</i>
<i>пескоструйная установка</i>	<i>піскоструйна установка</i>
<i>способ установки заготовки</i>	<i>спосіб устанавленнязаготовки</i>
<i>переустановка заготовки</i>	<i>перевстановлення заготовки</i>

Це стосується багатьох термінів - віддієслівних іменників:

Рос.	Укр.
<i>разметка</i>	<i>розмічання, розмічування</i> (процес) <i>розмітка</i> (предмет)
<i>мойка</i>	<i>миття</i> (процес) <i>мийка, мийниця</i> (предмет)
<i>разъём</i>	<i>рознімання, розняття</i> (процес) <i>роз'єм</i> (предмет)

Слід зауважити, що слово предмет лінгвісти вживають у широкому значенні: це не тільки певний конкретний предмет, а й його частина, а також явище, людина, тварина, рослина тощо - словом, усе, що в мові передається іменниками. Слова типу рознімання позначають опредмечені дії.

Проте не можна сказати, що слова із суфіксом *-к-* не позначають процеси. Наприклад, слово *розробка* вживається і в значенні опредмеченої дії (*розробка методів*), і в значенні предмета (*технологічні розробки*). Однак це стосується лише слів, які настільки адаптувалися в українській мові, що навіть не мають власне українських відповідників - ніхто не каже *розробляння, розроблювання методів*. Таких слів, до речі, небагато : *оранка,*

перевірка, підготовка, прогулянка і под. Наведені слова не є взірцем.

Навпаки, використання суфікса *-к-* для утворення віддієслівних іменників

призводить до виникнення явних русизмів:

Неправильно

оснастка

переналадка

трамбівка

водоочистка

підрізка

перевозка

випарка

Правильно

оснащення

переналагодження

трамбування

водоочищення

підрізання

перевезення

випарювання

Це ж саме стосується іменників *затиск, розтиск, випал, вигин*. Щоправда, тут систему українсько-російських відповідників установити важче, оскільки безафіксні слова (так їх називають мовознавці) часто позначають і процеси, і опредмечені дії - це не виходить за межі норм української мови:

Рос.

переход

подход

захват

изгиб

Укр.

перехід

підхід

захват (предмет) захоплення

захоплювання (процес)

згин (предмет)

згинання (процес)

Отже, коли доводиться вибирати термін з кількох запропонованих словником, слід керуватися таким правилом: якщо слово означає процес, віддавайте перевагу іменникам із суфіксами *-анн-, -енн-, -інн-*, якщо ж предмет - використовуйте безафіксні іменники або іменники із суфіксом *-к-*.

Серед численних термінів будь - якої галузі можна знайти слова, які не відповідають цьому правилу - в мові завжди є винятки. Так, слова із суфіксами на позначення процесуальності можуть уживатися на позначення предметів, наприклад: *оснастка* (рос) - *оснащення* (укр.) - в обох значеннях (і як процес, і як предмет).

У сучасних перекладних словниках можна зустріти приклади, які суперечать сказаному. Так, слово *установка* рекомендується вживати на позначення процесу, а термін *оснастка* - на позначення предмета. Ось тут доводиться застосовувати чуття мови та елементарні знання українського словотвору, викладені вище. Не завжди можна покладатися на словники, особливо тепер, коли вони ще такі недосконалі. Часто виникають труднощі при розрізнюванні слів типу *розмічання і розмічування, оснащення і оснащування, захоплення і захоплювання*. Справа в тому, що один іменник утворений від дієслова доконаного, а другий - від дієслова недоконаного виду. У текстах переважають ті, що походять від дієслів доконаного виду, адже, як правило, якщо говорити про науково-технічний текст, то він містить повідомлення про результати досліджень. Проте часто науковців цікавить і сам процес досягнення результатів - тоді виникає потреба в дієсловах, що позначають незавершену дію, а також у похідних від них іменниках: так, коли йдеться про сприймання як процес, що ще не закінчився, вживають термін, який походить від дієслова недоконаного виду - *сприймання*; коли ж характеризується процес у цілому, як цілісне явище, - віддають перевагу іменнику *сприйняття*, утвореному від дієслова доконаного виду - *сприйняти*. А втім, різниця у цих словах настільки незначна, що навіть закріплена у практичному слововживанні: велика кількість термінів не має варіантів наведеного типу, а якщо й має, то частотність одного з них, утвореного від дієслова доконаного виду, набагато перевищує частотність другого.

Терміни *охолодження, зволоження, захоплення, перетворення* і под. використовуються частіше, ніж *охолоджування, зволожування, захоплювання і перетворювання*.

Отже, уважне ставлення до кожного слова допоможе зорієнтуватися в термінологічних словниках, дібрати відповідне слово, а зрештою сприятиме взаєморозумінню з читачем.

В українській мові дуже часто є кілька відповідників до російських слів, причому ці відповідники приблизно однакові за значенням. Справа в тому, що велика кількість понять позначається і власне українськими словами, і запозиченими з російської мови. Запозичення більш-менш пристосовуються до чужого мовного середовища, але все ж таки зберігають відтінок, своєрідний "акцент" іншої мови. Той, хто вільно володіє обома мовами, навіть не відчуває різниці в таких словах. І це зрозуміло, адже слово - не самоціль, а форма, тобто саме слово поняття, зміст якого нас цікавить, а форма, тобто саме слово, - ні. Щоб переклад не мав російського акценту, слід віддавати перевагу власне українським словам, тому що українською мовою можна точніше передати поняття.

Порівняйте:

Рос.	Укр.
<i>профессиональный</i>	<i>професійний (від професія)</i> <i>професіональний (від професіонал)</i>
<i>дифференциальный</i>	<i>диференційний (від диференціація)</i> <i>диференціальний (від диференціал)</i>
<i>потенциальный</i>	<i>потенційний (від потенція)</i> <i>потенціальний (від потенціал)</i>

Цей великий семантичний потенціал української мови у наш час, на жаль, ігнорується - науковці використовують, як правило, слова, схожі на російські: професіональний, диференціальний, потенціальний .

Поки що не введено до словників слушну пропозицію повернутися до власне українських прикметників:

Рос .	Укр.
<i>принципальный</i>	<i>принциповий (а не принципіальний)</i>
<i>пропорциональный</i>	<i>пропорційний (а не пропорціональний)</i>

синусоидальный
алгебраический
индустриальный

синусоїдний (а не *синусоїдальний*)
алгебричний (а не *алгебраїчний*)
індустрійний (а не *індустріальний*)

Звичайно, доки слово не введено до словників, його вживати небажано. Проте інколи, як у такому ви палку, використання незафіксованих словниками термінів сприяє удосконаленню наукового стилю мови. Особливо це стосується випадків, коли свої пропозиції дають учені - представники науково-технічної сфери (якщо ці пропозиції відповідають системі норм української мов). У час, коли україномовний науковий стиль перебуває у стадії відновлення, вдосконалення, можна висловити свої міркування щодо того чи іншого терміна, це можна зробити, звернувшись до науково-технічних організацій, які працюють у галузі стандартизації наукової термінології.

Дієприкметники - чи не найскладніша щодо творення і вживання група термінів. Дієприкметниками мовознавці називають слова, що мають ознаки дієслів і прикметників: *казаний, зроблений, крокуючий, використовуваний і под.* Українська мова, як і російська, мав систему суфіксів, за допомогою яких можна утворити дієприкметники чотирьох видів:

I група

Рос.

-ащ-, -ущ- /-ящ-, -ющ-/;

лежащий

шагающий

Укр.

-ач-, -уч- /-яч-, -юч-/

лежачий

крокуючий

Схожа будова українських і російських слів ще не свідчить про те, що вживаються вони однаково. Якраз навпаки: у російській мові дієприкметники використовуються часто, в українській - ні. Особливо це стосується дієприкметників наведеної групи. Але якщо мова має обмеження, вона завжди знаходить інший шлях для вираження певного поняття. В українській мові подібні дієприкметники мають прикметники-відповідники:

Рос.

Укр.

компенсирующий
дифференцирующий

изолирующий
моделирующий
излучающий
передающий

компенсувальний
диференціювальний
диференційний
ізолювальний
моделювальний
випромінювальний
передавальний

Отже, якщо російський дієприкметник вказує на ознаку, в українській мові вживається прикметник. Якщо ж треба підкреслити процесуальність (а це буває в реченнях з дієприкметниковими зворотами) , російський дієприкметник замінюють підрядним реченням:

Генератор, вращающий вал. - Генератор, який обертає вал.

Устройство, передающее сигнал. - Пристрій, що передає сигнал.

Материал, изолирующий трубопровод. - Матеріал, яким ізолюють трубопровід.

До цієї групи входять російські терміни типу *вращающийся,*

меняющийся, колеблющийся. В українській мові дієприкметників-відповідників немає. Зате є прикметники:

Рос.

вращающийся

меняющийся

колеблющийся

сходящийся

Укр.

обертювий

мінливий

коливний

збіжний

П група

Рос.

-ш-, -вш-

почерневший

Укр.

-л-

почорнілий

Слова наший в українській мові належать до винятків, тому російські дієприкметники цього типу слід передавати підрядними реченнями:

Прибор, прошедший испытание. - Прилад, який пройшов випробування.

Ш група:

Рос.

-енн-, -ни-, -да-, -анн-;

исследованный

сказанный

сжатый

выявленный

Укр.

-єн-, -н-, -т-, -ан-

досліджений

сказаний

стиснутий

виявлений

Ця група дієприкметників виняткова: слова, які входять до неї, в українській та російській мовах повністю відповідні, тому помилок у вживанні таких дієприкметників практично немає.

IV група:

Рос.

-ем-

исследуемый

употребляемый

Укр.

-ува-/-ва-/ -н-

досліджуваний

вживаний

Труднощі полягають у тому, що не від усіх дієслів української мови можна утворити дієприкметники цього типу. Наприклад, дієслова передавати, віддавати, забороняти, витирати і багато інших дієприкметникових форм, відповідних до російських *отдаваемый, запрещаемый, вытираемый* і под. Тому в українській мові використовують підрядні речення:

Отдаваемое тепло. - Тепло, яке віддається, або

Тепло, що його віддає хтось.

Отже, передавати російські дієприкметники треба дуже обережно, щоб не вийшли анекдотичні випадки на зразок *курячий* (рос. *курящий*) або *котячий* (рос. *котящий*). Сучасні термінологічні словники ще містять, на жаль, такі терміни-дієприкметники, які виходять за межі українських норм, наприклад: *охлаждающий* і *охлажденный* ; *напрямний* і *спрямовуючий* та под.

3.5. ВСТАНОВЛЕННЯ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНИХ ВІДНОШЕНЬ МІЖ ОДИНИЦЯМИ МОВИ ОРИГІНАЛУ І МОВИ ПЕРЕКЛАДУ

Для встановлення без еквівалентних відношень між одиницями мови оригіналу і мови перекладу необхідно порівняти два тексти: оригінал і переклад. Оскільки повної еквівалентності не може бути, то в теорії перекладу найбільш вдалою є еквівалентність комунікативного впливу через відмінності культур двох мовних колективів, якщо йдеться про неспоріднені мови. Тому завданням перекладача є деяке компенсування безеквівалентних лексичних одиниць відповідних мов. Перекладачу необхідно володіти набором прийомів, що дозволяють здійснити таку компенсацію на практиці. Розглянемо основні з таких прийомів:

1.КАЛЬКУВАННЯ. Використовуючи такий прийом, ми замінюємо складові частини (морфеми) без еквівалентного слова або словосполучення їх буквральними відповідностями мови перекладу. Ступінь розкриття явища, що описується за допомогою калькування, залежить від того, наскільки лексична одиниця мови оригіналу сама відображає суть цього явища.

2.ОПИСОВИЙ (РОЗ'ЯСНЮВАЛЬНИЙ) ПЕРЕКЛАД. Суть такого прийому – розкрити значення вихідної одиниці, тобто одиниці оригіналу, за допомогою розвернутого опису (у словосполученнях і фразах). Описовий переклад вимагає від перекладача проникнення в сутність явищ, що описуються, а саме головне – глибокого знання реалій.

3. НАБЛИЖЕНИЙ (УПОДІБНЕНИЙ) ПЕРЕКЛАД. Такий спосіб передачі без еквівалентної лексики заключається в тому, що для позначення іноземної реалії в мові перекладу підбирається поняття, яке хоч і не збігається з вихідним поняттям, але має з ним значну семантичну схожість.

Відзначимо, що кожний з розглянутих прийомів має і позитивні, і негативні сторони (наприклад, описовий переклад дуже громіздкий). Знання таких прийомів, звичайно, допоможе перекладачу вибрати найбільш оптимальний варіант перекладу. Слід також мати на увазі, що можливе комбінування різних способів передачі без еквівалентної лексики.

Таким чином, слід пам'ятати, що у перекладача в розпорядженні цілий ряд прийомів, які дають можливість передати значення вихідної одиниці в конкретному тексті і що не кожному без еквівалентну одиницю слід намагатися обов'язково перекласти, необхідно використовувати синонімію та інші мовні засоби для передачі однієї й тієї ж думки.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Федоров А.А. Основы общей теории перевода.- М.: Филология три - Санкт-Петербург, 2002. Фрадкин М.Ш. Двухсторонний перевод.- М., 1964.

Додаткова

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні можливості передачі слова як лексичної одиниці.
2. Які українські слова відповідають російським задача, область, участок! Скажіть, у якій мові /українській чи російській/ наведені слова відзначаються ширшою семантикою.
3. Скажіть, чи однакова семантична структура українських та російських загальноживаних слів?
4. Поясніть, чи правильний перекладений з російської мови український вислів (*в настоящее время - в теперішній час*)? Якщо ні, то скажіть, які слова в українській мові відповідають російському вислову? Дібравши їх, скажіть, як ці слова називаються?
5. Чим пояснити, що в науковій мові межі синонімічних рядів розширюються порівняно із загальноживаною мовою?
6. Чи обов'язково враховувати семантику слів, коли йдеться про переклад паронімів?

7. Поясніть, чи відрізняються за значенням віддієслівні іменники в українській та російській мовах? Якщо відрізняються, то чим? Наведіть приклади.
8. Які суфікси беруть участь при творенні віддієслівних іменників на позначення процесу?
9. Чи можуть суфікси *-енн-*, *-анн-*, *-інн-* в українських віддієслівних іменниках передавати значення процесуальності?
10. Який суфікс традиційно вживається на позначення предметів при творенні віддієслівних іменників?
11. Чи можуть слова із суфіксом *-к-* все-таки позначати процеси? Якщо так, то яких віддієслівних іменників це стосується?
12. З якими суфіксами слід надавати перевагу іменникам, коли слово означає процес?
13. Якщо слово означає предмет, то які іменники необхідно використовувати?
14. Які іменники переважають в науково-технічних текстах: утворені від дієслів доконаного чи недоконаного виду? Поясніть чому?
15. Коли використовують в науково-технічних текстах іменники, утворені від дієслів недоконаного виду?
16. Скільки видів дієприкметників може утворити система суфіксів української мови? Чи можна це саме сказати і про систему суфіксів російської мови?
17. Назвіть українські і російські суфікси дієприкметників I групи. 18. Назвіть українські і російські суфікси дієприкметників II групи.
19. Назвіть українські і російські суфікси дієприкметників III групи.
20. Назвіть українські і російські суфікси дієприкметників IV групи.

Тема 4. МОРФОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 4.1. Загальні зауваження.
- 4.2. Іменник, особливості його перекладу.
- 4.3. Прикметник, особливості його перекладу.
- 4.4. Дієслово, особливості його перекладу.
- 4.5. Відмінності при перекладі дієприкметників.
- 4.6. Складні випадки керування при перекладі.

4.1. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Граматична будова сучасних слов'янських мов, у тому числі й східнослов'янських, у своїй основі сягає найдавнішого періоду – доби праіндоєвропейської мовної єдності, про що свідчить спільність у морфології не лише між слов'янськими мовами, а й між слов'янськими і мовами інших індоєвропейських груп.

Для сучасних східнослов'янських мов (як і для більшості слов'янських) характерні одні й ті самі лексико-граматичні класи слів – частини мови, які в основному мають однакову систему словозміни і словотворення. У

східнослов'янських мовах збереглися й набули подальшого розвитку спільні граматичні категорії роду, числа, особи, часу, виду тощо. Разом з тим спостерігаються і певні зміни в кожній із слов'янських мов, утому числі й у східнослов'янських, що позначається при перекладі з однієї мови на іншу.

4.2. ІМЕННИК, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

Іменник об'єднує великий лексико-граматичний клас слів, які мають значення предметності, певний граматичний рід, утворюють форми числа і відмінка.

Українська і російська мови виявляють як спільні риси, так і відмінні, що спостерігається при перекладі. Переважна більшість іменникових суфіксів у мовах однакова, проте різниця між суфіксами іменників часто пов'язана з фонетичними особливостями кожної з мов. Порівняймо: рос. *бой ница* – укр. *бійниця*, рос. *стрелец* – укр. *стрілець*.

При перекладі однакових за значенням іменників від однієї й тієї ж основи в обох мовах можуть уживатися різні суфікси. Це пояснюється як впливом певних діалектів на словотворення, так і неоднаковою продуктивністю суфіксів в мовах: рос. *косилка* – укр. *косарка*, рос. *скрипач* – укр. *скрипаль*, рос. *сеятель* – укр. *сіяч*.

Перекладаючи назви малят птахів, тварин, в українській мові з'являється суфікс *-ен-я*, якому в російській мові відповідають інші суфікси: рос. *птенец* – укр. *пташеня*, рос. *волчонок* – укр. *вовченя*, рос. *зверёныш* – укр. *звіреня*.

Якщо необхідно перекласти іменники, що мають емоційну оцінку, то звертаємо увагу на невідповідність суфіксів в обох мовах. Так, російському суфіксу *-ушк-* відповідає український суфікс *-ус-* (*дедушка* – *дідусь*, *бабушка* – *бабуся*, російському суфіксу *-ёночек-* відповідає український суфікс *-ен-* (*козлёночек* – *козеня*, *котёночек* – *котеня*). Для вираження зневаги, презирства, збільшеності чи згрублості використовуються при

перекладі такі суфікси: в російській мові суфіксу *-онк-, -ёнк-* відповідає український суфікс *-иськ-*: *девчонка – дівчисько, бабёнка – бабисько* та ін.

У ряді слів спільного походження спостерігається хитання в роді: іменники жіночого роду в російській мові *боль, лебедь, степ, пыль, полынь*, а в українській мові ці іменники належать до чоловічого роду *біль, лебідь, степ, полин*.

4.3. ПРИКМЕТНИК, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

В російській і українській мовах у прикметників поряд із спільними рисами існують і певні відмінності, які необхідно враховувати при перекладі. Особливо це стосується групи якісних прикметників.

Якщо прикметники виражають неповноту ознаки (вони переважно позбавлені емоційного забарвлення), то в російській і українській мовах вони при перекладі мають різні суфікси, хоча мають спільний корінь: російським суфіксам *-оват-, -еват-* відповідають українські *-уват-, -юват-*: *угреватый – вугруватий, угреватый – вугруватий*.

Високий ступінь вияву ознаки і здебільшого відтінок згрубілості, зневажливості передаються суфіксами в російській мові *-ущ-, -ющ-, -енн-*, а в українській – суфіксами *-езн-, -елезн-, -ен-*: *длинящий – довжелезний, худящий – худезний* та ін.

Перекладаючи прикметники із суфіксом *-чив-*, звертаємо увагу, що в українській мові йому відповідає суфікс *-лив- (-лів-)*: *вдумчивый – вдумливий, влюбчивый – влюбливий, доверчивый – довірливий* тощо.

Російський суфікс *-ическ-* у прикметниках перекладаємо українським *-ічн-, -ичн-*: *вулканический – вулканічний, автоматический – автоматичний, сатирический – сатиричний, диетический – дієтичний* тощо.

Російському прикметниковому суфіксу *-енн-* в українській, як правило, відповідають *-н-, -ян-, -ч-, -ов-, -ев-, -лив-, -яв-*: *ведомственный – відомчий, огненный – вогняний, умственный – розумовий, чувственный – почуттєвий, письменный – письмовий, болезненный – хворобливий* тощо.

У російській мові у прикметниках вищого ступеня порівняння широкого розповсюдження набув суфікс *-ее-*, а в українській мові - *-іш-*, *-ш-*: *веселе – веселіше, кругле – кругліше, гуще – густіше, туже – тугіше* та ін.

Для підсилення найвищого ступеня порівняння прикметників в українській мові вживаються частки *-як-*, *що-*, які одночасно і видозмінюють його значення: такі форми найвищого ступеня мають уже не зіставлювальне, а безвідносне значення. У російській мові в такому значенні виступає префікс *най-*. Наприклад: *найважнейший – щонайважливіший, найсложнейший – якнайскладніший, найбільший – щонайбільший* та ін.

У префіксальних прикметниках характерними для російської мови є складні префікси *вне-*, *сверх-*, а в українській мові їм відповідають префікси *поза-*, *понад-*: *внешкольный – позашкільний, сверхлимитный – понадлімітний* тощо.

4.4. ДІЄСЛОВО, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

Аналіз дієслівних основ свідчить про спільні риси, але спостерігаються й *специфічні* особливості, характерні для російської і української мов. Так, при перекладі дієслів з російської мови на українську, що позначають однакову дію або процес, маємо зовсім відмінні основи. Наприклад: рос. *завтракать* – укр. *снідати*, рос. *колдовать* – укр. *чарувати*, рос. *видеть* – укр. *бачити*, рос. *бросьть* – укр. *кидати* та ін.

Те ж саме можна сказати і про суфікси, які мають певні особливості, що свідчить про специфічні риси двох мов. Так, дієслівному суфіксу російської мови *-е-(-э-)* в українській мові відповідає переважно суфікс *-і-*: *звереть – звірити, белеть – біліти, стареть – старіти* та ін., а суфіксам *-ова-(-ева-)*, *-и-*, *-нича-* відповідають суфікси *-ува-(-юва-)*: *атакують – атакувати, зимують – зимувати, милоують – милувати, ночують – ночувати, хитрують – хитрувати* та ін.

Коли йдеться про видові значення дієслів, то при перекладі широко використовуються такі суфікси: в російській мові суфікс *-ыва-*, а в

українській мові суфікси *-ува-(-юва-)*, зрідка *-а-*: *выкриквать* – *викрикувати*, *отстаивать* – *відстоювати*, *заглядывать* – *заглядувати*, *запихивать* – *запихати* тощо.

В російській і українській мовах спостерігаються особливості у вживанні дієслівних префіксів, у тому числі й префіксів для вираження видових значень, їхніх відтінків, що необхідно враховувати при перекладі з російської мови на українську. Наприклад: *рос.измотать* – *вимотати*, *отклонить* – *відхилити*, *обеспечить* – *забезпечити*, *расстроить* – *розбудувати*, *создать* – *створити*, *войти* – *увійти*, *обвить* – *оповити*, *вовлечь* – *втягнути*, *измотать* – *вимотати* та ін.

4.5. ВІДМІННОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Дієприкметники – чи не найскладніша для перекладу частина мови. Схожа будова російських і українських слів ще не свідчить, що вживаються вони однаково. Якраз навпаки: в російській мові дієприкметники вживаються часто, в українській – ні. Російська мова, як і українська, має свою систему суфіксів, яка складається в обох мовах з чотирьох видів.

I ГРУПА	Рос.	Укр.
	<i>-ащ- (-ящ-), -ущ- (-ющ-)</i>	<i>-ач- (-яч-), -уч- (-юч)</i>
	<i>лежащий</i>	<i>лежачий</i>
	<i>шагающий</i>	<i>крокуючий</i>

Враховуючи, що українська мова має певні обмеження у використанні дієприкметників, вона знаходить інший шлях для вираження поняття, а саме: св українській мові тоді вживаються прикметники відповідники: *рос. передающий* – *укр. передавальний*, *рос. дифференцирующий* – *укр. диференціювальний, диференційний*, *рос. моделирующий* – *укр. моделювальний* тощо.

II ГРУПА	Рос.	Укр.
	<i>-ш-, -вш-</i>	<i>-л-</i>
	<i>почерневший</i>	<i>почорнілий</i>

	<i>сгоревший</i>	<i>згорілий</i>
	<i>посиневший</i>	<i>посинілий</i>
Ш ГРУПА	Рос.	Укр.
	<i>-енн-, -нн-, -т-, -анн-</i>	<i>-ен-, -н-, -т-, -ан-</i>
	<i>исследованный</i>	<i>досліджений</i>
	<i>сказанный</i>	<i>сказаний</i>
	<i>свернутый</i>	<i>звернутий</i>

Ця група дієприкметників виняткова, тому що слова, які входять до неї, і в російській мові, і в українській повністю відповідні. Тому при перекладі таких дієприкметників труднощів не виникає.

ІУ ГРУПА	Рос.	Укр.
	<i>-ем-</i>	<i>-ува- (-ва-) + -н-</i>
	<i>исследуемый</i>	<i>досліджуваний</i>
	<i>употребляемый</i>	<i>вживаний</i>

4.6. СКЛАДНІ ВИПАДКИ КЕРУВАННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Керуванням мовознавці називають явище, коли одне слово вимагає від другого форми якогось певного відмінка (тобто перше слово керує другим). Той, хто постійно користується спорідненими мовами, часто забуває, якого саме відмінка вимагає в тій чи іншій мові те саме слово. Серед помилок у системі керування найбільш поширені такі:

1. Уживання невідповідного прийменника

Неправильно

по плану

за походженням

Правильно

за планом

з походження

2. При відповідному прийменнику

Неправильно

по каналам

по газопроводам

неправильна форма іменника

Правильно

по каналах, каналами

по газопроводах, газопроводами

3. У безприйменниковому словосполученні неправильна форма іменника
Неправильно *задовольняти вимогам* Правильно *задовольняти вимоги, відповідати вимогам*

4. Позанормова заміна прийменникової конструкції безприйменниковою й навпаки

Неправильно	Правильно
<i>відповідно вимогам</i>	<i>відповідно до вимог</i>
<i>згідно закону</i>	<i>згідно з законом</i>
<i>по цілих днях</i>	<i>цілими днями</i>
<i>відмінний по якості</i>	<i>відмінної якості</i>

Особливої уваги заслуговують конструкції з прийменником *по*. Більшості російських словосполучень із цим прийменником в українській мові відповідають конструкції з іншими прийменниками або без прийменників:

по-по: по очереди - по черзі, передать по радио - передати по радіо;

по-за: вычислить по формуле - обчислити за формулою, по данным анализа - за даними аналізу;

по - з : исследования по теплотехнике - дослідження з тепло техніки, знать по опыту - знати з досвіду, по- на: по виду - на вигляд, по заказу - на замовлення;

по - у/в/: по всем направлениям - в усіх напрямках;

по - через: по ошибке - через помилку, помилково;

по - для: комиссия по составлению резолюции - комісія для складання резолюції;

по - після: по окончании школы - після закінчення школи;

по - під: не по силам - не під силу;

по - до: по март включительно - до березня включно;

по - безприйменникова конструкція: по целым дням - цілими днями.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Брицин М.Я., М.А.Жовтобрюх, А.В.Майборода. Порівняльна граматики української і російської мов.- К.: Вища школа, 1987.

Арват Н.Н., Арват Ф.С.Сопоставительное изучение русского и украинского языков в школе.- К.: Вища школа, 1989.

Додаткова

Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова.- К.: Вища школа, 1986.

Ижакевич Г.П., Кононенко В.И. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков.- К.: Вища школа, 1980.

Сучасна українська літературна мова / За ред М.Я.Плющ.- К.: Вища школа, 2001.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1.Що свідчить про спільність у морфології російської та української мов?
- 2.Що відмінного відбувається в іменникових суфіксах в однакових за значенням іменників при перекладі?
- 3.Як перекладаються з російської мови на українську іменники, що позначають назви малят тварин, птахів?
- 4.Яка невідповідність відбувається в суфіксах при перекладі іменників, що мають емоційну оцінку?
- 5.Чи мають прикметники, що виражають неповноту ознаки, однакові суфікси при перекладі?
- 6.Що відмінного в російських та українських суфіксах при перекладі вищого ступеня порівняння прикметників?
- 7.Які відмінності наявні у префіксальних прикметниках при перекладі?
- 8.Чи збігаються дієслівні суфікси при перекладі з російської мови на українську?
- 9.Чи збігаються при перекладі дієслівні префікси?

10. Скільки видів дієприкметників може утворити система суфіксів в українській і російській мовах?

11. Назвіть російські і українські суфікси I, II, III, IV груп?

12. Назвіть поширені помилки у системі керування.

Тема 5. СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

План

- 5.1. Спільність синтаксичної будови російської та української мов.
- 5.2. Синтаксичні перетворення на рівні словосполучень і речень.
- 5.3. Особливості перекладу синтаксичних конструкцій іменникового та дієслівного типу.
- 5.4. Особливості перекладу синтаксичних конструкцій з дієприкметниковими зворотами.
- 5.5. Синтаксична синоніміка і переклад.
- 5.6. Про порушення синтаксичних норм.
- 5.7. Типологія причин перекладацьких помилок.
- 5.8. Про збереження синтаксичної структури речень в процесі перекладу.

5.1. СПІЛЬНІСТЬ СИНТАКСИЧНОЇ БУДОВИ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Російська і українська мови, розвинувшись із єдиної давньоруської мови, зберегли велику спільність і в своїй синтаксичній системі. Протягом усього історичного розвитку зв'язки між східнослов'янськими мовами ніколи не втрачалися.

Синтаксична спільність виявляється, насамперед, у загальній будові речень, у вживанні однакових типів їхньої граматичної структури. Так, і російській, і українській мовам властиві прості і складні речення. Складні за своєю будовою поділяються на складносурядні і складнопідрядні, за способом зв'язку їхніх основних компонентів – на сполучникові і безсполучникові.

У кожній з цих мов розрізняються головні і другорядні члени речення, які виражаються, за дуже незначними винятками, подібними морфологічними засобами, порядком розташування слів у реченні. Українська і російська мови характеризуються спільними способами вираження синтаксичних відношень і синтаксичного зв'язку слів у словосполученнях, в основному однаковою будовою простого й складного речення і т.д.

Однак кожна з цих мов має й деякі відмінні риси в синтаксичній будові, які властиві їй і становлять її особливість, національну специфіку, причому вони повніше виявляються не в структурі речення, а в структурі словосполучення. Такі риси виникли й розвинулися в період після розпаду давньоруської мови, в період самостійного життя з цих мов.

5.2. СИНТАКСИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА РІВНІ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ І РЕЧЕНЬ

Коли одиницею перекладу виступає не окреме слово чи граматична форма, а словосполучення, то для перекладача часто виникає специфічне ускладнення, яке визначається двома факторами: розбіжністю правил лексико-семантичної сполучуваності та відмінністю правил синтаксичної сполучуваності, причому обидва можуть діяти як окремо, так і разом. У результаті перед перекладачем постає вибір: зберігати початковий вигляд словосполучення, застосовувати часткове перетворення чи повне перетворення.

Перший прийом(повний переклад) використовується тоді, коли:

- а) обидва фактори правил сполучуваності повністю співпадають у мові оригіналу і у мові перекладу;
- б) загальний спосіб перекладу вимагає докладної передачі особливостей тексту оригіналу(наприклад, у випадку академічного перекладу якогось тексту або під впливом сторонніх прагматичних факторів, наприклад, прагнення передати національно-культурні особливості).

Частковий переклад застосовується у тих випадках, коли правила синтаксичної сполучуваності компонентів не збігаються з правилами лексико-семантичної сполучуваності в обох мовах. У таких випадках використовуються такі варіанти часткового перекладу, як стиснення (скорочення числа компонентів) словосполучення майже до одного компоненту, розширення (збільшення числа компонентів у словосполученні) або перестановка (зміна позицій компонентів словосполучення відносно один до одного).

Функціональна заміна також є варіантом часткового перекладу, але супроводжується лексико-семантичним перетворенням, окрім чисто граматичного. Такий варіант використовується при перекладі словосполучень, лексико-семантична структура яких не збігається в обох мовах, що вимагає іншої форми компонентів: від заміни морфологічного статусу того чи іншого компонента до зміни лексико - семантичного складу цього словосполучення.

Описовий переклад або коментар використовується у випадку національно - культурної специфіки словосполучення оригіналу, коли в культурі, що перекладається, відсутнє те чи інше явище або поняття, що позначається словосполученням оригіналу.

Речення, найбільш складна за формальним та семантичним складом одиниця мови, являється одночасно й одиницею мовлення і відчуває найбільший вплив прагматичного фактору в процесі знакоутворення. Якщо окреме слово, морфологічна форма або навіть словосполучення можна розглядати як стійку і порівняно незалежну одиницю, відповідності якої

вчислені, то будь-яке речення обов'язково пов'язане і обумовлене авторською установкою, а тому може мати невизначену кількість інтерпретацій.

Усі такі якості речення проявляються у гнучкості практично всіх компонентів речення, які при перекладі можуть частково або повністю змінювати свій граматичний або лексико-семантичний вигляд.

Речення не слід перекладати дослівно навіть тоді, коли обидві мови настільки близькі і знайомі, що важко визначити, яка з них - рідна. Кожна мова має свої традиції, в тому числі й синтаксичні. Запозичувати чужі традиції можна, але в міру, пристосовуючи їх до своїх. Наведемо приклади дослівного перекладу:

Дослівний переклад

*это не имеет никакого
значения*

дает себя знать

Правильний переклад

*це не має ніякого значення
це нічого не важить*

дає себе знати

дається ознаки

Як бачимо, у дослівному перекладі речення відчувається не дуже помітний акцент чужої мови, тому що українська і російська мови

-

близькоспоріднені мови.

Дослівний переклад є так званими кальками, тобто словами, виразами, що копіюються з іншої мови. Калькування - відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) або фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу.

Переклад словосполучень (кальок) ускладнюється тим, що в українській мові наявні всі слова, що входять до складу вище наведених виразів, але виразів таких немає. Вираз тим і відрізняється від простого поєднання слів, що в ньому слова тісно пов'язані і реалізують одне з кількох своїх значень. Так, поєднання слів:

на этот счет може зустрітися в реченні "на этот счет уже пришли деньги, а на тот - еще нет".

І в цьому випадку перекласти слід так: "на цей рахунок вже надійшли гроші, а на той іще ні". У виразі на *этот счет* слово *счет* ужито в переносному значенні, воно не має ніякого відношення до процесу рахування, тому тут дослівно перекладати не можна.

У мовознавчій науці слово калька використовується як спеціальний термін для позначення лексичного елемента чи виразу, утворених точно за певним зразком іншомовного слова чи виразу шляхом буквального перекладу його складових частин. Калькування є одним із видів іншомовного запозичення. Але якщо при безпосередньому запозичуванні іншомовного слова запозичується в тій чи іншій формі саме це слово, при калькуванні запозичується не морфологічна схожість чи подібність іноземного слова, а його структура чи внутрішня форма з адаптованим перекладом її компонентів.

Калькуватися можуть лексичні та фразеологічні величини мови, а також граматичні конструкції. Наслідки відповідних процесів називаються лексичними, фразеологічними та граматичними кальками. Але оскільки відповідні процеси можуть ще й комбінуватися між собою, то виникають також лексико-граматичні та лексико-фразеологічні кальки.

Різноманітність кальок викликає різне до них ставлення. Є кальки, які збагачують мову новими виразними засобами. Це передусім семантичні, лексичні і фразеологічні кальки, вони не засмічують мови, якщо називають нові поняття; з другого боку, в умовах білінгвізму виникають граматичні й окремі фразеологічні кальки, які засмічують мову вже тим, що створюють нові, паралельні до існуючих засоби мовного вираження, і тому їх слід уникати.

Порівняймо: *принимати участие* при нормативному *брати (взять) участие*. Калькування іншомовних граматичних структур чи не найбільше засмічує

мову невластивими їй конструкціями. Так, за зразком російського я *считаю*,

что... в українській мові виникла скалькована конструкція *я рахую, що...*

Особливо часто доводиться чути цю конструкцію у виступах депутатів на засіданнях Верховної Ради замість правильних *я вважаю, що...; я думаю, що; я гадаю, що...*

Відтінку книжності надають викладові такі слова, як *образ, отношение, сила* та ін., вжиті у складі усталених виразів:

Рос.	Укр.
<i>главным образом</i>	<i>переважно</i>
<i>ни в каком отношении</i>	<i>аж ніяк</i>
<i>это не имеет отношения к делу</i>	<i>це не стосується справи</i>
<i>в силу обстоятельств</i>	<i>через обставини</i>
<i>по мере возможности</i>	<i>по можливості, по змозі</i>
<i>собственными силами</i>	<i>самотужки</i>
<i>общими силами</i>	<i>спільно, гуртом</i>

Слова типу *образ, отношение, сила* не мають повноцінного значення (мовознавці називають їх десемантизованими словами з послабленою семантикою). Те, що українська мова може обходитися без подібних слів, ще раз підтверджує їхню семантичну неповноцінність. Тому дослівний переклад-калькування типу у цьому відношенні, в силу чого і под. свідчить про порушення в них норм української мови.

Таким чином, калькування є важливим засобом збагачення виразних засобів мови, якого не слід сторонитися. Але разом з тим слід уникати калькування іншомовних граматичних - передусім синтаксичних-конструкцій, які створюють вирази абсолютної синонімії і витісняють з ужитку успадковані власні мовні виразні засоби.

5.3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІМЕННИКОВОГО ТА ДІЄСЛІВНОГО ТИПУ

Для російського викладу характерні штучні конструкції, які в мовознавстві зветься канцеляризмами, до яких можна віднести словосполучення дієслівного типу. Росіяни пишуть *привести к ухудшению* замість *ухудшить*, *привести к улучшению* замість *улучшить*. Українській мові канцелярит не властивий, а тому значення десемантизованого дієслова і абстрактного іменника передається одним семантичне повноцінним дієсловом:

Рос.	Укр.
<i>привести к ухудшению</i>	<i>погіршити</i>
<i>привести к улучшению</i>	<i>полішити</i>
<i>прийти в негодность</i>	<i>зіпсуватися</i>
<i>прийти к убеждению</i>	<i>переконатися</i>
<i>заниматься исследованием</i>	<i>досліджувати</i>

Намагаючись перекласти дослівно подібні російські конструкції, науковці або виходять за межі норм української мови (*прийти в негідність*, *привести до поліпшення*, *займатися дослідженням* та ін.), або штучно ускладнюють текст (*привести до погіршення*, *привести до поліпшення*).

Тільки коли іменники є термінами, без таких конструкцій не обійтися: *виконувати обробку різанням*, *автоматичне розпізнавання схеми*. В інших випадках слід віддавати перевагу дієсловам - відповідно до української традиції.

Книжного, а точніше канцелярського, відтінку надають російському викладові конструкції з віддієслівними іменниками: *для пояснення*, *при наявності*, *при розгляданні*. В українській мові їм, як правило, відповідають два синтаксичні варіанти: один - калькований з російської, другий - власне український. Порівняймо:

Рос.	Калька	Укр.
<i>по получении</i>	<i>після одержання</i>	<i>одержавши</i>
<i>по подписании</i>	<i>після підписання</i>	<i>підписавши</i>

<i>при описани</i>	<i>при описуванні</i>	<i>описуючи</i>
<i>при определени</i>	<i>при визначенні</i>	<i>визначаючи</i>
<i>для пояснення</i>	<i>для пояснення</i>	<i>щоб з'ясувати</i>
<i>для описання</i>	<i>для опису</i>	<i>щоб описати</i>

У сучасних українських науково-технічних текстах перевага, на жаль, надається іменниковим конструкціям, які, хоч і не виходять за межі українських синтаксичних норм, усе ж таки є результатом наслідування російських традицій.

Надмірно вживати абстрактні іменники - а до того ж там, де їх можна уникнути, - значить ускладнити текст. В українській мові є засоби для оптимального перекладу російських синтаксичних одиниць іменникового типу. Порівняймо:

Рос.	Укр.
<i>без промедления</i>	<i>негайно</i>
<i>по видимости</i>	<i>мабуть, негайно</i>
<i>по преимуществу</i>	<i>переважно, здебільшого</i>
<i>в особенности</i>	<i>зокрема, здебільшого</i>
<i>в дальнейшем</i>	<i>надалі, загалом</i>
<i>на протяжении длитель- ного времени</i>	<i>протягом тривалого часу</i>

5.4. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

Незважаючи на спорідненість, українська й російська мови мають суттєві, а навіть часом і принципові, відмінності в синтаксисі. Структура речень в російській мові - "багатоповерхова", вертикальна. Саме тому в російській мові так поширені дієприкметники, які є своєрідним будівельним матеріалом для створення різних структур у реченні. Отже,

багатоповерховість викладу - це суто російська риса, яку не варто зберігати в українському тексті. Надмірне вживання дієприкметників в російській мові призводить до утрудненого сприйняття змісту. Спробуємо з першого прочитання зрозуміти такий текст: *" По сообщению НИИ... финансирующего работы , направленные на создание высокоэффективных горелок, работающих на подогретом воздухе , группой исследователей разработаны горелки, дающие низкий выход оксидов азота".Зрозуміти важко. А як перекласти ? Найкраще тут - передати зміст кількома реченнями , подати виклад лінійно , переробити вертикальну структуру на горизонтальну : "Група дослідників розробила пальники, які дають низький вихід оксидів азоту. Про це повідомив НДІ , який фінансує створення високоефективних пальників, що працюють на нагрітому повітрі".*

Безперечно, дієприкметники поглиблюють висловлення, але ж здатність людини сприймати глибокі синтаксичні конструкції має певну межу. Встановити цю межу неважко, цілком достатньо одного критерію - ясності змісту, легкості сприймання висловлюваного. Не викликає сумнівів і те, що дієприкметники допомагають виразити думку конденсовано, лаконічно.

Система дієприкметників в українській мові розвинена значно менше, ніж у російській. Через традиційну лінійність українського викладу в таких словах ніколи не було потреби. Українська мова має власні синтаксичні засоби, використання яких дозволяє точно, ясно й лаконічно висловити думку. Розгляньмо схеми:

Рос.	Укр.
<i>фраза не имеет смысла</i>	<i>фраза не має змісту</i>
<i>фраза, не имеющая смысла</i>	<i>фраза, яка не має змісту</i>
<i>бессмысленная фраза</i>	<i>беззмістовна фраза</i>

Бачимо, що в російській мові є проміжна ланка між дієсловом і прикметником, а в українській мові - нема. Однак це не заважає оптимальному висловлюванню думки, а навпаки, часом допомагає досягти, однозначності. Розглянемо інший приклад :

Рос.	Укр.
<i>коллектор отводит продукты сгорания</i>	<i>колектор відводить продукти згорання</i>
<i>коллектор, отводящий продукты сгорания</i>	<i>колектор, який відводить продукти згорання</i>
<i>отводящий коллектор</i>	<i>відвідний колектор</i>

Російський дієприкметник *отводящий* передається або українським словом-дієсловом, або прикметником. Це свідчить про синтаксичну неоднозначність дієприкметників, у російському реченні двозначність долається засобами контексту (тобто в реченні), в українській мові - шляхом утворення нових слів (*відвідний*) або шляхом повернення до дієслова (*який відводить*). Отже, в українській і російській мовах ясність досягається різними засобами, тому не можна до українських текстів переносити особливості тексту російського.

Є ще одна складність у перекладі російських дієприкметників. У російській мові дієприкметників набагато більше, ніж в українській. Саме через це російська мова розвинула засоби їх розрізнення, а українська - ні. Порівняймо:

Рос.	Укр.
<i>рассмотренные методы</i>	<i>розглянуті методи</i>

У багатьох реченнях двозначності не виникає, тому вживати такі конструкції можна. Однак, коли речення важко зрозуміти, дієприкметник слід замінити іншим словом. Наприклад: російське "*Рассмотренные методы построения моделей*" сприймається однозначно з першого прочитання.

Розуміння української конструкції з дієприкметником "Розглянуті методи побудови моделей" потребує складніших операцій: після прочитання всього речення треба повернутися до початку, до слова розглянуті, і співвіднести його з російським *рассмотрены*, а не *рассмотренные*, вже тільки після цього усвідомлюється зміст сказаного.

Відомо, що російські дієприкметникові звороти не можна перекласти українськими, а тому їх треба замінити підрядними реченнями :

"Встреча, прошедшая так необычайно, надолго запомнилась нам". "Зустріч, яка пройшла так незвичайно, надовго запам'яталася нам". Хоча зазначимо, що українською мовою природніше було б сказати: *"Ми надовго запам'ятали зустріч, яка пройшла так незвичайно",*- але це вже інше питання, бо ми говоримо про дієприкметник.

Отже, з дієприкметниками слід поводитися дуже обережно, а найкраще - їх уникати взагалі. Але якщо російський дієприкметниковий зворот можна перекласти українським, - перекладайте, проте не приєднуйте сюди ще й підрядні структури. Порівняймо:

Рос.: *результати анализа, полученные недавно*

Укр.: *Правильно*

Неправильно

*результати аналізу, одержані
недавно*

*результати аналізу, які одержані
недавно*

*результати аналізу, що їх
одержали недавно*

*результати аналізу, що одержані
недавно.*

4.5. СИНТАКСИЧНА СИНОНІМІЯ І ПЕРЕКЛАД

Говорячи про синтаксичну синоніміку і переклад, слід відзначити, що в синтаксичній системі російської та української мов широко представлені субстантивно - ад'єктивні словосполучення, в яких залежний компонент, що виступає у функції означення, входить до складу конструкції за принципом узгодження в роді, числі й відмінку з іменником - головним компонентом. Як правило, така модель словосполучення зберігається при перекладі російської мови на українську: *зеленый лес - зелений ліс, товарищеская встреча - товариська зустріч.* Звертаємо увагу на те, що в обох мовах словосполучення, до складу яких входять відносні прикметники, знаходяться в функціональних зв'язках з синонімічними конструкціями із залежними компонентами, що використовуються як неузгоджені означення,

наприклад: *городские улицы /улицы города - міські вулиці / вулиці міста; сердечные капли / капли от сердца - серцеві краплі / краплі від серця.*

Проте, як показали спостереження, подібні паралелі варіативних конструкцій в обох мовах зустрічаються не завжди. Деяким субстантивно - ад'єктивним словосполученням російської мови в українській відповідають означальні субстантивно-субстантивні конструкції із залежними безприйменниковими та прийменниковими непрямыми відмінками, наприклад:

ответный выстрел - постріл у відповідь,

печеночный больной - хворий на печінку,

урочный план - план уроку,

сапожный крем - крем для взуття.

Наведені приклади свідчать про наявність синонімічних засобів вираження означальних відношень на рівні словосполучення, а також про можливість структурних невідповідностей міжмовних еквівалентів. Так, словосполучення можуть бути замінені синонімічними, а вже тоді перекладені українською мовою:

сапожная щетка/щетка для обуви - щітка для взуття,

столовый гарнитур/ гарнитур для столовой - гарнітур для їдальні,

набедренная повязка/повязка на бедрах - пов'язка на стегнах.

Такий ланцюжок трансформацій полегшує засвоєння структурних відмінностей в конструкціях української та російської мов.

Особливої уваги заслуговують ті випадки, коли двокомпонентні субстантивно - ад'єктивні словосполучення російської мови в українській мові передаються багатоконпонентними: *размашистый человек - людина з широкою натурою, скобяной завод завод металевих виробів*, де атрибутивні компоненти конкретизуються, трансформуючись в сполучення прийменник + прикметник + іменник.

Проте іноді в українській мові конкретизується головний компонент словосполучення - іменник, якщо він мотивований дієсловом або прикметником, наприклад:

лукавий прищур - лукаво прищурені очі.

Така нетипова модель еквівалентної конструкції пояснюється відсутністю віддієслівного іменника прищур в лексичній системі сучасної української мови. При цьому слід пам'ятати, що українські еквіваленти повинні будуватися за моделлю прикметник + іменник. Порівняймо:

глаза навыкате - витрішкуваті очі,

снег хлопьями - лапятий сніг,

точка отправления - відправна точка.

Серед дієслівних словосполучень російської мови, що мають в українській еквівалентні конструкції іншої граматичної організації, найбільше представлена група прийменникових дієслівно-субстантивних словосполучень, наприклад:

становиться в затылок - ставати один за одним,

отдать в стирку - віддати прати.

Якщо прикметникове функціонування таких прийменниково-відмінкових слів форм пов'язане із вираженням семантичних відношень способу, засобу здійснення дії, дієслівно-субстантивні словосполучення російської мови, як правило, перекладаються українськими дієслівно-прислівниковими словосполученнями :

сказать с хрипотцой - промовити хрипувато,

жить с расчетом - жити ощадливо.

Перекладаючи дієслівно-субстантивні прийменникові словосполучення, слід пам'ятати про наявність аналогічних паралелей у російській мові:

кланяются в пояс/низко кланяются - низько вклоняются, сказать в сердцах/сказать раздраженно - сказати роздратовано.

Дієслівно - прислівникові словосполучення української мови можуть бути еквівалентами більш складних словосполучень, що мають у своєму складі порівняльні конструкції із сполучником як, а також орудний порівняння:

*работать как часы - працювати точно (безперебійно),
реветь белугой - несамовито кричати.*

Дієслівно-субстантивним прийменниковим словосполученням російської мови, прийменниково-відмінкова словоформа в яких виражає цільові відношення, вірніше відношення мети, в українській мові іноді відповідають конструкції із залежним інфінітивом:

*явится с повинной - прийти повинитися,
отдать ножи в точку - віддати ножі гострити.*

Такі паралелі характерні для обох мов:

*отдать костюм в чистку/ отдать костюм чистить -
віддати костюм у чистку /віддати костюм почистити.*

Цікавими є випадки незбігу компонентного складу еквівалентних конструкцій, обумовлені лексичним значенням дієслова. Відомо, що префікси часто вносять в дієслівну лексему конкретизації значення : помірності, інтенсивності тощо. Так, дієслово *подзаяться* трактується словником як "трохи зайнятися чим-н. . Аналогічного дієслова в українській мові немає, тому при перекладі словосполучення *подзаяться самообразованием* утворюється трикомпонентна конструкція *зайнятися трохи самоосвітою*. Спостерігаються також явища зворотного порядку, коли трикомпонентні словосполучення російської мови ніби стягаються в двокомпонентні при їх перекладі українською, чому сприяє семантична насиченість українських дієслів:

праздно тратить время - гаяти (марнувати) час.

Таким чином, при адекватному перекладі словосполучень з російської мови на українську слід спиратися на синонімічні засоби синтаксичної системи обох мов, що дозволяє використовувати різні за структурним типом

словосполучення для називання тотожних явищ дійсності, а також враховувати особливості лексичної семантики слів - головних компонентів еквівалентних конструкцій як російської, так і української мов.

5.6. ПРО ПОРУШЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ НОРМ

Правильне розуміння і переклад тексту досягається системністю, нормативністю засобів, якими користується перекладач. Граматична будова мовних одиниць сприймається, як правило, підсвідомо, у процесі освоєння змісту оригіналу. Але підсвідомість у сприйнятті граматичних форм часом порушується і саме тоді, коли порушуються норми, за якими ці форми утворюються. Якщо перекладач хоче, щоб найтонші нюанси його перекладацької думки не пройшли повз увагу читача, необхідно застосовувати такі мовні засоби, сприймати які можна було б автоматично, при дотриманні норм, зокрема синтаксичних. Для вдосконалення перекладацьких синтаксичних навичок слід передусім звернути увагу на зв'язок підмета і присудка. Так, якщо в реченні є два підмети, які пов'язуються з одним присудком, то присудок треба ставити в множині, коли він стоїть після підметів:

плануються створення програм алгоритмів

і вдосконалення програм

НЕПРАВИЛЬНО

планується створення алгоритмів

і вдосконалення програм

ПРАВИЛЬНО

творення алгоритмів і вдосконалення

програм плануються на наступний рік

ПРАВИЛЬНО

Слова *більшість*, *меншість*, *ряд*, *частина* вимагають від присудка і однини, і множини. Однини - якщо при слові *більшість* немає керованого слова (*більшість погодилася*); якщо підмет і присудок стоять у реченні поряд (*більшість студентів склала іспити*). Множини - якщо між підметом і присудком є інші члени речення (*більшість заходів, які запланував відділ,*

виконуються); якщо при слові більшість є кілька керованих слів у формі множини (*більшість робітників, інженерів, службовців беруть участь...*); якщо підкреслюється активність і роздільність дій, що їх виконують особи, названі в підметі (*більшість дітей розбіглася в різні сторони*); у реченнях зі складеним іменним присудком (*більшість науковців були не задоволені доповіддю*).

Велику кількість позанормових уживань дають при перекладі

дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Порівняймо :

Вражене місце кислотою чи лугом необхідно швидко протерти чистою ганчіркою.

НЕПРАВИЛЬНО

Вражене кислотою чи лугом місце необхідно швидко протерти чистою ганчіркою.

ПРАВИЛЬНО

Місце, вражене кислотою чи лугом, необхідно швидко протерти чистою ганчіркою.

ПРАВИЛЬНО

Із двох синтаксично правильних речень, очевидно, слід надати перевагу другому, оскільки в ньому пов'язані за змістом слова - *вражене і місце* - стоять поряд, а це полегшує сприймання перекладу.

Переклад складних речень потребує особливої уваги, адже тут треба подбати не лише про відповідні граматичні зв'язки в межах кожної частини, а й відповідно узгодити частини між собою. Порухення при перекладі порядку частин складнопідрядного речення призводить до викривлення (спотворення) змісту оригіналу.

Розглянемо неправильно побудоване перекладене складне речення:

"Для ліквідації виробничого травматизму велике значення має зміцнення виробничої дисципліни, необхідно широко пропагувати безпечні методи праці".

Тут поєднано різнотипні частини. виправити це речення нескладно, варто лише зробити частини однотипними, змінивши, наприклад, другу частину:

"... широка пропаганда безпечних методів праці".

Це речення можна вдосконалити й іншим шляхом:

"Щоб позбутися виробничого травматизму, треба зміцнювати виробничу дисципліну, а також широко пропагувати безпечні методи праці".

Бачимо, що спрощення форми зовсім не зашкодило змістові перекладу, а навпаки, надало реченню ясності й точності.

У складних реченнях при перекладі більша, ніж у простих, можливість появи однакових слів (у мовознавстві таке явище називається тавтологією).

Наприклад:

"Експериментальні дослідження дозволили зробити ряд уточнень до методики проведення калібровки стереосистем, що дозволило помітно покращити якість отримуваної математичної моделі стереосистеми";

"Відмітною особливістю образного методу є те, що алгоритм, що реалізує процес класифікації, завжди завершується визначенням імені класу ситуації".

Перекладаючи текст оригіналу, необхідно запобігати тавтології.

Отже, ясність викладу перекладу оригіналу досягається правильним уживанням слів, усуненням невдалих запозичень, доцільною побудовою фрази тощо.

5.7. ТИПОЛОГІЯ ПРИЧИН ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ПОМИЛОК

У сучасному перекладознавстві існує ряд причин, що зумовлюють появу помилок при перекладі:

1. Причини помилок сприйняття (герменевтичний - тлумачний - аспект перекладу):

- недостатнє володіння мовою оригіналу;
- недостатній когнітивний досвід (слабкий рівень індивідуального пізнання навколишньої дійсності);
- неуважне ставлення до тексту:

- а) нерозуміння того, що автор говорить про предмет;
- б) невміння відрізнити, чим стиль даного автора відмінний від стилю інших письменників, що створили літературні твори (оригінали).

2. Причини помилок, що виникають на самому початку перекладу тексту оригіналу:

- недостатнє знання системи мови перекладу:

- а) невміння знайти семантично найбільш точний еквівалент;
- б) невміння вибрати найбільш доречний еквівалент щодо оцінювальних конотацій (додатковий зміст слова), стилістики та історії мови і суспільства;

- незнання законів побудови висловлювань мовою перекладу:

- а) незнання закономірностей мовної комунікації або зневажання до них;
- б) незнання законів ритмічної організації тексту.

Усі причини, названі вище і представлені даною типологією, взаємопов'язані, тому що стосуються перекладача, його знань і компетенції, його психіки.

Вивчення помилок розуміння тексту оригіналу побудовано на аналізі когнітивного досвіду перекладача, тобто його індивідуального досвіду в пізнанні навколишньої дійсності як мовної, так і позамовної.

Правильне і повне розшифрування референтної ситуації, описаної в тексті оригіналу, припускає наявність у перекладача необхідного когнітивного (індивідуального) досвіду саме в тих умовах життя, зріз якого припускає автор оригіналу в ситуації, яку описує.

Сучасна теорія перекладу, спираючись на дані когнітивної лінгвістики, широко використовує поняття фрейма як одного із засобів подавання стереотипної ситуації.

Фрейм слід розуміти як двосторонню когнітивну сутність. З одного боку, це деяка система знань про якусь прецедентну або навіть типову, що регулярно повторюється, ситуацію реальної дійсності, яка склалася у свідомості індивіда на підставі попереднього когнітивного досвіду. З іншого боку, фрейм - це динамічна когнітивна категорія. Він виникає в свідомості

індивіда, який пізнає дійсність під впливом тих чи інших подразників, що активізують його систему знань.

Фрейм часто виникає в свідомості індивіда у результаті впливу на нього мовленнєвого твору, тексту, тобто знака. Але текст не тільки сигналізує про якусь референтну ситуацію, він ще й описує специфічне видіння цієї ситуації автором мовленнєвого твору.

Перекладач, який сприймає текст оригіналу, опиняється в складній

психолінгвістичній ситуації: розшифрувавши значення окремих мовних форм, з яких складається текст, він залучає весь свій когнітивний досвід для розуміння змісту описаної ситуації. Тобто зіставляє своє уявлення про ситуації даного типу з тим, що виводить із змісту тексту оригіналу. Якщо когнітивний досвід перекладача рівноцінний або перевищує когнітивний досвід автора оригіналу, герменевтичний (тлумачний) етап перекладу буде продовжений успішно, тому що статичний, латентний (прихований) фрейм вбере в себе і фрейм динамічний, викликаний текстом оригіналу. Якщо ж когнітивний досвід перекладача менший за досвід автора оригіналу, то в перекладі вже на герменевтичному етапі можливі помилки трьох типів;

1. Досить поширений тип - це пропуски, так звані "перекладацькі лакуни", що нагадують випущення (один із типів перекладацьких трансформацій) . Але випущення мають суто лінгвістичну основу. Вони обумовлені міжмовною асиметрією у виборі більш або менш протяжних засобів вираження для позначення одного й того ж поняття.

Пропуски мають зовсім іншу природу і викликані недостатніми знаннями перекладача.

2. Другий тип помилок - це сліпе наслідування тексту оригіналу без розуміння його змісту. Такі помилки зустрічаються досить рідко.

3. Третій тип помилок може бути визначений як перекладацьке зрадництво. Полягає в тому, що перекладач замінює динамічний фрейм, який виник у свідомості автора оригіналу і виведений ним в

тексті, своїм власним, що виник на підставі недостатнього когнітивного досвіду.

Таким чином, у справжнього перекладача, як справедливо зауважив відомий лінгвіст В.Ларбо, обов'язково сполучаються найбільш цінні й виняткові людські якості: самозречення і терпіння, навіть милосердя, скрупульозна чесність й розум, широкі та глибокі знання, багата пам'ять.

5.8. ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕНЬ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Суб'єктом, тобто перекладача, мовознавці називають виконавця дії. Сталося так, що в українській і російській мовах ставлення до суб'єкта виробилося різне, а саме: росіяни його тактовно відводять (відносять, ставлять) на другорядне місце: *"нами проводились многочисленные исследования"*. Український же суб'єкт майже завжди на першому місці: *"ми провели численні дослідження"*. Тут можна довго розмірковувати, чому виробилися такі протилежні традиції в народів, що є сусідами. Очевидно, далось взнаки те, що на російську літературну мову свого часу дуже вплинула канцелярська сфера. Українська мова такого впливу не зазнала, тому вона значно ближча до народної, в центрі якої завжди стоїть особистість. Це стосується будь-якої народної мови, в тому числі й російської: той же росіянин ніколи не скаже: *"мною выпит стакан чаю"*, а обере природніший варіант: *"я выпил стакан чаю"*. Добре відомо, що російська інтелігенція з давніх - давен закликає до очищення мови від канцеляризму, штучної і непотрібної ускладненості, неприродності. Застарілі канцелярські звороти останнім часом усувають зі своїх текстів німці, французи і навіть англійці - тепер уже всі усвідомлюють, що і в спеціальних сферах (зокрема науковій) легше порозумітися за допомогою природної, близької до народної, мови. Повернемося до нашого суб'єкта:

рос: *учеными   исследуются*

укр.:   неправильно

правильно

	<i>вченими досліджуються</i>	<i>вчені досліджують</i>
рос:	<i>специалистами доказано</i>	
укр.:	<i>неправильно</i>	<i>правильно</i>
	<i>фахівцями доведено</i>	<i>фахівці доводять</i>
рос:	<i>нами виконялись</i>	
укр.:	<i>неправильно</i>	<i>правильно</i>
	<i>нами виконувалися</i>	<i>ми виконували</i>

Якщо ж треба повідомити про щось, не називаючи виконавців, можна використати надзвичайно популярні в українській мові конструкції типу *досліджено, що; доведено, що*.

Іноді виникає питання, чи є в українській мові слово *є*?

Звичайно, відповімо, що *є*. А от як і де використовувати таке слово?

Розглянемо кілька прикладів:

Проблема пошуку оптимальної множини ознак є однією з центральних у розпізнаванні образів.

У розглянутому випадку задача 10 є задачею лінійного програмування.

На цей час ми є свідками вдалого застосування методів та алгоритмів розпізнавання образів.

Обов'язковою властивістю системи є здатність до досягнення мети.

Навряд чи широке вживання *є* становить цілеспрямований і усвідомлений вибір. Мабуть, це пояснюється простим перекладом російського дієслова являється (яке теж відображає стародавню традицію книжної мови),

незнанням українських синтаксичних синонімів. У першому з наведених речень можна було б ужити нульову зв'язку: *проблема - одна з центральних*, інші конструкції: *проблему вважають однією з центральних, проблема належить до центральних* тощо; у другому - *задача становить (являє собою) задачу, задача - це задача* та ін.; у третьому: *ми — свідки*; а четверте речення варто було б повністю переробити: *"система обов'язково повинна мати здатність досягати мети"*.

Отже, перекладаючи російські науково-технічні тексти і тексти взагалі, не треба прагнути повністю зберегти синтаксичну структуру речень, бо в синтаксисі цих двох мов відмінностей більше, ніж може здатися на перший погляд.

Перекладаючи текст, особливо науковий, слід пам'ятати, що кожний тип семантично завершених частин обслуговується певним набором мовних формул - метатекстових операторів.

ТИП СЕМАНТИЧНО
ЗАВЕРШЕНОЇ
ЧАСТИНИ ТЕКСТУ

МЕТАТЕКСТОВІ ОДИНИЦІ ДЛЯ
ОФОРМЛЕННЯ СЕМАНТИЧНО
ЗАВЕРШЕНОЇ ЧАСТИНИ ТЕКСТУ

а) констатація відомого
або наявного

як відомо; як добре відомо; як стверджує
такий-то; давно доведено те, що; дослідження
у цій галузі; у наш час; останнім часом;
свого часу;

б) критичний аналіз
відомого або наявного

автор розглядає (аналізує, характеризує,
доводить або порівнює, зіставляє, з'ясовує,
підкреслює, посилається на ..., зупиняється
на..., розглядає зміст, наголошує на
важливості, формулює, виходить з того, що
заперечує, стверджує, критично ставиться
до чого-небудь, ставить завдання,
підтверджує висновок фактами, пояснює це
тим, що; вважає, що);
у статті викладений погляд на..., викладені
дискусійні твердження, суперечливі,
загальновідомі істини, цінні відомості,
експериментальні дані, зроблено спробу

довести щось, переконливі докази;
враховано, взято до уваги, звернуто увагу;
сутність того зводиться до того, що;
необхідно підкреслити, що;
схвалювати, погоджуватися, поділяти
погляд, визнавати здобутки;
дотримуватися тієї ж думки;
відзначати (виявляти) недоліки,
критикувати, заперечувати, спростовувати,
випускати з уваги, заперечувати фактам,
необґрунтовано твердити, не підтверджувати
висновки фактами;
можна погоджуватися з твердженням
такого-то, одним з найважливіших досягнень
є, загальноприйнято, звичайно, особливо слід
відзначити;

г) обґрунтування; потреби
змінити відоме або наявне

досить актуальною залишається проблема,
більшість публікацій стосується ...;
ніде не ставиться питання про ...;
привертає увагу той факт, що;
найбільша складність полягає в тому, що;
назріла необхідність;

г) опис нового

у роботі описано; запропоновано; перевага
у тому, що.

Метатекстові одиниці повинні гармонійно поєднуватися з основною інформацією.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Арват Н.Н., Арват Ф.С. Сопоставительное изучение русского и украинского языков в школе.- К.: Вища школа, 1989.

Брицин М.Я., Жовтобрюх М.А., Майборода А.В. Порівняльна граматики української і російської мов.- К.: Вища школа, 1987.

Додаткова

Комиссаров В.Н. Слово о переводе.- М.: Международные отношения, 1973

Федоров А. В. Основы общей теории перевода. -М.: Высшая школа, 1958

Фрадкин М.Ш. Двусторонний перевод.-М., 1964

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Визначте основну вимогу до перекладу речень.
2. Яку роль відіграють традиції кожної мови і чи можна ці традиції запозичувати при перекладі?
3. Поясніть використання слова КАЛЬКА в мовознавчій науці.
4. Назвіть основні види калькувань і поясніть, які кальки (лексичні, фразеологічні, граматичні) не засмічують мови і коли?
5. Назвіть причину вживання фразеологічних кальок у складі лексики або граматики (синтаксису).
6. Назвіть частину мови в українській мові, яка вважається лексико-граматичною калькою, вживання якої порушує літературні норми?
7. Назвіть поширені помилки у системі керування.
8. Розкрийте поняття "канцеляризми" і скажіть, чи властивий українській мові канцеляризм?
9. Розкажіть про конструкції з віддієслівними іменниками.
10. Чи можна вважати використання конструкцій з віддієслівними іменниками результатом наслідування російських мовних традицій?
11. Чим відрізняється структура українських речень від російських?

12. Як треба перекладати російське речення з кількома дієприкметниковими зворотами?
13. У чому полягає складність при перекладі російських дієприкметникових зворотів?
14. Розкрийте особливості використання синтаксичних синонімів при перекладі.
15. Чому при адекватному перекладі словосполучень слід спиратися на синонімічні засоби синтаксичної системи двох мов?
16. Які складності виникають при перекладі складних речень?
17. Як узгоджуються підмет і присудок при перекладі?
18. Коли необхідно вживати слово *є* і як часто?
19. Розкажіть про метатекстові оператори, їх роль при перекладі.